

**CELÂLEYN TEFSİRİNDE NAHİV
UYGULAMALARI**

Hüseyin VURUŞKAN

**Yüksek Lisans Tezi
Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı
Prof. Dr. İbrahim YILMAZ
2012**

Her hakkı saklıdır.

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

Hüseyin VURUŞKAN

CELÂLEYN TEFSİRİNDE NAHİV UYGULAMALARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ

Prof. Dr. İbrahim YILMAZ

ERZURUM-2012

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

14/08/2012

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

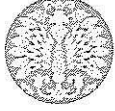
Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "CELÂLEYN TEFSİRİNDE NAHİV UYGULAMALARI" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun 3 (üç) yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

14/08/2012

Hüseyin VURUŞKAN

I.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. İbrahim YILMAZ danışmanlığında, Mehmet BAĞIŞ tarafından hazırlanan bu çalışma 14 / 08 / 2012 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından. Temel İslâm Bilimleri (Arap Dili ve Belâgatı) Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. İbrahim YILMAZ

İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Süleyman TULÜCÜ

İmza:

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Abdulkadir YILMAZ

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. / /

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR	VI
ÖNSÖZ.....	VII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

CELÂLEYN TEFSİRİ MÜELLİFLERİ VE CELÂLEYN TEFSİRİNİN ARAP DİLİ VE BELÂGATINDAKİ YERİ

1.1. CELÂLEDDİN MAHALLÎ'NİN HAYATI, İLMİ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ .4	
1.1.1. Hayatı	4
1.1.2. İlmî Kişiliği.....	4
1.1.3. Eserleri	5
1.2. CELÂLEDDİN SÜYÛTÎ'NİN HAYATI, İLMİ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ.....6	
1.2.1. Hayatı	6
1.2.2. İlmî Kişiliği.....	6
1.2.3. Eserleri	8
1.3. CELÂLEYN TEFSİRİNİN ARAP DİLİ VE BELÂGATINDAKİ YERİ9	
1.3.1. Celâleyn Tefsîrinin Genel Olarak Tanıtımı	9
1.3.1.1. Muhtevâsı	9
1.3.1.2. Metodu	9
1.3.1.3. Hâşiyeleri	10
1.3.1.4. Celâleyn Tefsîrinin Kaynakları	10
1.3.1.5. Dil İlimlerindeki Yeri	11
1.3.1.6. Celâleyn Tefsîrinin Değerlendirilmesi	11

İKİNCİ BÖLÜM

NAHİV

2.1. NAHİV İLMİNİN TANIMI	12
2.2. NAHİV İLMİNİN DOĞUŞU	13
2.3. NAHİV İLMİNİN KONUSU VE MAHİYETİ.....	14
2.4. NAHİV İLMİNİN ÖNEMİ VE AMACI.....	14

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CELÂLEYN TEFSİRİNDE NAHİV İLMİ UYGULAMALARI

3.1. MEBNÎ KELİMELEER	16
3.1.1. Zamîrler (الضمائر)	16
3.1.2. İsm-i İşâretler (أسماء الإشارة).....	22
3.1.3. İsm-i Mevsûller (الاسم الموصول)	24
3.1.4. İstifhâm İsimleri (الأسماء الإستفهام)	31
3.1.5. Şart İsimleri (أسماء الشرط)	33
3.1.6. Fiil İsimleri (أسماء الأفعال).....	40
3.2. MU‘RAB KELİMELEER.....	40
3.2.1. Merfû Kelimeler (المرفوعات).....	41
3.2.1.1. Mübtedâ (المبتدأ)	41
3.2.1.2. Haber (الخبر)	45
3.2.1.3. Nevâsîh (النواسخ).....	45
3.2.1.4. Fâil (الفاعل)	60
3.2.2. Mansûb Kelimeler (المنصوبات)	63
3.2.2.1. Mef‘ûlün Bih (المفعول به).....	63
3.2.2.1.1. Münâdâ (المنادى).....	66
3.2.2.1.2. İştigâl (الاشتغال)	68
3.2.2.2. Mef‘ûl-i Mutlak (المفعول المطلق).....	69
3.2.2.3. Mef‘ûlün Leh (المفعول له)	73
3.2.2.4. Mef‘ûlün Fîh (المفعول فيه)	75
3.2.2.5. Mef‘ûlün Maah (المفعول معه).....	69
3.2.2.6. Hâl (الحال).....	79
3.2.2.7. Temyîz (التمييز).....	89

3.2.2.8. İstisnâ (الإستثناء).....	94
3.2.3. Mecrûr Kelimeler (المجرورات)	96
3.2.3.1. İzâfet (الإضافة)	96
3.2.3.2. Harf-i Cerli İsim (الاسم المجرور بحرف الجر)	99
3.2.4. Cümleler	110
3.2.4.1. Cümle-i Müste'nife (الجملة المستأنفة).....	110
3.2.4.2. Cümle-i Mu'teriza (الجملة المعترضة).....	111
3.2.4.3. Tefsîriyye Cümlesi (الجملة التفسيرية)	112
3.2.4.4. Kasem Cümlesi (جملة القسم).....	113
3.2.5. Tevâbi' (Tâbi'ler)	116
3.2.5.1. Sıfat (الصفة)	116
3.2.5.2. Te'kîd (التأكيد).....	123
3.2.5.3. Bedel (البديل)	127
3.2.5.4. Atf-ı Beyân (عطف البيان).....	134
3.2.5.5. Atf-ı Nesak (عطف النسق)	136
3.2.6. Bazı Edatlar ve Fonksiyonları	147
SONUÇ.....	155
KAYNAKÇA	157
ÖZGEÇMİŞ.....	159

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

CELÂLEYN TEFSİRİNDE NAHİV UYGULAMALARI

Hüseyin VURUŞKAN

Tez Danışmanı: Prof. Dr. İbrahim YILMAZ

2012, 159 sayfa

Jüri: Prof. Dr. İbrahim YILMAZ

Prof. Dr. Süleyman TÜLÜCÜ

Doç. Dr. Abdulkadir YILMAZ

Celâleddîn Mahallî ve Celâleddîn Süyûtî'nin birlikte oluşturdukları Celâleyn Tefsîri Kur'ân'ın anlaşılması noktasında önemli bir tefsîrdir. Bu tefsîrin en önemli metodu Kur'ân'ı Kerîm'i, dil, i'rap, meânî vb. yönleriyle ele almasıdır.

Bu çalışmamızda, çalışmanın hacmini büyütmemek için eserin sadece nahiv ile ilgili yönü üzerinde durulmuş ve çalışmaya "Celâleyn Tefsîrinde Nahiv Uygulamaları" ismi verilmiştir.

Çalışmamızda, öncelikle eserdeki nahiv ilmini ilgilendiren konular tespit edilmiş daha sonra ise bu konularla ilgili kısa açıklamalar yapılarak eserin nahiv yönü daha anlaşılır hale getirilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışma, kısa bir "Giriş"ten sonra üç bölüme ayrılmıştır: Birinci bölümde, Celâleyn Tefsîri Müellifleri ve Celâleyn Tefsîrinin Arap Dili ve Belâgatındaki yeri hakkında; ikinci bölümde nahiv ilminin tanımı, doğuşu, konusu ve önemi hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde ise, Celâleyn Tefsîrinde, âyetlerin tefsîriyle ilgili olarak değinilen nahiv ile ilgili uygulamalar üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Kur'ân-ı Kerîm, Celâleyn Tefsîri, Âyet, Nahiv.

ABSTRACT
MASTER THESIS
THE APPLICATIONS OF GRAMMAR IN JALALAYN EXEGESIS.

Hüseyin VURUŞKAN

Thesis Advisor: Prof. Dr. İbrahim YILMAZ

2012, page: 159

Jury: Prof. Dr. İbrahim YILMAZ
Prof. Dr. Süleyman TÜLÜCÜ
Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir YILMAZ

Celâleddîn Mahalli and Celâleddîn Süyûtî's Jalalayn Exegesis that Matters and the Qur'an's understanding of the point with the important commentary. This commentary is the most important method, Qur'an, rab, Qur'an language and Qur'an meaning I discussed aspects and so on.

This study, the volume of work related to work just nahiv great and on the direction of "the applications of grammar in Jalalayn Exegesis" has been given the name.

We have been identified, primarily in work nahiv when then this concern topics related to brief descriptions of work with matter.

We have tried to serialize grammar at more understandable. This work, after a brief "Introduction" is divided into three sections: the first section, Jalalayn Exegesis author and Jalalayn Exegesis in eloquence, the second section about the Arabic language and the creator nahiv definition, Genesis, subject, importance and provided information on the sources. In the third chapter, it is referred to as Jalalayn Exegesis, commentary in verse of the quran grammar about.

Key Words: Arab Language, the Holy Qur'an, Jalalayn Exegesis, Verse, Grammar.

KISALTMALAR

b.	: İbn (ođul)
DEÜİFD	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlähiyat Fakültesi Dergisi
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
diğ.	: Diğerleri
h.	: Hicrî
Hız.	: Hazreti
mad.	: Maddesi
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
MÜİFV	: Marmara Üniversitesi İlähiyat Fakültesi Vakfı
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: Sahife
s.a.s.	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
thk.	: Tahkik
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
trc.	: Tercüme
Yay.	: Yayınları

ÖNSÖZ

Son ve gerçek din İslâm'ın hayat dolu bilgilerini insanlığa sunan Kur'ân-ı Kerîm, her yönüyle incelenmeye değer ilâhî bir kitaptır. İnsanların hidâyet rehberi olan bu mukaddes eserin anlaşılması, anlatılması ve yaşanması, aynı zamanda iyi bir müslüman olmanın da gereğidir. İslâm'ın, inanç, ibâdet ve ahlâk esaslarını, genel prensipler halinde bir araya toplayan Kur'ân-ı Kerîm dînî hayatın vazgeçilmez bir unsurudur.

Yüce Kitabımız Kur'ân-ı Kerîm nazım, beyân, üslûp, içerik, etki yönünden emsâli olmayan eşsiz bir kitaptır. Muhtevâsından, fesâhat ve belâgatına kadar çok yönlü özellik ve üstünlükler taşıyan bu yüce kitap, Hz. Peygamber'den günümüze kadar geçen asırlar içinde, müslümanlar tarafından anlaşılmaya çalışılmış ve tefsîrleri yapılmıştır. Kur'ân'ı anlamaya yönelik tefsîr çalışmaları, her asırda ve dünyanın her yerinde, yüzlerce tefsîr âlimi tarafından devam ettirilmiş, kütüphaneler de bu çalışmaların değerli ürünleriyle dolup taşmıştır. İşte o çalışmalardan biri de kendi döneminin önemli iki âlimi olan, gerek eserleri ve gerekse yetiştirdiği öğrencileri ile İslâm fikir hayatında önemli bir yere sahip olan Celâleddîn Mahallî ve Celâleddîn Süyûtî tarafından hazırlanan Celâleyn Tefsîridir. Ortaya koydukları yaklaşım tarzları ve eserleriyle sadece yaşadıkları dönemde değil, vefâtlarından sonra bile dikkati çeken Mahallî ve özellikle Süyûtî'nin, adı geçen eserde Kur'ân'a bakış açılarının ve tefsir metotlarının en önemli kısmını Kur'ân'ı Kerîm'i, dil, i'rap, nazım, meânî vb. yönleriyle ele almadaki maharetleri olmuştur.

Celâleddîn Mahallî ve Celâleddîn Süyûtî'nin Celâleyn Tefsîrinde ifâde edilen bu alandaki maharetleri, bizi böyle bir çalışmaya sevk etmiştir. Zira kendileri hakkında çok şey söylenen Mahallî ve Süyûtî'nin bu yönlerinin aydınlatılmasının büyük önem arz ettiğini düşünmekteyiz.

Çalışmamızda, Celâleyn Tefsîrini nahiv ilmi açısından yani tefsîrde değinilen nahiv ilmiyle alakalı uygulamaları ve misâlleri nahiv ilminin konuları çerçevesinde değerlendirme gayreti içerisinde olacağız.

Bu çalışma, kısa bir "Giriş"ten sonra üç bölüme ayrılmıştır: Birinci bölümde, Celâleyn Tefsîri müellifleri ve Celâleyn Tefsîrinin Arap Dili ve Belâgatındaki yeri hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde nahiv ilminin tanımı, doğuşu, konusu ve önemi hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde ise, Celâleyn Tefsîrinde, âyetlerin

VIII

tefsîriyle ilgili olarak değinilen nahiv ile ilgili misâl ve uygulamalar üzerinde durulmuştur. Eserde geçen nahiv ile ilgili uygulamalar ilgili konu kısaca açıklandıktan sonra misal olarak verilmiştir.

Çalışmamızda, yanıldığımız ve hatâ ettiğimiz noktaların da olacağını, dolayısıyla bu hususta ilim ehlinin olumlu eleştirilerine ihtiyaç duyduğumu ifade etmeyi bir borç bilirim.

Son olarak çalışma boyunca bilgi birikiminden ve yönlendirmelerinden çokça yararlandığım, gösterdiği içten destek ve yardımları dolayısıyla, kendisini dâima hayırla yâd edeceğim, danışman hocam sayın Prof. Dr. İbrahim YILMAZ'a, kıymetli hocalarım sayın Prof. Dr. Süleyman TÛLÛCÛ'ye ve sayın Doç. Dr. Abdulkadir YILMAZ'a, ve ayrıca çalışmamızın yazımıyla ilgili konularda yardımlarını esirgemeyen kardeşim Yunus VURUŞKAN ve çok değerli arkadaşım Mehmet BAĞIŞ'a, teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Ayrıca bu çalışmanın görünen görünmeyen bütün zorluklarını benimle paylaşan bütün dostlarıma ayrıca teşekkür ediyorum.

Erzurum–2012

Hüseyin VURUŞKAN

GİRİŞ

I. Konunun Önemi

Kur'ân-ı Kerîm, Arap Dili ve Edebiyatının en ince sanatlarını ihtivâ eden, bu dilin ve edebiyatının gelişmesinde en mühim âmil olan bir kitaptır.¹ Kur'ân-ı Kerîm'i anlamak, onun bu hârika nazım örgüsünün ve edebî vasfının yeterli olarak değerlendirilmesine bağlıdır.²

Hz. Peygamber'e Cebrâil vasıtasıyla gelen Kur'ân-ı Kerîm, çok kısa denecek bir zaman içerisinde, nazmında, sûrelerinde, âyetlerinde, kıssalarında, va'z ve telkînatlarında, emsâllerinde, hitaplarında ve hüccetlerindeki üslûbu sayesinde, insanlığı, dalmış olduğu bataklıktan kurtarmış, onlara iki âlemin saadet yollarını göstermiştir. Putperestlik içinde kalarak en çirkin ahlâksızlıkları işleyen insanları ıslah edip düzene koyması, elbette onun üslûbunun mükemmelliğinden ileri gelmektedir.³

Hz. Peygamber'in en büyük mucizesi olan Kur'ân-ı Kerîm, üslûbu ile eşsiz ve mükemmel bir kitaptır. Onun üslûbu, insanların te'lif ettiği eserlerin üslûbuna benzemediği gibi, diğer münzel kitapları ile de aynı değildir. Onun kendine has bir üslûbu vardır.⁴

Arap Edebiyatının şaheseri olan Kur'ân, üslûbu sayesinde kendini herkese dinletmiş, büyük küçük ayırmaksızın her yaştaki insana iman aşılammıştır. Gönüllere hoş gelen üslûbu sayesinde, en büyük düşmanları bile, onu dinlemekten kendilerini alıkoyamamışlardır.⁵

Kur'ân, engin ifade ve üslûbunun yanında, muhtevâ ve mânâ genişliği, beyân inceliği, herkesin ilim ufkuna göre açılma sihri ve ruhlara nüfûzu sayesinde öyle bir güce sahiptir ki, önyargısız olmaları şartıyla ulaşabildiği herkesi büyülemiş ve başlarını döndürmüştür.⁶

¹ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, DİB Yay., Ankara 1988, I, 42.

² Cüneyt Eren, "Arap Belâğının Kur'ân-ı Kerim'in Anlaşılmasına Katkısı", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: XX, İzmir 2004, s. 118.

³ Cerrahoğlu, I, 159.

⁴ Cerrahoğlu, I, 159.

⁵ Cerrahoğlu, I, 166.

⁶ Suat Yıldırım, "Kur'an-ı Kerim'e Göre Ehl-i Kitapla Diyalog", *Yeni Ümit Dergisi*, Sayı: 68, Nisan-Mayıs-Haziran 2005, s. 7.

Kur'ân-ı Kerîm'in bütün bu özellikleri ilgili olarak, onun hakkında zengin bir literatür meydana gelmiş, sayısız çalışmalar yapılmıştır. İşte onlardan biri de Celâleddîn Mahallî ve Celâleddîn Süyûtî tarafından hazırlanan Celâleyn Tefsîridir.

Celâleyn Tefsîri küçük hacmine rağmen, mânâlarıengin çok yararlı bir kitaptır. Yazıldığı dönemlerden itibaren çok büyük rağbet görmüş olan bu tefsîr, kısa ve kolay anlaşılır ibarelerinden dolayı çok okunan, elden ele dolaşan bir kitaptır.⁷

Celâleyn müfessirleri tefsîrlerinde özellikle, Kur'ân-ı Kerim'i, dil, i'rap, belâgat yönleriyle ele almış ve Kur'ân'ın dil yönünü ortaya koymaya çalışmışlardır. Tefsîrde dil yönüyle ilgili olarak birçok açıklamanın olduğuna şahit oluruz. Tefsîrde dil yönüyle ilgili olarak sarf, nahiv ve belâgat konusunda yapılan açıklamalar, i'rap hususlarının ön plana çıkartılarak kelime tahlillerinin yapılması, lügat bakımından zengin bilgi ve tahlillere yer verilmesi, kelimelerin mürâdifleriyle açıklanması, garip ve müphem lafızların açıklanması, Kur'ân-ı Kerîm'in dil ve edebî vasfının değerlendirilmesi bakımından ehemmiyet arz etmektedir.

Celâleyn Tefsîrinin en önemli özelliklerinden biri de, hiç şüphesiz nahiv kaideleriyle ilgili açıklamalardır. Müfessirlerimiz ele aldıkları âyet-i kerîmelerde dikkati çeken birtakım dil kurallarına sık sık değinmişler, onların kullanılış yeri, özellikleri ve fonksiyonlarına işâret ederek, hem âyetlerin doğru anlaşılmasını sağlamışlar hem de tefsîrlerini daha anlaşılır kılma gayreti içerisine girmişlerdir. Bununla ilgili olarak nahiv kaideleri hatırlatılarak i'raplar yapılmış, âyetlerde bulunan istifhâm, te'kîd, zamîr, istisnâ gibi unsurlar beyân edilmiş, âyetlerde geçen bazı harflere ve fonksiyonlarına işâret edilmiş, bir kısım edatlarla ilgili açıklamalar yapılmıştır. Ayrıca zamîr ve ism-i işâretlerin açıklanması ile âyetin kolay ve doğru bir şekilde anlaşılması sağlanmış; hazfedilen kelimeler açıklanarak cümlelerin doğru anlaşılmasına katkı sağlanmıştır.

Dolayısıyla bu çalışmanın, Celâleyn müfessirlerinin söz konusu eserde dil bakımından ortaya koydukları nahiv ile ilgili uygulamaların daha iyi anlaşılması bakımından önemli olacağı kanaatindeyiz. Çünkü Celâleyn müfessirleri Kur'ân'ın nahiv ilmiyle alâkalı dil yönünü ortaya koyarken teferruata girmeyip sadece bir lafzın veya bir cümlenin i'rap olarak ne olduğunu ifade etmişlerdir. Meselâ, herhangi bir lafız için "mübtedâdır" veya "haberdir" demekle yetinilmiş detaylı açıklamalara girilmemiştir. Bu

⁷ Mustafa Ünver, *Tefsirde Öteki Celâleyn'de İsrâiliyat*, Sidre Yayıncılık, Samsun 2008, s. 94.

çalışmada ise ilgili konu açıklanarak konunun daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunulmuştur. Böylelikle Celâleyn Tefsîrinin nahiv ile ilgili dil yönü daha iyi anlaşılacak ve Celâleyn Tefsîrinin önemi daha iyi kavranacaktır.

II. Araştırmanın Metodu

Bu çalışmamızda, Celâleyn Tefsîri taranarak nahiv ilmini ilgilendiren misâl ve uygulamalar tespit edilmiştir. Bu misâl ve uygulamalarla ilgili kısaca açıklamada bulunularak konunun daha iyi anlaşılması sağlanmıştır. Ayrıca nahiv ilmini ilgilendiren konular sistemli bir şekilde alt dallarına göre tasnif edilmiştir. Konu başlıklarının tasnifinde İbn Hişâm'ın *Katru'n-Nedâ* adlı eserinden istifade edilmiştir.

Ayrıca bu çalışmada, çalışmanın hacmini büyütmemek için nahiv ile ilgili eserde yer verilen bütün uygulama ve misâllere yer verilmemiş, nahiv ilminin her konusuyla ilgili sınırlı misâllere yer verilmiştir. Çalışmada söz konusu eserde yer verilmeyen nahiv konuları işlenmemiştir.

Araştırmada bu kaynak *-Tefsîrü'l-Celâleyn-* başta olmak üzere, diğer kaynaklardan da faydalanılmıştır. Kaynak olarak yazılı kaynaklardan, yazılı kaynak olarak ise genellikle klasik ve günümüzde yazılan Arap Dili eserlerinden istifade edilmiştir. Meâl olarak ise Diyânet İşleri Başkanlığı ile Diyânet Vakfı'nın meâllerinden istifade edilmiştir.

Ayrıca adı geçen şahsiyetlerin vefât tarihleri, hicrî ve milâdî olarak verilmiştir.

Bu çalışma sırasında, bibliyografyada belirtilen eserlerden alıntılar yapılarak veya mefhûm olarak yararlanılmış ve o bilginin hangi kaynaktan alındığı, verilen numara ile dipnotta gösterilmiştir.

Dipnotlarda, birden fazla kaynaktan faydalandığımız da olmuştur. Bu kaynakların sıralamasında hangi kaynaktan daha fazla istifade edilmişse öncelikli olarak o kaynak zikredilmiştir. Ayrıca dipnotlarda kitabın ilk geçtiği yerde kitabın ismini detaylı bir şekilde verip diğer yerlerde eserin yazarına atıfla kısaltma kullandık.

BİRİNCİ BÖLÜM

CELÂLEYN TEFSİRİ MÜELLİFLERİ VE CELÂLEYN TEFSİRİNİN ARAP DİLİ VE BELÂGATINDAKİ YERİ

Adından da anlaşıldığı üzere Celâleyn Tefsîri, iki müellifli bir çalışmadır. Ne güzel bir tevâfuktur ki Mısırlı olan her iki müellifin adı Celâl'dir ve her ikisi de Şafî mezhebine mensuptur.⁸ Bundan dolayı biz de bu başlık altında bu iki merhum müfessirin hayat hikâyelerinden kısaca söz edeceğiz.

1.1. CELÂLEDDİN MAHALLÎ'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

1.1.1. Hayatı

Tam adı Ebû Abdillâh Celâleddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. İbrahim el- Ensârî el-Mahallî'dir. 1 Şevval 791 (23 Eylül 1389) tarihinde Kâhire'de doğdu ve orada yaşadı. İbnu'l İmâd'a göre Teftâzân Araplarındandır. Aslen Nil nehrinin Dimyat kolunun batısındaki Mahalletü'l-Kübra'dan olan aile fertleri Mahallî nisbesiyle anılır.⁹

Celâleddîn Mahallî 1 Muharrem 864 (28 Ekim1459) yılında vefât etmiş ve Kâhire'de Bâbunnasr dışındaki aile kabristanına defnedilmiştir.¹⁰

1.1.2. İlmî Kişiliği

İlk eğitimini babasından ve dedesinden alan Mahallî büyük bir ilmî gelişmenin yaşandığı Kâhire'de Şafî, Hanefî ve Mâlikî âlimlerinin ders halkalarına katıldı.¹¹

Fıkıh, kelâm, usûl, nahiv, mantık, tefsîr gibi ilimlerle meşgul oldu.¹² Bu ilimlerde zamanının otoritesi olan müellif, el-Bedr Mahmûd el-Aksarâyî, Celâl Belkînî, Şems Bermâvî, Bîcûrî, Şems-i Bisâtî ve Alâ-i Neccârî gibi âlimlerden ilim tahsil etmiştir.¹³

⁸ Ünver, s. 89.

⁹ Şükrü Arslan, "Mahallî", *DİA*, TDV, Ankara 2003, XXVII, 326.

¹⁰ Arslan, "Mahallî", *DİA*, XXVII, 326.

¹¹ Arslan, "Mahallî", *DİA*, XXVII, 326.

¹² ez-Zehabî, Muhammed Huseyn, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, el-Mektebetü'l-Vehbiyye, Kâhire 2000, I, 333.

¹³ Ömer Nasûhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi II*, DİB Yay., Ankara 1960, s. 418.

Aynı zamanda Demîrî, Akfehîsî, İbni Hacer el-Askalânî, Nasireddin b. Enes el-Mısırî gibi şahsiyetlerden de dersler aldı.¹⁴

Kâhire’de doğup, yaşayıp yine orada vefât etmiş olan ve diğer vasıfları yanında usûlcü ve müfessir olarak tanınan Mahallî, tam bir zekâ harikası sayılıyordu. Muasırları onun için "Mahallî’nin zekâsı elması deler" derlerdi.¹⁵

İlim, amel, zühd, verâ ve hilm gibi büyük hasletleri kendisinde toplamış olan Mahallî, hizmetinde bulunan insanlar olmasına rağmen, evinin ihtiyaçlarını yine kendisi görür, başkasına yük olmak istemezdi. Yardım sever, iyiliği emreden kötülüğü yasaklayan bir karaktere sahipti. Gösterişten uzak yaşayan mütevâzı bir âlimdi. Eserleri güzel tertip edilmiş, kısa, özlü ve anlaşılır olmaları açısından büyük ilgi görmüştür. Geçimini baba mesleği olan kumaş ticaretiyle sağladı. Ticareti vekiline bırakarak kendisi tedris ve te’lif faaliyetleriyle meşgul oldu, İbn Hacer el-Askalânî’den boşalan makama geçerek Müeyyediyye Medresesinde fıkıh hocalığı yaptı. Devlet erkânından uzak durmuş, kendisine yapılan başkadılık teklifini kabul etmemiştir.¹⁶

Talepleri arasında Cerrâî, Necmeddin İbn Kâdî Aclûn, Takıyyüddin İbn Kâdî Aclûn, Kalesâdî, es-Sehâvî, es-Suyutî gibi şahıslar bulunmaktadır.¹⁷

1.1.3. Eserleri

Celâleddîn Mahallî’nin eserlerini şöyle sıralamak mümkündür:¹⁸

1. Tefsîru’l-Celâleyn: Kehf sûresinden sonuna kadar yaptığı tefsîridir. Süyûtî tamamlamıştır.

2. Kenzü’r-Râgıbîn fî Şerhı Minhâci’t-Tâlibîn: Nevevî’nin Şafîî fikhına dair yazmış olduğu *el-Minhâc fî Fıkhi’s-Şâfiî* adlı eserin şerhidir.

3. el-Bedru’t-Tâli’ fî Cem’ıl-Cevâmi’: Bu eser, Tâceddin es-Sübkî’nin fıkıh usûlüne dair telif ettiği eserin en güzel şerhlerinden biri olarak kabul edilir ve matbudur.

4. Şerhu’l-Verakât fî İlmî Usûli’l-Fıkh: İmamı’l-Harameyn Cüveynî’nin *el-Varakât* adlı eserinin şerhidir.

¹⁴ Arslan, "Mahallî", *DİA*, XXVII, 326.

¹⁵ ez-Zehebî, I, 316-317.

¹⁶ Arslan, "Mahallî", *DİA*, XXVII, 326.

¹⁷ Arslan, "Mahallî", *DİA*, XXVII, 326.

¹⁸ Arslan, "Mahallî", *DİA*, XXVII, 326; Bilmen, s. 418.

5. **el-Envâru'l-Mudıyye fî Medhı Hayri'l-Beriyye:** Muhammed b. Saîd el-Bûsîrî'nin *Kasîdetü'l-Bürde* adlı eserinin küçük ebatta bir şerhidir.

6. **Şerhu'l-Bürde:** Kâ'b b. Züheyr'in *Kasîdetü'l-Bürde*'sinin şerhidir.

7. **Şerhu'l-Kavâid li'bni Hişâm:** İbn Hişâm en-Nahvî'nin gramer konusunda telif ettiği *el-İ'râb an Kavâidi'l-İ'râb* adlı eserinin tamamlanamamış şerhidir.

8. **Kenzü'z-Zehâir:** Takıyyüddin es-Sübki'nin *et-Tâiyye* adlı eserinin şerhidir.

1.2. CELÂLEDDİN SÜYÛTÎ'NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

1.2.1. Hayatı

Tam adı, Ebu'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî'dir. 1 Receb 849'da (3 Ekim 1445) Kâhire'de doğdu. Ataları Orta Mısır'daki Asyut şehrinde ikâmet etmiş oldukları için buraya nispetle Süyûtî ismini almıştır. ¹⁹ Doğduğunda babası Kâhire kadısı olarak görev yapıyordu. Babası oğlunun da ilimle uğraşmasını istediğinden İbn Hacer'in derslerine giderken onu da götürmüş, Süyûtî henüz beş yaşında iken vefat edeceğini hissedince oğlunu medresedeki arkadaşlarına emanet etmiş ve Süyûtî, beş yaşında yetim kalmıştı. Süyûtî'nin en önemli iki hamisinden biri İbnü'l-Hümmam, diğeri hocası Celâleddîn Mahallî'dir. Annesinin Türk veya Çerkez asıllı bir cariye olduğu belirtilir. Süyûtî, Mısır ve Suriye'de hüküm süren Memlûklüler devletinin son zamanlarında Kâhire'de yetişmiştir.²⁰

Süyûtî, hayatının son beş yılını inzivâda geçirdiği Nil nehri üzerindeki Ravza adasında 19 Cemâziyelevvel 911'de (18 Ekim 1505) vefât etti ve babasının Bâbükarâfe dışında bulunan kabrinin yanına defnedildi.²¹

1.2.2. İlmî Kişiliği

Kâhire'de, Safî fakihlerinden bir babanın oğlu olarak dünyaya gelen Süyûtî, kendi yazdığı 9 batınlık şeceresinden anlaşıldığına göre ilmî ve dinî seviyesi yüksek bir aileye

¹⁹ Halit Özkan, "Süyûtî", *DİA*, TDV, İstanbul 2010, XXXVIII, 188.

²⁰ Özkan, "Süyûtî", *DİA*, XXXVIII, 188.

²¹ Özkan, "Süyûtî", *DİA*, XXXVIII, 188; Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 157.

mensuptur. Bu özellik onun küçük yaşlardan itibaren ilimle meşgul olmasında ve yetişmesinde önemli bir etkiye sahip olmuştur.²²

Sekiz yaşında hâfızlığını tamamlayan Süyûtî, bazı metinler ezberlemiş ardından da İbn Hacer el-Askalânî, Muhyiddin Kâfiyeci, Alemüddin Bulkinî gibi meşhur âlimlerden ilim ve irfân tahsil etmiş, h. 866'da icâzetini almıştır. Ayrıca Şerafettin Münâvî, Takîyüddîn Şümünnî Seyfeddin Hânefi gibi âlimlere de mülâzemette bulunmuştur.²³

Süyûtî sarf, nahiv, meâni, beyân, bedî gibi ilimlerde çok iyi yetişmiş ve daha sonra tefsîr, hadis ve fıkıh gibi ilimlerde de derin bir vukûfiyet kazanmıştır. Bunda, çok iyi hocaların elinde yetişmesinin ve uzun süren tadrîsinin büyük etkisi vardır.

Süyûtî, çeşitli medreselerle câmilerde, fıkıh ve hadis dersleri vermeye başlamış, zamanla şöhreti de gittikçe artmıştır. Kâhire'nin en büyük ve hankâhı en geniş müessesesi olan Baybarsiye şeyhliğine geçmiş, buranın rahat imkânlarında birçok eserini te'lif etme imkânı elde etmiştir. Şöhretinin artması ile birlikte dönemin idarecileri ile birtakım ilişkileri olmuş ve çeşitli görevlere atanmıştır.

Mısır'da Şeyhûniye medresesinde senelerce hocalık yaptı. 871'den itibaren de fetva işleri yürüttü. Süyûtî kendisinin şer'î hükümler, hadis, arap dili ilimlerinde mutlak ictihad derecesini ihraz ettiğini söyler, kendisiyle münakaşa etmeye cesaret eden insanlara karşı da şiddetli bir lisan kullanırdı. Bu yönüyle aleyhinde bir cereyan oluşmuş ve Şeyhûniye medresesindeki yüksek hizmetine Tombay tarafından son verilmiştir. Bunun üzerine kırk yaşında insanlardan ayrılmış ve inzivâyâ çekilmiştir. Nil üzerindeki Ravdatü'l-Mikyâs'da tek başına yaşamış, arkadaşlarından sanki kimseyi hatırlamıyormuşçasına davranmış ve tam anlamıyla bir münzevî hayatı sürerek kendini tamamen eser te'lif etmeye vakfetmiştir. Daha sonra tahta geçen Sultan Gavri, kendisine iltifat etmiş ve yeni görevler teklif etmişse de o bunları kabul etmemiştir.²⁴

Süyûtî günümüzde İslâm âleminin en çok eser veren âlimi olarak kabul görmüştür. Süyûtî, ömrünü ilme adanarak, ilimle meşguliyetini ömrünün sonuna kadar devam ettiren, İslâm âleminde kendini kabul ettirmiş büyük ve meşhur âlimlerden bir tanesidir. İlimle

²² Abdulkadir Karahan, "es-Süyûtî", *MEB İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1978, XI, 258

²³ Bilmen, s. 446-447.

²⁴ Karahan, s. 259.

geçen hayatında çeşitli dallarda çok kıymetli eserler te'lif etmiştir. Te'lif ettiği eserlerin sayısının tam olarak tespit edilememekle birlikte, altı yüzü bulduğu ifade edilmektedir.²⁵

İlmîni daha da artırmak ve İslâm âleminin diğer âlimleriyle de görüşmek maksadıyla seyahatler yapmış; Dimyat, İskenderiye, Şam, Hicaz, Yemen, Hind, Magrib, Sûdân-ı Garbî'deki Tükrûr –Eâlf- gibi şehirlere gitmiş, çağının bilgi birikimini elde etmeye çalışmıştır.²⁶

Talebeleri arasında Alkamî, Muhammed b. Ali Dâvûdi, İbn İyâs, Şemseddin İbn Tolun, Muhammed eş-Şâzeli, Zeynüddin İbnü'ş-Şemmâ, Hasan b. Ali-el Kaymerî, Siraceddin en-Neşşar, Şemseddin eş-Şâmi gibi âlimler bulunmaktadır.²⁷

1.2.3. Eserleri

Süyûtî, te'lif ettiği eserleriyle meşhur olmuştur. Özellikle tefsîr, hadis, fıkıh, nahiv, belâgat, lûgat ilimlerinde değerli bir âlimdi.

Süyûtî'nin eserlerinin önemli bir kısmı küçük ve risâleler halinde bulunmaktadır. Müteaddit ciltlerden oluşan *el-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir fi'n-Nahv, ed-Dürrü'l-Mensûr, el-Müzhir, Buğyetü'l-Vu'ât, Şerhu Şevâhidi'l-Muğni, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân* gibi, oldukça hacimli eserleri de vardır. Pek muhtelif mevzularda ve çok sayıdaki eserlerinin ekseriyeti uzun araştırmalar mahsulü olan terkibi teliflerden ziyade çeşitli kaynaklardan iktifat suretiyle derlenmiş eserlerdir.²⁸ Özellikle tefsîr ve hadis usûlü alanında yazmış olduğu eserler günümüze kadar önemini koruyan başucu eserleri olarak kabul edilmektedir.

Eserlerinden bazılarını şöyle sıralamak mümkündür:²⁹ *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân, Nevâhidü'l-Ebkâr ve Şevâridü'l-Efkâr, Tercümânü'l-Kur'ân fi Tefsiri'l-Müsned, Lübâbü'n-Nükûl fi Esbâbi'n-Nüzûl, el-Leâli'l-Masnûa fi'l-Ehâdîsi'l-Mevdûa, Tedrîbü'r-Râvî fi Şerhi Takrîbi'n-Nevevî, el-Eşbâh ve'n-Nezâir, Tabakâtü'l-Huffâz, el-Câmiu's-Sagîr, Cem'u'l-Cevâmi', Buğyetü'l-Vüât, Husnü'l-Muhâdara, Tabakâtü'l-Müfessirîn, Târihu'l-Hulefâ, Tefsîrü'l-Celâleyn.*

²⁵ Karahan, s. 259.

²⁶ Bilmen, s. 447.

²⁷ Özkan, "Süyûtî", *DİA*, XXXVIII, 188.

²⁸ Karahan, s.259.

²⁹ Özkan, "Süyûtî", *DİA*, XXXVIII, 191-197; Ali Turgut, *Tefsir Usulü ve Kaynakları*, MÜİFV Yay., İstanbul 1991, s. 46-47.

1.3. CELÂLEYN TEFSİRİNİN ARAP DİLİ VE BELÂGATINDAKİ YERİ

1.3.1. Celâleyn Tefsîrinin Genel Olarak Tanıtımı

1.3.1.1. Muhtevâsı

Tefsîrû'l-Celâleyn, Celâleddîn Süyûtî ve Celâleddîn Mahallî tarafından hazırlanan çok değerli ve meşhur bir tefsîr olup, büyük bir özenle bir araya getirilmiştir. Muhakkikler ve âlimler tarafından övgüye nâil olmuştur.

Celâleyn Tefsîri, kıymetli bir kitap olup kolay anlaşımı ve muhtasar ibârelerinin çokluğuyla bilinir. İlim ehli tarafından tabâkat kitaplarında adından sık sık bahsedilir. Bu özet tefsîr Kur'ân ilimlerinde birçok ilmi kendisinde barındırır. Bu ilimler tefsîr, usûl, fıkıh, lügat, nahiv, belâgat, akâid ve diğer ilimlerdir.³⁰

Bu tefsîr, Celâleddîn Mahallî'nin yazdığı kısım ve Süyûtî'nin yazdığı kısım olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Mahallî Kehf sûresinin başından başlayarak Nas suresi de dâhil olmak üzere Kur'ân'ı Kerîm'in sonuna kadar tefsîr etmiştir. Aynı zamanda buna Fâtiha'yı da eklemiştir. Daha sonra Süyûtî, Mahallî'nin ölümünden sonra Bakara sûresinden başlamak suretiyle İsrâ sûresinin sonuna kadar olan kısmı tamamlamıştır. Süyûtî bu tamamlama işini 40 gün içerisinde yapmıştır.³¹

1.3.1.2. Metodu

Kur'ân-ı baştan sona bütün âyetleriyle ele almayan bu eser, Fâtiha ile Nah sûresi arasındaki 114 sûrenin tamamını kapsamaktadır. Müfessirlerimiz diledikleri âyetler üzerinde açıklama yaparken bazı âyetler hakkında âyette geçen kelimenin sadece anlamıyla ya da kelimenin mürâdifini vermekle yetinir. Bazı âyetlerde ise sadece i'rap yaparak geçmektedirler. Bazen bir kitapta iki cilt olarak bastırılan bu kitap, küçük hacmine rağmen, her âyeti olmasa bile bütün sureleri içeren yapısıyla dikkat çekmekte, âyetleri dil, i'rap, kıraat, nazım, mânâ ve diğer yönlerden ele almaktadır.³²

³⁰ Abdurrahman Altuntaş, *Celâleyn Tefsiri ve Metodu*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2004, s. 44.

³¹ ez-Zehebî, I, s.334.

³² Altuntaş, s. 45.

1.1.1.3. Hâşiyeleri

Kısalığı ve nevine münhasır özellikleriyle elden ele dolaşan bir eser olma hüviyetini kazanmış olan Celâleyn Tefsîri üzerinde bir hayli çalışılmış ve ona hâşiyeler yazılmıştır. Buna dâir müellif ve eserlerden bazıları şöyledir.³³

1. Şemsüddin Muhammed el-Alkamî haşiyesidir. Bu eserin adı *Kabesü'n-Nîrayn alâ Tefsîri'l-Celâleyn*'dir.

2. Mevlânâ el-Fâdıl Nüreddîn Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî (Aliyyü'l-Kârî) (ö.1010)'nin *Cemâleyn* adlı haşiyesidir.

3. Muhammed Bedrüddîn el-Kerhî (ö.1006)'nin *Mecmau'l-Bahrayn ve Matlau'l-Bedreyn* adını verdiği bu haşiye, dört ciltlik Celâleyn şerhidir.

4. Fas'ta 1036'da vefat etmiş olan Abdurrahman b. Muhammed el-Fâsî el-Kasrî'nin de bir haşiyesi vardır.

5. Atıyye b. Atıyye el-Burhânî el-Üchûrî (1190), *Kitâbu'l-Kevkebeyni en-Nîrayni fî Halli Elfâzi'l-Celâleyn* adlı bir hâşiye telif etmiştir.

6. Şeyh Süleyman Cemel'in (ö.1204) *el-Fütühâtül-İlâhiyye* adlı dört ciltlik bir haşiyesi vardır ki "*Cemel Hâşiyesi*" olarak meşhurdur.

7. Yine ismine daha önce işâret ettiğimiz Şeyh Ahmed es-Sâvî el-Mâlikî (ö.1241/1825)'nin yazdığı *Hâşiyetü's-Sâvî alâ Tefsîri'l-Celâleyn* adlı hâşiyesidir. Bu haşiye de "*Sâvî Hâşiyesi*" olarak meşhur olmuştur.

8. Sa'dullah b. Gulam el-Kandihârî'nin kaleme aldığı *Keşfu'l-Mahcûbîn an Hazyi Tefsîri'l-Celâleyn* adında iki ciltlik bir şerh telif etmiştir.

9. Abdullah en-Nibrâvî eş-Şâfiî de *Kurratü'l-Ayni ve Nüzhetü'l-Fuâd* adıyla altı ciltlik hâşiye telif etmiştir.

1.3.1.4. Celâleyn Tefsîrinin Kaynakları

Müfessirlerimiz açıklama getirdiği âyeti kerîmelerde görüşlerine destek bulmak, böylece fikirlerini daha sağlam bir zemine oturtmak ve tefsîrlerini daha anlaşılır kılmak için önemli şahıslardan alıntılar yaptıklarını görürüz. Bu şahıslar şunlardır:

³³ Bilmen, s. 419.

Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, Hasan-ı Basrî, Amr b. Ubeyd, İbn-i Keysân, İkrime, Müberrid, Mücâhid, Sibeveyhi, İmâm-ı Şâfî, et-Taberânî, Mahmûd Zemaşerî

1.3.1.5. Dil İlimlerindeki Yeri

Hız. Peygamberin en büyük mucizesi olan Kur'ân'ı Kerîm, üslûb yönüyle eşsiz bir kitaptır. Kur'ân, üslûbu sayesinde kendini herkese dinletmiş, büyük küçük ayırmaksızın her yaştaki insana iman aşılamıştı.³⁴ O aynı zamanda mânâ zenginliği ile de kendisine hayran bırakan bir kitaptı. Müfessirlerimiz, tefsirlerinde özellikle bu yön üzerinde durmuşlar, Kur'ân'ı Kerim'i, dil, i'rap, nazım, meânî vb. yönleriyle ele almış ve Kur'ân'ın dil yönünü ortaya koymaya çalışmışlardır. Tefsirde dil yönüyle ilgili birçok açıklamanın olduğuna şahit oluruz.³⁵

1.3.1.6. Celâleyn Tefsîrinin Değerlendirilmesi

Celâleyn Tefsîri pek çok âlimin iltifat ve övgüsüne mazhar olmuştur. Meselâ, Zerkânî, yaygınlık ve yararlı olma bakımından Celâleyn Tefsîrinin nerdeyse en büyük tefsîr olduğunu, muhtasar ibarelerinden dolayı kolay anlaşıldığını ifade eder.³⁶

Çeşitli özelliklerinden dolayı Celâleyn Tefsîrine bazı âlimlerin özel muhabbet duyduklarını ve deyiş yerindeyse ellerinden bırakamadıklarını bilmekteyiz. Bu âlimler arasında Muhammed Abduh ve Mehmet Akif Ersoy'u zikredebiliriz. Nitekim Abduh Ezber'de verdiği tefsîr derslerini Celâleyn Tefsîri üzerinden verdiği meşhurdur.³⁷ Aynı şekilde Mehmet Akif Ersoy'un Celâleyn Tefsîri düşkünlüğü meşhurdur. Bunu Suat Yıldırım şu ifadelerle aktarır: "Celâleyn Tefsîrini yanından hiç eksik etmediğini, Kur'ân gibi okuduğunu, şimdiye kadar on sekiz defa hatmedip şimdi on dokuzuncu hatme devam etmekte olduğunu kendisi ifade etmiştir."³⁸

³⁴ Cerrahoğlu, I, 42.

³⁵ Altuntaş, s. 95.

³⁶ ez-Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfan fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1996, I, 534-535.

³⁷ ez-Zerkânî, I, 535.

³⁸ Suat Yıldırım, "Mehmet Akif'in Kur'ân Anlayışı", *Yeni Ümit Dergisi*, Sayı: 73, Temmuz-Ağustos-Eylül 2006, s. 8.

İKİNCİ BÖLÜM

NAHİV

2.1. NAHİV İLMİNİN TANIMI

Lügat anlamı bakımından n-h-v (نحوا - نحو) kökünden masdar olup yönelmek, meyletmek, kastetmek, gibi anlamlara gelen "nahv" kelimesi isim olarak "yön, taraf, yol" manasına gelir.³⁹ İstilahta ise nahiv; mu‘rab ve mebnî olması itibariyle kelimelerin hallerinin ve âhirinin kendisiyle bilindiği bir ilimdir.⁴⁰

Cürcânî nahiv ilminin ıstılahî manasıyla ilgili olarak; "mu‘rab, mebnî ve bunlar dışındaki durumları bakımından Arapça terkiplerin kendisiyle bilindiği ilimdir" veya "Kelamın sıhhatinin veya fesâdının kendisiyle bilindiği usûl ilmidir" veya "Kelimedeki illet durumlarının kendisiyle bilindiği bir ilimdir" şeklinde üç tarif getirmiştir.⁴¹

İbn Hazm ise nahvi; kelimelerin hareke ve harflerinin değişmesiyle anlamlarında meydana gelen değişiklikleri bilmek olarak tanımlamaktadır. Fâilin merfû, mef‘ûlün mansûb, muzâfun ileyhın mecrûr, emir ve nehyin meczûm, tesniye ve ceminin ya ile mansûb ve mecrûr, tesniyenin elif ile merfû, ceminin vav ile merfû olduğunu söyleyen İbn Hazm nahiv ilmini bilmeyen bir kimsenin okuduğu ilimleri anlamasının zor olacağını ifade etmektedir.⁴²

Lügat manası ve ıstılah olarak kullanılış sebebi bir yana, nahiv kelimesi başlangıçta morfoloji ve sentaksı içine alan geniş manasıyla, gramer karşılığı olarak kullanılmıştır. Ancak h. 3. (9) yüzyılda morfoloji, sarf adıyla hemen hemen ayrı bir ihtisas alanı haline gelmiş ve nahiv daha çok, sentaksı ifade etmiştir.⁴³

İsimlendirmeye dair rivâyetlerin çoğuna göre gramerin sentaks kısmına bu adın verilmesinin sebebi, Hz. Ali'nin kelime çeşitleriyle tanımlarını kapsayan bir sayfayı, Ebu'l-Esved ed-Düelî'ye verdikten sonra, "Bu yola girerek ilerle" (Ünhu hâze'n-nahve)

³⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1997, XV, 309-310; İbrahim Mustafa ve diğ., *el-Mu'cemu'l-Vasit*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989, s. 908

⁴⁰ İbrahim Mustafa ve diğ., s. 908.

⁴¹ el-Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1995, s. 240.

⁴² İbn Hazm, *Merâtibu'l-'ulûm*, (thk: İhsan Abbas) Beyrut 1983, s. 66.

⁴³ Nihat M. Çetin, "Arap", *DİA*, TDV, İstanbul 1991, III, 296.

demesi veya Ebu'l-Esved'in, gramerle ilgili bazı düşüncelerini belirtip öğrencilerine Hz.Ali'ninkine benzer bir talimat vermesidir.⁴⁴

2.2. NAHİV İLMİNİN DOĞUŞU

Kadîm râvi ve müellifler nahiv ilmini ortaya konulmasını gerektiren bazı sebepler zikretmişlerdir. Bir kısım âyetlerin (Tevbe 9/3; Hâkka 69/37) kıraatinde görülen okuma hataları yahut ana dili Arapça olmayanlardan birinin veya Ebu'l-Esved'in kızının yaptığı bir konuşma hatası üzerine Basra Valisi Ziyâd b. Ebîh'in yahut oğlu, Ubeydullah'ın ya da Hz.Ömer'in emriyle, diğer bir rivâyete göre ise Hz.Ali'nin bazı temel esasları zikredip yol göstermesiyle Ebu'l-Esved ed-Düelî tarafından nahiv ilmini kurulmuş olduğu kabul edilir. Nahiv ilminin bir Kur'ân okuyucusunun hatalı okuyuşunu işiten Hz. Ali tarafından kurulduğu da kaydedilmektedir.⁴⁵

Gerçekte bu cüz'i hadiseler, kıraatte ve konuşma dilinde görülen hataların yaygınlık kazanması tehlikesi karşısında ashabın duyduğu endişeyi açıklamakta olup bunlar nahiv ilminin ortaya konulmasını zorunlu kılan sebeplerin başında yer alır.⁴⁶

Aslında lahin hadiselerine câhiliye devrinde ve Hz. Peygamber (sav) döneminde de rastlanıyordu. Kıraat hataları genellikle kelime sonlarının harekelerinde yoğunlaştığından Resûl-i Ekrem ile Hz.Ebû Bekir, Hz. Ömer, Abdullah b. Mes'ud, Ebû Zer el-Gıfârî, gibi sahâbîlerin Kur'ân'da yer alan kelimelerin sonlarının belirlenmesini, ayrıca garîb kelimelerin ve Kur'ân dilinin öğrenilmesini teşvik etmelerinin, Hz.Osman'ın mevâlî ile Araplar'ın karışması ve bilhassa câriyelerden doğan çocuklar yoluyla Araplar'ın dil melekesinin bozulduğuna, konuşma dilinde ve kıraate hataların zuhur ettiğine, zamanla Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılmasında güçlükler çekileceğine dikkat çeken hutbesinin sözlük ve gramer çalışmalarını başlatan temel unsurlar olduğunu söylemek gerekir.⁴⁷

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse, nahiv ilmi ile ilgili ilk çalışmaların başlamasının çeşitli birçok nedeni vardır. Bunların arasında kısaca, Kur'ân'ın doğru anlaşılmasını sağlama ve Arapçayı her türlü bozulmaya karşı koruma düşüncesini sayabiliriz.

⁴⁴ İsmail Durmuş, "Nahiv", *DİA*, TDV, İstanbul 2006, XXXII, 300.

⁴⁵ Durmuş, "Nahiv", *DİA*, XXXII, 301.

⁴⁶ Durmuş, "Nahiv", *DİA*, XXXII, 301.

⁴⁷ Durmuş, "Nahiv", *DİA*, XXXII, 301.

Bu bağlamda ilk teşebbüs, Ebu'l-Esved ed-Duelî'nin (ö. 69/688) Kur'ân'ın harekelenmesi şeklinde olmuştur. Bu yeterli olmamış ve bir dil kuralları sistemi kurma zarureti ortaya çıkmıştır. Ali b. Ebî Tâlib'in (ö. 40/661) dil kurallarını oluşturması için Ebu'l-Esved ed-Duelî'ye talimat verdiği, böylece ilk dil çalışmaları başladığı rivâyet edilmiş ve genel olarak bu kuralların oluştuğu bilim dalına nahiv adı verilmiştir.⁴⁸

2.3. NAHİV İLMİNİN KONUSU VE MAHİYETİ

Kadim dilciler nahvi geniş manasıyla gramer karşılığı olarak anlamışlardır. Günümüze ulaşan en eski nahiv kitabı olan Sîbeyh'in el-Kitâb'ı bunun örneğini teşkil eder. Bu eserde nahiv ve sarftan başka imâle, i'lâl, idgam, hemz gibi fonetik meseleler, kıraat ve lehçe farkları, hatta bazı edebî ve belâğî anlatımlar iç içedir. Bu anlayış sonraki yüzyıllarda el-Muktedab (Müberred), el-Mufassal (Zemahşeri) ve el-Elfiyye (İbn Mâlik) gibi eserlerde de devam ettirilmiştir.⁴⁹

İbnu's-Serrâc ve İbn Usfûr el-İşbîlî gibi dilciler nahvi "İlmü'l-Arabiyye" ile eş anlamlı kabul ederek alanını daha da genişletmiş, nahiv, sarf, lügat, aruz, kafiye, iştikak, şiir yazma usulü, inşâ, meânî, beyân, hat gibi dilin bütün yönlerini kapsayan bir ilim şeklinde algılamışlardır.⁵⁰

Bugün ise nahiv söz dizimi, cümle bilimi, sentaks terimleriyle karşılaşılır ve dil bilgisinin söz dizimi kurallarıyla i'rap olgusuna ilişkin kısmını içerir. Bu bakımdan nahvin konusu terkip ve cümlelerin kuruluşu, öğeleri, çeşitleri, i'rap olgusu, âmiller, mâmuller, i'rap âlametleri, mu'rab ve mebnîler gibi meseleleri kapsar.⁵¹

2.4. NAHİV İLMİNİN ÖNEMİ VE AMACI

Nahiv konusunda üzerinde durulması gereken en önemli kavramlardan biri i'raptır. Zira i'rap bu ilmin özünü teşkil eder. Hz. Peygamber (sav)'in "Kur'ân-ı i'rap edin, anlaşılması zor kelimeleri araştırın", "Arabiyyenin inceliklerini öğrenin, Kur'ân-ı i'rap edin, çünkü o Arapça'dır" gibi hadislerinde i'rap tâbirinin önemi vurgulanmıştır. Bu hadisler bazı râviler nedeniyle zayıf sayılmakla birlikte Hz.Ebû Bekir, Hz. Ömer, Abdullah b. Mes'ud, Ebû Zer el-Gıfârî, Ebû Hureyre ve Abdullah b. Ömer gibi

⁴⁸ Çetin, "Arap", *DİA*, III, 296.

⁴⁹ Durmuş, "Nahiv", *DİA*, XXXII, 301.

⁵⁰ Durmuş, "Nahiv", *DİA*, XXXII, 301.

⁵¹ Durmuş, "Nahiv", *DİA*, XXXII, 301.

sahâbîlerin Kur'ân-ı i'rap ederek okumanın daha sevap olduğuna dair sözleri bahis konusu hadislerin içeriğini teyit etmektedir.⁵²

Konuyla ilgili olarak burada, İbn Hazm'ın bu konudaki dikkate değer olan görüşlerine yer vermek istiyoruz.

İbn Hazm, nahiv ile iştiğâlin farz-ı kifâye olduğunu, bu ilimleri öğrenip insanlara öğretenlerin bulunması halinde, farziyyetin diğer müslümanlardan düşeceğini, aksi takdirde tüm müslümanların sorumlu olacaklarını ifade etmektedir.⁵³

Aynı şekilde Allah ve Rasul'nün sözlerinin nahiv ve lügat ilimleri bilinmeden anlaşılamayacağını söyleyen İbn Hazm bu ilimlerinin ihmal edilmemesi gerektiğini,⁵⁴ ayrıca, dini ikâme etmek amacıyla nahiv ve lügat ilimleri öğrenenin büyük ecir ve sevaba nâil olacağını, bu ilimleri kazanç ve geçim kaynağı edinmede de bir sakıncanın olmadığını ifade etmiştir.⁵⁵

İbn Hazm nahiv ve lügat ilimlerini bilmeyen bir kimsenin fakîh olamayacağını böyle bir kimsenin fetvâ vermesinin haram olduğu gibi o kimseden fetvâ istemenin de haram olduğunu belirtmiştir.

Netice olarak İbn Hazm ilim talep etmek isteyenlere nahvi öğrenmelerini, Kur'ân ve sünnetin i'rabını ihmal etmemelerini tavsiye etmektedir.⁵⁶

⁵² Durmuş, "Nahiv", *DİA*, XXXII, 300.

⁵³ İbn Hazm, *et-Telhîs li vucûhi't-Tahlîs* (thk: Abdülhak Türkmânî), Dâru İbn Hazm, Beyrut 2003, s. 162.

⁵⁴ İbn Hazm, *et-Telhîs*, s. 162.

⁵⁵ İbn Hazm, *et-Telhîs*, s. 163.

⁵⁶ İbn Hazm, *et-Telhîs*, s. 164.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CELÂLEYN TEFSİRİNDE NAHİV İLMİ UYGULAMALARI

Celâleyn Tefsîrinin en önemli özelliklerinden biri de, hiç şüphesiz nahiv kaideleriyle ilgili açıklamalardır. Müfessirlerimiz ele aldıkları âyet-i kerîmelerde dikkati çeken bir takım nahiv kaidelerini zikrederek i'raplar yapmışlar ve böylece âyet-i kerîmelerin doğru anlaşılmasına katkı sağlamışlardır.

3.1. MEBNÎ KELİMELELER

Mebnî, âmîlinin değişmesine rağmen i'rap alameti değişmeyen ve i'rab bakımından tek bir halde bulunan kelimelere denir.⁵⁷ Mebniler iki kısımda ele alınır:

a. Lâzım Mebnî: İ'rap alameti hiç değişmeyen kelimelerdir. Bunlar: Bütün harfler, cümleler, mâzi fiil, emir fiil, zamîrler, ism-i mevsûller, ism-i işâretler, şart isimleri, istifhâm isimleri, fiil isimleri, bazı kinâyeler, savtlar, bazı zarflardır.⁵⁸

b. Ârız Mebnî: Normalde mu'rabken, bazı şartlarda mebnî olan kelimelerdir. Bunlar: Nûn-u nisve'nin birleştiği muzâri fiiller (sükûn üzere), te'kîd nûnunun mübâşeretten bitiştiği muzâri fiiller (feth üzere), 11'den 19'a kadar olan sayı isimleri, bazı münâdalar, umumi olumsuzluk bildiren **لَا**'nın ismi, cümleye muzâf olan zarflar, altı cihet isimdir.⁵⁹ Bunlarla ilgili olarak Celâleyn' de şu konulara yer verilmiştir.

3.1.1. Zamîrler (الضمائر)

Zamîr, mütekellim, muhatap veya gâibe delalet eden isimdir.⁶⁰ Diğer bir ifadeyle, ismin yerine geçen ma'ufe isimdir.⁶¹ Zamîrler câmitlikte harflere benzediğinden bütün çeşitleriyle birlikte mebnîdir.⁶² Zamîrler maba'dine değil makabline dönerler. Zamîrler, mübtedâ, haber, ma'tuf, müstesnâ, te'kîd, mef'ûl ve muzâfun ileyh olurlar fakat münâda, muzâf, sıfat ve mevsûf olmazlar.⁶³

⁵⁷ İbn Hişâm el-Ensârî, Ebû Mumammed Abdullah Cemâluddîn, *Şerh-u Katri'n-Nedâ*, (Te'lif: Berekât Yusuf Hebbûd), Dâru'l-Fikr, Beyrut 2009, s. 25.

⁵⁸ M. Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Nahiv*, MÜİFV Yay., İstanbul 1998, s. 26.

⁵⁹ Çörtü, s. 26.

⁶⁰ İbn Hişâm, s. 129.

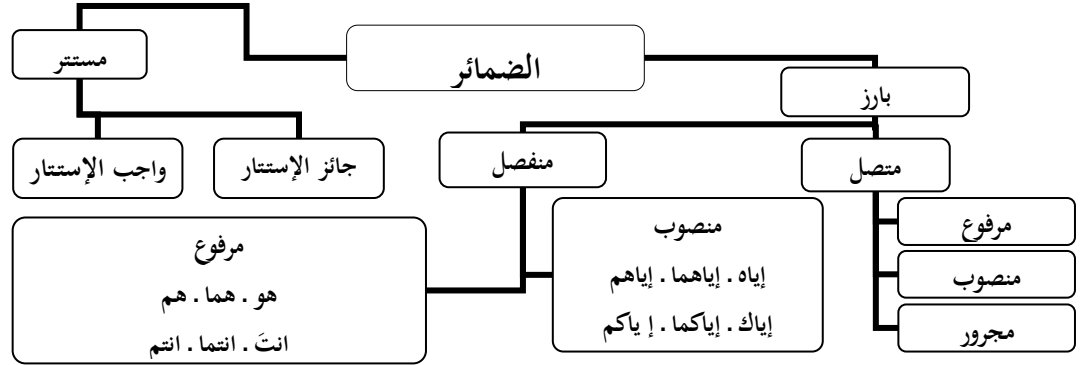
⁶¹ Çörtü, s. 28.

⁶² İbn Akîl, *Şerh'u İbn-i Akîl*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1993, I, 87.

⁶³ Zihni, Hacı Mehmed, *el-Muktedab*, Marifet Yay., İstanbul 2008, s. 9.

Zamîr Çeşitleri

Zamîrler müstetir ve bâriz zamîr diye ikiye ayrılır.⁶⁴

1. Müstetir Zamîrler

Fâilin açıkça zikredilmediği durumlarda varlığı zihnen kabul edilen zamîrlerdir. Bunlar mâzi fiilde (هو – هي) olmak üzere iki; mâzari fiilde (أنا – نحن هو – هي – أنت) olmak üzere beş ve emr-i hâzırda (أنت) olmak üzere bir adet olmak üzere toplam 8 adettir. Müstetir zamirler de istitâr-ı vâcib ve istitârı câiz olmak üzere iki kısımda ele alınır. İstitâr-ı vâcib, fâilin açıkça getirilemediği zamîrlerdir. İstitâr-ı câiz ise fâilin açıkça getirilebildiği zamîrlerdir.⁶⁵ Fiillerde zamîrin müstetir olduğu yerleri vâcibu'l-istitâr ve câizu'l-istitâr ayırımıyla tablo halinde şöyle göstermek mümkündür:

الامر	المضارع	الماضى
_____	يكتب	كتب
_____	تكتب	كتبت
_____	تكتب	_____
_____	اكتب	_____
_____	نكتب	_____
واجب الإستتار		جائز الاستتار

2. Bâriz Zamîrler

Bunlar da muttasıl ve munfasıl olmak üzere ikiye ayrılır:⁶⁶

a. Muttasıl Zamîrler: Kelimenin sonuna bitişen zamîrlerdir. Üçe ayrılır:⁶⁷

⁶⁴ İbn Akîl, I, 93.

⁶⁵ İbn Akîl, I, 93-95.

⁶⁶ İbn Akîl, I, 93-95.

⁶⁷ Çörtü, s. 30-31.

i. Merfû Muttasıl Zamîrler: Fâil, nâib-i fâil ve nevâsıhın ismi olan zamîrlerdir.

ii. Mansûb Muttasıl Zamîrler: Mef'ûlün bih olarak mansûb olan zamîrlerdir.

iii. Mecerûr Muttasıl Zamîrler: İzâfet ve harf-i cerler ile mecerûr olan zamîrlerdir.

b. Munfasıl Zamîrler: Kelimeye bitişmeyen zamîrlerdir. İkiye ayrılır:⁶⁸

i. Merfû Munfasıl Zamîrler: Söze kendisiyle başlanan ve لا' dan sonra gelen zamîrdir. Merfû munfasıl zamîrler ibârede, mübtedâ, haber, ma'tuf, ma'tufun aleyh, müstesnâ ve te'kîd olurlar.⁶⁹

Mübtedâ olurlar:

Misâl: { ادْخُلُوا الْجَنَّةَ أَنْتُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ تُحْبَرُونَ } "Siz ve eşleriniz, ağırlanmış olarak cennete giriniz"⁷⁰ âyetindeki أَنْتُمْ zamîri mübtedâdır. تحبسون fiili de onun haberidir.

{ ادخلوا الجنة أنتم } مبتدأ { وأزواجكم تحبسون } خبر المبتدأ.⁷¹

Te'kîd olurlar:

Misâl: { الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ } "Onlar, Allah'ın yolundan alıkoyan ve onu eğri göstermek isteyenlerdir. Ahireti inkâr edenler de onlardır"⁷² âyetindeki ikinci هُمْ zamîri te'kîddir.

{ وهم بالآخرة هم } تأكيد.⁷³

Not: Merfû, mansûb ve mecerûr bütün zamîrler munfasıl raf zamîri ile te'kîd edilir.⁷⁴

Misâl 1: { وَيَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ فَكُلَا مِنْ حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ... } "Ey Adem! Sen ve eşin cennette yerleşip dilediğiniz yerden yeyin. Ancak şu ağaca

⁶⁸ Çörtü, s. 28-29.

⁶⁹ Çörtü, s. 30-31.

⁷⁰ 43. Zuhruf: 70.

⁷¹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 494.

⁷² 11. Hud: 19.

⁷³ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 223.

⁷⁴ Çörtü, s. 42

yaklaşmayın...⁷⁵ âyetindeki أنت kelimesi, *زوجك* kelimesine atfedilebilmesi için *اسكن* kelimesindeki zamîre te'kîd olarak gelmiştir.

{يا آدم اسكن أنت} تأكيد للضمير في اسكن يعطف عليه.⁷⁶

Misâl 2: {إِنِّي أَنَا رَبُّكَ فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى} "Muhakkak ki ben, evet ben senin Rabbinim! Hemen pabuçlarını çıkar! Çünkü sen kutsal vâdi Tuvâ'dasın"⁷⁷ âyetindeki أَنَا zamîri *إني* kelimesindeki mütekellim *ي* sını te'kîd eder.

{أنا} تأكيد لياء المتكلم.⁷⁸

ii. Mansûb Munfasıl Zamîrler: Umûmiyetle mef'ûlün bih olan zamîrlerdir.

Zamîrin Mercî'i (مرجع الضمير)

Zamîrin mercî'i, gâibe delâlet eden zamîrin yerine geçerek onun belirsizliğini gideren isimdir.⁷⁹ Zamîrlerin ait olduğu (döndüğü) bir mercî'in olması gerekir. Bu mercî' melfûz olup zamîrden önce söylenir ve zamîre mutâbık olur.⁸⁰

Misâl: {وَقَالَ مُوسَى رَبِّي أَعْلَمُ بِمَنْ جَاءَ بِالْهُدَىٰ مِنْ عِنْدِهِ وَمَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ...} "Musa şöyle dedi: Rabbim, kendi katından kimin hidâyet getirdiğini ve hayırlı âkıbetin kime nasip olacağını en iyi bilendir..."⁸¹ âyetinde *من عنده* deki zamîr *الرب* kelimesine râcidir.

{بمن جاء بالهدى من عنده} الضمير للرب.⁸²

Not: Zamîr bazen mânâya râci olur. Bir kelime hangi mânâda kullanılmışsa ona râci olan zamîr de o mânâya uygun olarak gelir.⁸³

⁷⁵ 7. A'raf: 9.

⁷⁶ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 152.

⁷⁷ 20. Tâhâ: 12.

⁷⁸ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 312.

⁷⁹ Taceddin Uzun, *Arapça Sarf-Nahiv Terimleri Sözlüğü*, Damla Ofset, Konya 1997, s. 88.

⁸⁰ es-Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an* (Thk: Ahmed b. Ali), Dâru'l-Hadis, Kahire 2006, I, 580.

⁸¹ 28. Kasas: 37.

⁸² Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 390.

⁸³ es-Süyûtî, I, 580.

{مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْفَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ}

"Onlar, çevresini aydınlatmak için ateş yakan kimseye benzerler ki, Allah ışıklarını yok edince, onları karanlıklar içinde görmez bir halde bırakmıştır"⁸⁴ âyet-i kerîmesinde بنورهم kelimesindeki zamîrin cemi getirilmesi الذي nin mânâsı itibariyledir.

{ذهب الله بنورهم} وجمع الضمير مراعاة لمعنى الذي.⁸⁵

Misâl 2: {هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ...}

"O, yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı. Sonra semaya yöneldi ve onu yedi kat olarak yaratıp düzenledi..."⁸⁶ âyet-i kerîmesinde فسَوَّاهُنَّ kelimesindeki zamîr السماء kelimesine râcidir. Çünkü sema sonrasında dönüşeceği cemi anlamındadır.

{إلى السماء فسَوَّاهُنَّ} الضمير يرجع إلى السماء لأنها في معنى الجملة الآيلة إليه.⁸⁷

Misâl 3: {بَلَىٰ مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ}

"Hayır! Kim bir kötülük eder de kötülüğü kendisini çepeçevre kuşatırsa işte o kimseler cehennemliktirler. Onlar orada devamlı kalırlar"⁸⁸ âyetinde هم zamîri çoğul getirilerek مَنْ nin mânâsı gözetilmiştir.

{فأولئك أصحاب النار هم فيها خالدون} روعي فيه معنى من.⁸⁹

Not: Zamîrin mercii olan kelimenin hem lafzı hem de mânâsı kastedilirse, zamîr önce lafza uyarak müfret, daha sonra mânâyâ uyarak cemi olur.⁹⁰

Misâl 1: {وَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ}

"İnsanlardan, inanmadıkları halde, 'Allah'a ve ahiret gününe inandık' diyenler vardır."⁹¹ âyetindeki

⁸⁴ 2. Bakara: 17.

⁸⁵ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 4.

⁸⁶ 2. Bakara: 29.

⁸⁷ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 5.

⁸⁸ 2. Bakara: 81.

⁸⁹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 12.

⁹⁰ es-Süyûtî, I, 585.

هم zamîrinde مَنْ in manası, يقول nün zamîrinde ise lafzı gösterilmiştir. (Burada مَنْ in lafzı müfret, mânâsı cemidir. Önce مَنْ in lafzına uyularak يقول nün tahtındaki müfret zamîr olan هو ona râci olmuş, daha sonra da هم denilerek cemi zamîri râci olmuştur.)

{وما هم بمؤمنين} روعي فيه معنى من ، وفي ضمير يقول لفظها.⁹²

Şe'n Zamîri (ضمير الشأن)

Bu zamîre kıssa zamîri, emr zamîri de denir. İrabda mahalli vardır. Cümlelerin evvelinde sadır olur, kendisinden sonraki cümle onu tefsir eder. Şe'n zamîri şahıs zamîri değildir. Yani gâib, muhatab ve mütekellim zamîrlerine delâlet etmez. Dikkat çekmek, belirsizliği gidermek için gelir. Mübtedâ, mübtedâya haber, nevâsîhın ismi ve mef'ûlun bih olabilir. Şe'n zamîrinin mercii yoktur.⁹³

Misâl 1: { قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ الَّذِي يَقُولُونَ فَإِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ... } "Onların söylediklerinin hakikaten seni üzmekte olduğunu biliyoruz. Aslında onlar seni yalanlamıyorlar..."⁹⁴ âyet-i kerîmesinde إنه deki ه zamîri şe'n zamîridir.

{قد نعلم إنه} أي الشأن.⁹⁵

Misâl 2: { لَكِنَّا هُوَ اللَّهُ رَبِّي وَلَا أُشْرِكُ بِرَبِّي أَحَدًا } "Fakat O Allah benim Rabbimdir ve ben Rabbime hiçbir şeyi ortak koşmam"⁹⁶ âyet-i kerîmesindeki هو şe'n zamîridir. Bu zamîri sonrasındaki cümle tefsir eder.

{هو} ضمير الشأن تفسره الجملة بعده.⁹⁷

Not: Eğer cümle-i müfessirede müennes var ise o zaman zamîr dahi müennes olup zamîr-i kıssa diye tesmiye olunur.⁹⁸

⁹¹ 2. Bakara: 8.

⁹² Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 3.

⁹³ er-Râcihî, Abduh, *et-Tatbîku'n-Nahvî*, Dârü'n-Nahdati'l-Arabiyye, Beyrut 2010, s. 53.

⁹⁴ 6. Enâm: 33.

⁹⁵ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 131.

⁹⁶ 18. Kehf: 38.

⁹⁷ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 298.

Misâl: {وَأَقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ فَإِذَا هِيَ شَاخِصَةٌ أَبْصَارُ الَّذِينَ كَفَرُوا...} "Ve gerçek vaad (ölüm, kıyamet) yaklaşınca, birden, inkâr edenlerin gözleri donakalır..."⁹⁹ âyet-i kerîmesinde geçen إذا هي ifadesindeki هي , zamîr-i kıssadır.

{فإذا هي} أي القصة.¹⁰⁰

Fasıl Zamîri (ضمير الفصل)

Mübtedâ ile haberin her ikisi de ma'rife olduğunda bunların sıfat ve mevsûf olmayıp mübtedâ ve haber olduğunu belirtmek için mübtedâ ile haber arasına getirilen munfasıl raf zamîrine denir. Zamîr-i fasl aynı zamanda önceki isme râci olur. Zamîr-i fasl te'nis-tezkir itibariyle mercii ile uyuşur. Zamîr-i faslın gelmesi için mübtedâ ve haberin marife olması şarttır. Zamîr-i fasl şeklen zamîr olmakla birlikte harf olarak itibar edilir ve irabda mahalli yoktur.¹⁰¹ Hasr, tahsis ve te'kid ifade eder. Mübtedâdan sonra, haberden önce, nevâsîhın isminden sonra vâki olur. Ahfeş'e göre hâl ile sâhibu'l-hal arasına da vâki olur. Cürcani'ye göre muzâri fiilden önce de vaki olur.¹⁰²

Not: Celâleyn müellifine göre şu âyette fasıl zamîri iki mef'ûl arasında gelmiştir.

Misâl {وَلَوْلَا إِذْ دَخَلْتَ جَنَّتِكَ قُلْتِ مَا شَاءَ اللَّهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ إِنَّ تَرْنَ أَنَا أَقَلَّ مِنْكَ مَالًا وَوَلَدًا}

"Bahçene girdiğin zaman, her ne kadar beni kendinden mal ve nüfus bakımından daha az buluyorsan da: 'Maşallah! Kuvvet ancak Allah'a mahsustur!' demen gerekmez mi?"¹⁰³ âyetinde geçen إن ترن أنا ifadesindeki إن ترن أنا , iki mef'ûl arasına girmiş fasıl zamîridir.

{إن ترن أنا} ضمير فصل بين المفعولين.¹⁰⁴

3.1.2. İsm-i İşâretler (أسماء الإشارة)

Bir şeyi gösteren ma'rife isimdir. İsm-i işâretlerin tesniye sigaları hariç diğerleri lâzım menîlerdendir. Sonlarına bitişen harfler hitap harfidir. İrabda mahalleri yoktur.

⁹⁸ Zihni, s. 14.

⁹⁹ 21. Enbiya: 97.

¹⁰⁰ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 330.

¹⁰¹ Uzun, s.56.

¹⁰² es-Suyuti, I, 584.

¹⁰³ 18. Kehf: 39.

¹⁰⁴ Tefsîrû'l-Celaleyn, s. 298.

Baş tarafına gelen hâ-i tenbihdir. Onun da irabda mahalli yoktur. İsm-i işâretlere dâhil olan lam, mesafenin uzaklığını gösterir ve lâm-ı bu'diyet denilir.¹⁰⁵

İsm-i İşâretlerin Çeşitleri

İsm-i işâretler yakın, orta ve uzak için kullanılanlar şeklinde üç kısımda ele alınır. Ayrıca mekân için kullanılan isim-i işâretler de vardır.¹⁰⁶

للبعد	للمتوسط	للقريب	
ذلك . تلك	ذاك . تيك	هذا . هذه	المفرد
ذَانِك . تَانِك	ذَانِك . تَانِك	هَذَان . هَاتَان	المثنى
اولالك	اولنك	هؤلاء	الجمع
هنالك . ثم . ثمّة	هناك	هنا	المكان

Not: İsm-i işâretlerden sonra gelen sadece ال' la ma'rife olan isim müşârun ileyhtir. Diğer ma'rifeler haber olurlar.¹⁰⁷ Eğer müş'arun ileyh c'amid ise, ism-i işâretin bedeli; müştak ise sıfatı olur.¹⁰⁸

İsm-i İşâretlerin İbârede Kullanımı

İsm-i işâretler ibârede mübtedâ, haber, fâil, nâib-i fâil, müstesnâ, muzâfun ileyh, sıfat, mevsûf, bedel ve terkip halinde olabilirler.¹⁰⁹

Mübtedâ olurlar:

Misâl 1: { تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ... } "O peygamberlerin bir kısmını diğerlerinden üstün kıldık ..."¹¹⁰ âyetinde تلك mübtedâ, الرسل kelimesi ise onun sıfatıdır.

فضلنا بعضهم على بعض cümlesi ise mübtedânın haberidir.

{ تلك } مبتدأ { الرسل } صفة و الخبر { فضلنا بعضهم على بعض } .¹¹¹

¹⁰⁵ Uzun, s. 56; Çörtü, s. 44.

¹⁰⁶ Çörtü, s. 44, 45.

¹⁰⁷ Çörtü, s. 46.

¹⁰⁸ er-Râcihi, s. 61.

¹⁰⁹ Zihni, s. 18.

¹¹⁰ 2. Bakara: 253.

¹¹¹ Tefsîrü'l-Celâleyn, s. 42.

Misâl 2: {هُؤْلَاءُ قَوْمًا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً لَوْلَا يَأْتُونَ عَلَيْهِم بِسُلْطَانٍ بَيِّنٍ...} "Şu bizim kavmimiz Allah'tan başka tanrılar edindiler. Bari bu tanrılar konusunda açık bir delil getirirler..."¹¹² âyetindeki هؤْلَاءُ kelimesi mübtedâdır.

{هُؤْلَاءُ} مبتدأ.¹¹³

3.1.3. İsmi-i Mevsûller (الاسم الموصول)

Mânâsı kendisinden sonra gelen cümle ile açıklanan ve bu cümleyi başka bir cümleyi bağlayan ma'rife isimdir.¹¹⁴ İsm-i mevsûllerin tesniye sigaları hariç tamamı mebnîdir.¹¹⁵ İsm-i mevsûller ibârede mübtedâ, haber, fâil, nâib-i fâil, mef'ûl, müstesnâ, ünâda, sıfat olurlar fakat muzâf, mevsûf, hâl ve temyîz olmazlar.¹¹⁶ İsm-i mevsûller sıla ve aid olmak üzere iki şeye ihtiyaç duyarlar. Sıla cümlesinin haberinin cümle olması gerekir. Ayrıca sıla cümlesinin i'rapta mahalli yoktur. Âid zamîri ise, ism-i mevsûlden sonra gelen cümlede ona râci (dönen) olan zamîrdir.¹¹⁷

İsm-i Mevsûl Çeşitleri

İsm-i mevsûller ikiye ayrılır:¹¹⁸

1. Hâss İsmi-i Mevsûl: Müzekker, müennes, müfred, tesniye ve cemi şekilleri bulunan ism-i mevsûldür. Bunlar sıfat ve cümlenin unsuru (fâil, mef'ûl...) olurlar ve tesniye sigaları hariç tamamı mebnîdir.¹¹⁹

جمع	مثنى	مفرد	
الذِينَ	الذَانِ / اللذَيْنِ	الذِي	مذكر
اللاتِي / اللواتِي / الانِي	اللتانِ / اللتينِ	التِي	مؤنث

¹¹² 18. Kehf: 15.

¹¹³ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 294.

¹¹⁴ Çörtü, s. 148

¹¹⁵ er-Râcihî, s. 63.

¹¹⁶ Zihni, s. 22.

¹¹⁷ İbn Hişâm, s. 137.

¹¹⁸ İbn Hişâm, s. 139.

¹¹⁹ Çörtü, s. 55.

Hâss İsmi-i Mevsûllerin İbârede Kullanımı

Yukarıda belirtildiği gibi bunlar cümlede, sıfat ve cümlenin unsuru (fâil, mef'ûl...) olurlar.

Mübtedâ olurlar:

Misâl: {الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ...} "Kendilerine verdiğimiz Kitabı gereği gibi okuyanlar var ya, işte ona ancak onlar inanırlar..."¹²⁰ âyetindeki الذين mübtedâdır.

{الذين آتيناهم الكتاب} مبتدأ.¹²¹

إن nin haberi olurlar:

Misâl: {...وَقَالَ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ الْخَاسِرِينَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ وَأَهْلِيهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَلَا إِنَّ الظَّالِمِينَ} "İnananlar: "Hüsranda olanlar, kıyamet günü kendilerini de, ailelerini de hüsranda bırakanlardır" derler. İyi bilin ki, zalimler sürekli bir azap içindedirler"¹²² âyetindeki الذين خسروا nin haberidir.

{وقال الذين آمنوا إن الخاسرين الذين خسروا أنفسهم وأهليهم يوم القيامة} الموصول خبر إن.¹²³

Mef'ûl olurlar:

Misâl: {وَلَمَّا سَكَتَ عَن مُوسَى الْغَضَبُ أَخَذَ الْأَلْوَاحَ وَفِي نُسْحَتِهَا هُدًى وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ} "Musa'nın öfkesi dinince levhaları aldı. Onlardaki yazıda Rablerinden korkanlar için hidâyet ve rahmet vardı"¹²⁴ âyet-i kerîmesinde geçen للذين mef'ûlüne ل gelmesi fiiline takaddüm etmesinde dolaydır.

{ورحمة للذين هم لربهم يرهبون} أدخل اللام على المفعول لتقدمه.¹²⁵

¹²⁰ 2. Bakara: 121.

¹²¹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 19.

¹²² 42. Şura: 45.

¹²³ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 488.

¹²⁴ 7. A'raf: 154.

¹²⁵ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 169.

Sıfat olurlar:

Misâl: {الَّذِينَ يَتَّقُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ} "Onlar öyle (fâsiklar) ki, kesin söz verdikten sonra sözlerinden dönerler..."¹²⁶ âyetinde geçen الذين kelimesi sıfattır.

{الذين} نعت. ¹²⁷

Bedel olurlar:

Misâl 1: {الَّذِينَ يَتَرَبَّصُونَ بِكُمْ فَإِنْ كَانَ لَكُمْ فَتْحٌ مِّنَ اللَّهِ قَالُوا أَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ} "Sizi gözetleyip duranlar, eğer size Allah'tan bir zafer (nasip) olursa, 'Sizinle beraber değil miydik?' derler..."¹²⁸ âyetindeki الذين kelimesi önceki âyette (139.âyet) geçen الذين den bedeldir.

{الذين} بدل من الذين قبله. ¹²⁹

Misâl 2: {لَا هِيَ قُلُوبُهُمْ وَأَسْرُوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا هَلْ هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ أَفَتَأْتُونَ السَّحَرَ وَأَنْتُمْ تُبْصِرُونَ} "Kalpleri hep eğlencede(gaflette),hem o zalimler şu gizli fısıltıyı yaptılar: Bu (Muhammed), sizin gibi bir beşer olmaktan başka nedir ki! Siz şimdi gözünüz göre göre büyüye mi kapılıyorsunuz"¹³⁰ âyetindeki الذين, أسروا fiilindeki و zamîrinden bedeldir.

{الذين ظلموا} بدل من واو وأسروا النجوى. ¹³¹

2. Müşterek İsm-i Mevsûl: Müzekker, müennes, müfred, tesniye ve cemi şekilleri olmayan ism-i mevsûldür. Bunlar cümlede unsur olurlar fakat sıfat olamazlar.¹³² Müşterek ism-i mevsûller ve özellikleri şunlardır:

a. ما , مَنْ : Bunlardan مَنْ genelde âkil varlıklar için, ما ise genelde gayr-i âkiller için kullanılmasına rağmen bazen aksi de olur.¹³³

¹²⁶ 2. Bakara: 27.

¹²⁷ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 5.

¹²⁸ 4. Nisa: 141.

¹²⁹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 101.

¹³⁰ 21. Enbiya: 3.

¹³¹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 322.

¹³² Çörtü, s. 5.

¹³³ İbn Akîl, I, 140.

b. ذَا : İsm-i mevsûl olabilmesi için istifhâm isimleri مَنْ ve مَا dan sonra gelmelidir.¹³⁴

Misâl: { وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ مَآذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ } "Onlara: Rabbiniz ne indirdi? denildiğinde, 'öncekilerin masallarını' derler"¹³⁵ âyetindeki مَا istifhâm, ذَا ise mevsûledir.

{ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ مَآذَا } استفهامية موصولة.¹³⁶

c. ذُو : Sadece Tay kabilesi lehçesinde ism-i mevsûl olarak kullanılır.¹³⁷

d. اِيّ : Diğer ism-i mevsûllerden farklı olarak murabdır. Ancak şu üç şartı taşıdığında damme üzere mebnî olur. a. Zamîre muzâf olduğunda, b. Sıla cümlesi isim cümlesi olduğunda, c. Sıla cümlesinin mübtedâsı اِيّ'ye dönen aid zamîr olup mahzup olduğunda. Mebni olabilmesi için bu üç şartın hepsinin bir arada bulunması gerekir. اِيّ dâima muzaf olarak gelir. Sılası muzâfun ileyhten sonra gelir. Bazen muzâfun ileyh hazfedilir, takdir edilmesi gerekir. Bazen muzâfun ileyhle birlikte sılasının mübtedâsı da hazfedilir. Bu durumların tümünde mu'rabdır.¹³⁸

e. اَل : Âkil ve gayr-i âkil için kullanılır. İsm-i fâil, ism-i mef'ûl ve mübâlağa sigasının başına geldiğinde ism-i mevsûl olur.¹³⁹

Misâl: { الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِئَةَ جَلْدَةٍ... } " Zina eden kadın ve erkeğin her birine yüzer değnek vurun..."¹⁴⁰ âyetinde الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي kelimelerindeki lâm-ı tarif ismi mevsûldür ve mübtedâdı. Şarta benzediği için haberine (فاجلدوا) ف dâhil olmuştur.

{ الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي } أَل فيما ذكر موصولة وهو مبتدأ ولشبهه بالشرط دخلت الفاء في خبره.¹⁴¹

Müşterek İsm-i Mevsûllerin İbârede Kullanımı

Yukarıda ifade dildiği üzere bunlar cümlede unsur olurlar fakat sıfat olamazlar.¹⁴²

¹³⁴ İbn Akîl, I, 145.

¹³⁵ 16. Nahl: 24.

¹³⁶ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 269.

¹³⁷ İbn Akîl, I, 142.

¹³⁸ İbn Akîl, I, 153-160.

¹³⁹ İbn Akîl, I, 142, 148.

¹⁴⁰ 24. Nur: 2.

¹⁴¹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 350.

Mübtedâ olurlar:

Misâl 1: { وَلَهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَنْ عِنْدَهُ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَلَا يَسْتَحْسِرُونَ }

"Göklerde ve yerde kimler varsa O'na aittir. O'nun huzurunda bulunanlar, O'na ibadet hususunda kibirlenmezler ve yorulmazlar" ¹⁴³ âyet-i kerîmesindeki مَنْ mübtedâdır. Haberi ise لا يستكبرون cümlesidir.

{ومن عنده} مبتدأ خبره {لا يستكبرون عن عبادته ولا يستحسرون} ¹⁴⁴

Misâl 2: { وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالاً مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ }

"Erkek hırsız ve kadın hırsızın, yaptıklarından ötürü Allah tarafından ibret verici bir ceza olarak, ellerini kesin. Allah Aziz'dir, Hâkim'dir" ¹⁴⁵ âyetinde السارق والسارقة kelimelerindeki lâm-ı tarif ismi mevsûldür ve mübtedâdır. Şarta benzediği için de haberine ف dâhil olmuştur.

{والسارق والسارقة} أل فيهما موصولة مبتدأ ولشبهه بالشرط دخلت الفاء في خبره. ¹⁴⁶

Mef'ûl olurlar:

Misâl 1: { قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَن تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ... }

"De ki: Ey kavmim! Elinizden geleni yapın! Ben de yapacağım! Yurdun (dünyanın) sonunun kimin lehine olduğunu yakında bileceksiniz..." ¹⁴⁷ âyet-i kerîmesindeki من ismi-i mevsûl olup تعلمون filinin mef'ûlüdür.

{فسوف تعلمون من} موصولة مفعول العلم. ¹⁴⁸

¹⁴² Çörtü, s. 5.

¹⁴³ 21. Enbiya: 19.

¹⁴⁴ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 323.

¹⁴⁵ 4. Maide: 38.

¹⁴⁶ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 114.

¹⁴⁷ 6. Enâm: 135.

¹⁴⁸ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 145.

Misâl 2: { فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَيَحِلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ مُّقِيمٌ } "Kendisini rezil edecek azabın kime geleceğini ve sürekli bir azabın kimin başına ineceğini yakında bileceksiniz"¹⁴⁹ âyetindeki من ism-i mevsûl olup, تعلمون fiilinin mef'ûlüdür.

{ فسوف تعلمون من } موصولة مفعول تعلمون.¹⁵⁰

Bedel olurlar:

Misâl 1: { فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مِّمَّا إِبْرَاهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ }
 { فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مِّمَّا إِبْرَاهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا } "Orada apaçık deliller vardır, İbrahim'in makamı vardır; kim oraya girerse, güvenlik içinde olur; oraya yol bulabilen insana Allah için Kâbe'yi hacetmesi gereklidir..."¹⁵¹ âyetindeki من (من استطاع), bir önceki âyetteki الناس 'den bedeldir.

ويبدل من الناس { من استطاع إليه سبيلاً }¹⁵²

Misâl 2: { وَكَلَّا نَقْصُ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الرُّسُلِ مَا نُثَبِّتُ بِهِ فُؤَادَكَ... } "Peygamberlerin haberlerinden senin kalbini teskin edeceğimiz her haberi sana anlatıyoruz..."¹⁵³ âyetinde وَكَلَّا نَقْصُ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الرُّسُلِ مَا نُثَبِّتُ بِهِ فُؤَادَكَ terkindeki ما ism-i mevsûlü, كلا kelimesinden bedeldir.

{ نقص عليك من أنباء الرسل ما { بدل من كلا } نثبت به فؤادك }¹⁵⁴

Atıf olurlar:

Misâl 1: { قُلْ أَيُّ شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهَادَةً قُلِ اللَّهُ شَهِيدٌ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَأُوحِيَ إِلَيَّ هَذَا الْقُرْآنُ لِأُنذِرَكُمْ بِهِ وَمَنْ بَلَغَ } "De ki: Hangi şey şahadetçe en büyüktür? De ki: benimle sizin aranızda Allah

¹⁴⁹ 11. Hud: 39.

¹⁵⁰ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 226.

¹⁵¹ 3. Âl-i İmrân: 97.

¹⁵² Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 62.

¹⁵³ 11. Hud: 120.

¹⁵⁴ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 235.

şahittir. Bu Kur'ân bana, kendisiyle sizi ve ulaştığı herkesi uyarmam için vahyolundu..."¹⁵⁵ âyet-i kerîmesindeki **مَنْ**, **أَنْذَرَكُمْ** deki zamîr üzerine atıftır.

{به ومن بلغ} عطف على ضمير أنذركم.¹⁵⁶

Misâl 2: **وَقَالَ مُوسَى رَبِّي أَعْلَمُ بِمَنْ جَاءَ بِالْهُدَىٰ مِنْ عِنْدِهِ وَمَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ** {الظَّالِمُونَ} "Musa şöyle dedi: Rabbim, katından bir doğruluk rehberini kimin getirdiğini, dünyanın sonunun kimin olacağını daha iyi bilir. Doğrusu zalimler başarıya erişemezler"¹⁵⁷ âyetinde **من** ifadesindeki **مَنْ**, önceki **مَنْ** kelimesine (**بمن**) atıftır.

{ومن} عطف على من قبلها.¹⁵⁸

Not: **مَنْ** ile **ما** ism-i mevsûlleri birbirlerinin yerlerine kullanılabilir.¹⁵⁹

Misâl 1: **{ وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ... }** "Geçmişte olanlar bir yana, babalarınızın evlendiği kadınlarla evlenmeyin..."¹⁶⁰ âyet-i kerîmesinde **ولا تنكحوا** ifadesindeki **ما** ism-i mevsûlü **من** anlamındadır.

{ولا تنكحوا ما} بمعنى من.¹⁶¹

Misâl 2: **{ وَمَا أُبْرِيءُ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّي... }** "Ben nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis aşırı şekilde kötülüğü emreder; Rabbim acıyıp korumuş başka..."¹⁶² âyetinde **ما** terkîbindeki **ما** ism-i mevsûlü **من** anlamındadır.

{بالسوء إلا ما} بمعنى من.¹⁶³

¹⁵⁵ 6. Enâm: 19.

¹⁵⁶ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 130.

¹⁵⁷ 28. Kasas: 37.

¹⁵⁸ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 390.

¹⁵⁹ Zihni, s.20.

¹⁶⁰ 4. Nisa: 22.

¹⁶¹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 81.

¹⁶² 12. Yusuf: 53.

3.1.4. İstifhâm İsimleri (الأسماء الإستفهام)

İstifhâm, bilinmeyen bir konuyu veya tanınmayan bir şeyi sorarak, hakkında bilgi verilmesini istemektir.¹⁶⁴ İstifhâm edatlarının ikisi (هل, الهمزة) hariç tamamı isimdirler. Bu ikisi (هل, الهمزة) ise harftirler ve i'rapta mahalleri yoktur.¹⁶⁵

İstifhâm isimlerinin biri (أَيّ) hariç tamamı mebnîdir. أَيّ ise mu'reptir. Çünkü أَيّ müfrede muzâf olur. Yani izâfetle kullanılır. Geri kalanlar ise mânâları itibariyle kendisinden sonra ifâdeye göre farklı i'rap alırlar.¹⁶⁶

İstifhâm İsimleri ve Özellikleri

İstifhâm isimleri ve özellikleri şunlardır:¹⁶⁷

a. أَيّ : Âkil ve gayri âkiller için kullanılır. Genelde izâfetle kullanılır.

b. مَنْ : Âkiller için kullanılır. Cümledeki konumuna göre i'rap edilir. Bu da şu üç şekilde özetlenebilir: 1. Kendisinden sonra isim cümlesi veya şibh-i cümle olursa mübtedâ olur, 2. Kendisinden sonra fiil cümlesi olursa mübtedâ veya mukaddem mef'ûlun bih olur, 3. Kendisinden sonra isim olursa mukaddem haber olur.

c. مَا : Genellikle gayr-i âkiller için kullanılmasına karşın âkiller için de kullanıldığı vâkidir. مَا ile bir şeyin hakikati ve vasfı sorulur. Cümledeki konumuna göre i'rap edilir. Yukarıdaki üç husus bunun için de geçerlidir.

Misâl 1: { مَا أَعْنَى عَنْهُمْ مَا كَانُوا يُمْتَعُونَ } "Faydalandırıldıkları nimetler onlara hiç yarar sağlamayacaktır"¹⁶⁸ âyetindeki مَا istifhâmiyye olup hangi şey manasına gelir.

{ مَا } استفهامية بمعنى أي شيء.¹⁶⁹

Misâl 2: { فَلَمَّا أُلْقُوا قَالَ مُوسَى مَا جِئْتُمْ بِهِ السَّحْرُ إِنَّ اللَّهَ سَيُبْطِلُهُ إِنَّ اللَّهَ لَا يُصْلِحُ عَمَلَ الْمُفْسِدِينَ }

"Onlar (iplerini) atınca, Musa dedi ki: 'Ne getirdiniz; sihir mi? Allah onu boşa

¹⁶³ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 242.

¹⁶⁴ et-Taftazânî, *Muhtasarû'l-Meâni*, Matbâ-i Âmire, İstanbul 1309/ 1891, s. 197.

¹⁶⁵ er-Râcihî, s. 71.

¹⁶⁶ er-Râcihî, s. 71, 72.

¹⁶⁷ er-Râcihî, s. 71-79.

¹⁶⁸ 26. Şuara: 207.

¹⁶⁹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 376.

çıkacaktır. Çünkü Allah bozguncuların işini düzeltmez"¹⁷⁰ âyetindeki ما istifhâmiyye olup, mübtedâdır. Haberi ise جئتم cümlesidir.

{قال موسى ما} استفهامية مبتدأ خبره {جئتم}.¹⁷¹

d. ماذا : Üç şekilde i'rap edilebilir. a. Kendisi bir kelime olarak ele alınır, bu durumda mübtedâ olur, b. ما ism-i istifhâm, mübtedâ; ذا ise zâid olur, c. ما ism-i istif'am, mübtedâ; ذا ise ism-i mevsûl, haber olur.

e. أنى : Sükun üzere mebnidîr ve كيف, اين, متى olmak üzere üç anlamda kullanılır.

Misâl: {نَسَاؤُكُمْ حَزْتُ لَكُمْ فَأَتُوا حَزَّتْكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ...} "Kadınlarınız sizin tarlanızdır, tarlanıza istediğiniz gibi gelin..."¹⁷² âyet-i kerîmesinde أنى, كيف anlamındadır.

{أنى} كيف.¹⁷³

f. كم : Müphem, istifhâm ismidir. Bundan dolayı da o kapalılığı giderecek, müfret mansûb bir temyîze ihtiyaç duyar.¹⁷⁴ Yani كم'i istifhâmiyyenin temyîzi umumiyetle müfred, mansûb ve nekre olarak gelir.¹⁷⁵

Misâl: {سَلْ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَمْ آتَيْنَاهُمْ مِّنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ...} "İsrailoğullarına sor; onlara apaçık nice âyetler verdik..."¹⁷⁶ âyet-i kerîmesindeki كم istifham anlamında olup, سل kelimesini ikinci mef'ûlden talik etmiş/amelini askıya almıştır. Ayrıca کم kelimesi آتينا fiilinin ikinci mef'ûlüdür. Temyîzi de kendisinden sonra gelen آية من ifadesidir.

{كم آتيناهم} كم استفهامية معلقة سل عن المفعول الثاني وهي ثاني مفعول آتينا ومميزها {من آية}.¹⁷⁷

¹⁷⁰ 10. Yunus: 81.

¹⁷¹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 218.

¹⁷² 2. Bakara: 223.

¹⁷³ Tefsîrû'l-Celaleyn, s. 34.

¹⁷⁴ er-Râcihi, s. 77.

¹⁷⁵ Çörtü, s. 248.

¹⁷⁶ 2. Bakara: 211.

¹⁷⁷ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 33

Çokluk Edatı (كم الخبرية)

Ne kadar çok, nice manalarına gelir. Çokluktan kinâye olarak kullanılır. Temyîzi müfret, mecrûr ve cemi olarak gelir. Daha çok مِنْ harf-i cerli veya cemi olarak kullanılır.¹⁷⁸

Misâl 1 : { أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِمَّنْ فَزَيْنِ... } "Onlardan önce nice nesilleri yok ettiğimizi görmediler mi..."¹⁷⁹ âyetindeki كم haberiyeye olup "çok" anlamındadır.

{كم} خبرية بمعنى كثيرا.¹⁸⁰

Misâl 2: { وَكَمْ مِّنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْنَاهَا... } "Nice memleketler var ki biz onları helâk ettik..."¹⁸¹ âyetindeki كم haberiyeye olup, mef'ûldür.

{وكم} خبرية مفعول.¹⁸²

3.1.5. Şart İsimleri (أسماء الشرط)

Şart olarak kullanılan kelimeler ya harftir ya da isimdir. Şart isimleri, أَيّ hariç hepsi mebnîdir. أَيّ tıpkı istifhâmda olduğu gibi müfrede muzâf olur. Bunlardan bazılarının özellikleri şöyledir.¹⁸³

a. من : Cümledeki konumuna göre i'rabı yapılır.

b. ما : Cümledeki konumuna göre i'rabı yapılır.

c. مهما : ما manasında kullanıldığında mef'ûlün bih olurken; متى manasında kullanıldığında mef'ûlün fih olur.

d. أيّان ، متى : Sürekli olarak zarf-ı zaman olarak i'rap edilir. Âmili, şart fiilidir.

e. حيثما ، أين ، أنا ، حيثما : Sürekli olarak zarf-ı mekan olarak i'rap edilir. Âmili, şart fiilidir.

f. اذا : Daha önceki zarflardan farklı olarak اذا'nın âmili şart fiili değil cevâbıdır.

¹⁷⁸ Çörtü, s. 249.

¹⁷⁹ 6. Enâm: 6.

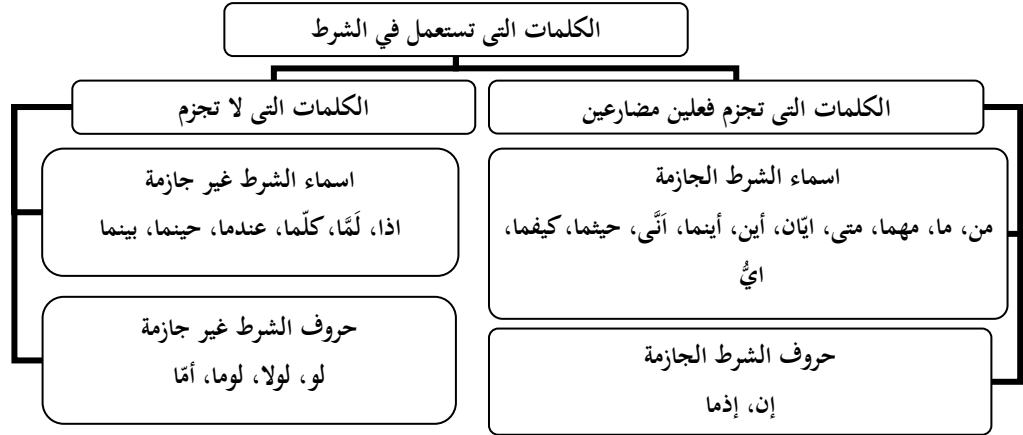
¹⁸⁰ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 128.

¹⁸¹ 7. A'raf: 4.

¹⁸² Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 152.

¹⁸³ er-Râcihî, s. 80-83.

Şartiyelerin tamamını tablo halinde şöyle göstermek mümkündür:

Şart Fiili ve Cevâbı

Şart edatlarından sonra lâfzen veya mahallen iki meczûm fiil gelir. Bunlardan birincisi şart fiili, ikincisi ise onun cevâbı olur.¹⁸⁴

Şart Cümlesi (جملة الشرط)

Cevap cümlesinden önce gelir, mâzi ve muzâri ile başlayan cümlelerden olur.¹⁸⁵ Şart cümlesi iki cüzden oluşur. Şart ve cevap cümlesi bu iki cümleyi birbirine bağlayan şart kelimesidir ki bu da ya harf ya da isimdir. Bu iki cümle arasındaki alâka çoğunlukla bir illiyettir. Yani şart, cevâbın illetidir. Şart cümlesi, gelecek mânâsı ifâde eder.¹⁸⁶

Misâl: {قُلْ مَنْ كَانَ فِي الضَّلَالَةِ فَلْيَبْدُدْ لَهُ الرَّحْمَنُ مَدًّا حَتَّىٰ إِذَا رَأَوْا مَا يُوعَدُونَ إِمَّا الْعَذَابَ وَإِمَّا

{السَّاعَةَ فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ شَرٌّ مَّكَانًا وَأَضْعَفُ جُنْدًا} "De ki: Sapıklıkta olanı Rahman ne kadar ertelese bile, sonunda tehdit edildikleri azabı ya da kıyamet gününü gördükleri zaman onlar kimin yerinin daha kötü ve taraftarlarının daha güçsüz olduğunu bilecektir"¹⁸⁷ âyet-i kerîmesindeki {قُلْ مَنْ كَانَ فِي الضَّلَالَةِ} şart cümlesi olup cevabı ise {فليمدد} cümlesidir.

¹⁸⁸ {قُلْ مَنْ كَانَ فِي الضَّلَالَةِ} شرط جوابه {فليمدد}.

¹⁸⁴ er-Râcihî, s. 80.

¹⁸⁵ Çörtü, s. 333.

¹⁸⁶ er-Râcihî, s. 368.

¹⁸⁷ 19. Meryem: 75.

¹⁸⁸ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 310.

Cevâp cümlesi

Şart cümlesinden sonra gelir buna cezâ da denir. Mâzi ve muzâri ile başlayan fiil cümlesi olduğu gibi nefy, nehy, istifh3am, istikbâl ifâde eden ve câmid fiillere de gelir, hatta isim cümlesi bile olabilir.¹⁸⁹

Misâl 1: { وَسِيقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَىٰ جَهَنَّمَ زُمَرًا حَتَّىٰ إِذَا جَاؤُوهَا فَتَحَتْ أَبْوَابُهَا... } "İnkâr edenler, bölük bölük cehenneme sürülür. Oraya vardıklarında kapıları açılır..."¹⁹⁰ âyetindeki إذا'nın cevâbıdır.

{حتى إذا جاؤوها فتحت أبوابها} جواب إذا.¹⁹¹

Misâl 2: { أَفَمَنْ حَقَّ عَلَيْهِ كَلِمَةُ الْعَذَابِ أَفَأَنْتَ تُنقِذُ مَنْ فِي النَّارِ } "Hakkında azap sözü gerçekleşmiş kimseyi, ateşte olanı sen mi kurtaracaksın"¹⁹² âyetindeki أفأنت تنقذ من في النار cümlesi şartın (أفمن) cevâbıdır.

{أفأنت تنقذ من في النار} جواب الشرط.¹⁹³

Şart Cümlesinin Hazfi

لا nâfiyeyle birleşmiş ve لا nâfiyeye idgam edilmiş إن den sonra şart fiilinin hazfedilmesi caizdir.¹⁹⁴

Cevap Cümlesinin Hazfi

a. Şart fiili mâzi olursa, cevâbı olmayan bir ifade (mânâ bakımından) cevâbının yerini tutarsa, cevâp cümlesi hazfedilir.¹⁹⁵

Misâl 1: { وَلَوْ أَنَّهُمْ رَضُوا مَا آتَاهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ سَيُؤْتِينَا اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَرَسُولُهُ إِنَّا إِلَىٰ

{وَلَوْ أَنَّهُمْ رَضُوا مَا آتَاهُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ سَيُؤْتِينَا اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَرَسُولُهُ إِنَّا إِلَىٰ} "Eğer onlar, Allah ve Peygamberinin kendilerine vermiş oldukları şeylere razı

¹⁸⁹ Çörtü, s. 333.

¹⁹⁰ 39. Zümer: 71.

¹⁹¹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 466.

¹⁹² 39. Zümer: 19.

¹⁹³ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 460.

¹⁹⁴ Çörtü, s. 332.

¹⁹⁵ Çörtü, s. 333.

olsalar ve Allah bize yeter, O ve Peygamberi bol nimetinden bize verecektir; doğrusu biz Allah'a gönül bağlayanlardanız deselerdi (daha hayırlı olurdu)"¹⁹⁶ âyet-i kerîmesindeki **لو** in cevabı mahzûf **لهم** cümlesidir.

{ولو أنهم رضوا ما آتاهم الله ورسوله} جواب لو لكان خيرا لهم.¹⁹⁷

Misâl 2: {فَلَمَّا ذَهَبُوا بِهِ وَأَجْمَعُوا أَنْ يَجْعَلُوهُ فِي غِيَابَةِ الْجَبِّ وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ لَتُنَبِّئَهُمْ بِأَمْرِهِمْ هَذَا وَهُمْ لَا

{يَشْعُرُونَ} "Onu götürüp de kuyunun dibine atmaya ittifakla karar verdikleri zaman, biz Yusuf'a: Andolsun ki sen onların bu işlerini onlar farkına varmadan, kendilerine haber vereceksin, diye vahyettik"¹⁹⁸ âyetinde **لَمَّا** nın cevabı hafzedilmiştir.

{أن يجعلوه في غيابة الجب} وجواب لَمَّا محذوف.¹⁹⁹

b. Şart fiili **لم** li muzâri olursa (yani mâzi manalı olursa) cevâp hafzedilir.²⁰⁰

c. Şart cümlesi kasem ile kasemin cevâbının ortasında olunca şartın cevâbı hafzedilmiş kabul edilir.²⁰¹

Cezmetmeyen Şart Edatları

Şart ifade edip cezmetmeyen harfler ve zarflar vardır. Harf olanlar: لوما، لولا، أما، لوما.

Zarf olanlar ise şunlardır: إذا، لَمَّا، كَلَمَّا، عندما، حينما، بينما.²⁰²

Misâl 1 {فَانطَلَقَا حَتَّىٰ إِذَا لَقِيَا غُلَامًا فَقَتَلَهُ قَالَ أَقْتَلْتَنِي بِغَيْرِ رِزْقِيَّةٍ بَعِيرٍ نَفْسٍ لَّقَدْ جِئْتَ شَيْئًا نُّكْرًا}:

"Yine yürüdüler. Nihâyet bir erkek çocuğa rastladıklarında (Hızır) hemen onu öldürdü. Musa dedi ki: Tertemiz bir canı, bir can karşılığı olmaksızın (kimseyi öldürmediği

¹⁹⁶ 9. Tevbe: 59.

¹⁹⁷ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 196.

¹⁹⁸ 12. Yusuf: 15.

¹⁹⁹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 237.

²⁰⁰ Çörtü, s. 333.

²⁰¹ Çörtü, s. 333.

²⁰² Çörtü, s. 69.

halde) katlettin ha! Gerçekten sen fena bir şey yaptın!"²⁰³ âyetindeki إذا nın cevâbı قال ile başlayan cümledir.

{حتى إذا لقيها غلاما} وجواب إذا {قال}.²⁰⁴

Misâl 2: {وَقَوْمٌ نُوحٍ لَمَّا كَذَّبُوا الرُّسُلَ أَغْرَقْنَاهُمْ وَجَعَلْنَاهُمْ لِلنَّاسِ آيَةً وَأَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ عَذَابًا أَلِيمًا}

"Nuh kavmine gelince, peygamberleri yalancılıkla itham ettiklerinde onları, suda boğduk ve kendilerini insanlar için bir ibret yaptık. Zalimler için acıklı bir azap hazırladık"²⁰⁵ âyetindeki أغرقناه cümlesi لَمَّا nın cevâbıdır.

{أغرقناهم} جواب لَمَّا.²⁰⁶

Cevâp Cümlesinin Başına ف (fâ-i rabita)'nın Gelmesi

a. Şartın cevâbı olarak gelen kelime eğer yalın haldeki fiili muzâri ise kendisi meczûm olur. Aksi halde fâ-i râbita'nın gelmesi vâciptir. Bunlardan birkaçı şöyledir: Cevâp, isim cümlesi olursa; cevâp, talep ifâde eden fiil (emir, nehiy...) olursa; fiil câmid bir fiil ise; fiilin başına س ve سوف olursa; fiili menfi olursa.²⁰⁷

Cevâp fiili talep ifade eden fiil olursa:

Misâl: { وَإِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ } "Eğer şeytanın fitlemesi

seni dürterse hemen Allah'a sığın. Çünkü O, işitendir, bilendir"²⁰⁸ âyetindeki فاستعذ بالله cümlesi şartın cevâbıdır.

{فاستعذ بالله} جواب الشرط.²⁰⁹

²⁰³ 18. Kehf: 74.

²⁰⁴ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 301.

²⁰⁵ 25. Furkan: 37.

²⁰⁶ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 363.

²⁰⁷ er-Râcihî, s. 370.

²⁰⁸ 7. A'raf: 200.

²⁰⁹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 176.

Cevâp fiili câmid fiillerden olursa:

Misâl: {وَلَوْلَا إِذْ دَخَلْتَ جَنَّتِكَ قُلْتِ مَا شَاءَ اللَّهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ إِنَّ تَرْسَنَ أَنَا أَقَلُّ مِنْكَ مَالًا وَوَلَدًا.}

"Bahçene فعسى ربِّي أن يُؤتيني خَيْرًا مِّنْ جَنَّتِكَ وَيُرْسِلَ عَلَيْهَا حُسْبَانًا مِّنَ السَّمَاءِ فَتُصْبِحُ صَعِيدًا زَلَقًا" girdiğin zaman, her ne kadar beni kendinden mal ve nüfus bakımından daha az buluyorsan da: "Maşallah! Kuvvet ancak Allah'a mahsustur!" demen gerekmez mi? Rabbim, senin bahçenden daha iyisini bana verebilir ve seninkinin üzerine gökten bir felaket gönderir de bahçen yerle bir olabilir. Yahut suyu çekilir bir daha da bulamazsın" dedi. ²¹⁰ âyetindeki فعسى ربِّي ile başlayan cümle şartın cevâbidir.

{فعسى ربِّي أن يُؤتيني خيرا من جنتك} جواب الشرط. ²¹¹

Şart Cümlesinin İbarede Kullanımı

Şart cümlesi (şart ve cevabıyla birlikte) haber, sıfat ve sıla olarak cümlede yer alabilirler. ²¹²

Hâl olur:

Misâl: {كَيْفَ وَإِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ لَا يَرْقُبُوا فِيكُمْ إِلَّا وَلَا ذِمَّةً...} "Nasıl olabilir ki, size üstün gelselerdi ne bir yakınlık, ne de bir ahd gözetirlerdi..." ²¹³ âyetindeki şart cümlesi hâldir.

{وَإِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ} جملة الشرط حال. ²¹⁴

Sıla cümlesi olur:

Misâl: {الَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ}

"Onları biz yeryüzüne yerleştirirsek namaz kılarlar, zekât verirler, uygun olanı emrederler, fenalığı yasak ederler. İşlerin sonucu Allah'a aittir" ²¹⁵ âyetindeki şart cümlesi ile cevâbi, ism-i mevsûlün sılasıdır.

²¹⁰ 18. Kehf: 39, 40.

²¹¹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 298.

²¹² er-Râcihî, s. 369-372.

²¹³ 9. Tevbe: 8.

²¹⁴ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 188.

²¹⁵ 22. Hac: 41.

{أقاموا الصلاة وآتوا الزكاة وأمروا بالمعروف ونهوا... } جواب الشرط وهو جوابه صلة الموصول.²¹⁶

Cevâp Cümlesinin Takaddüm Etmesi

Misâl 1: {قَالَ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَذَا فَاسْأَلُوهُمْ إِنْ كَانُوا يَنْطِقُونَ} "İbrahim: Belki onu şu büyükleri yapmıştır, konuşabiliyorlarsa onlara sorun, dedi"²¹⁷ âyetindeki şartın cevâbı yani فاسألوهم öne alınmıştır.

{إِنْ كَانُوا يَنْطِقُونَ} فيه تقديم جواب الشرط.²¹⁸

Misâl 2: {وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} "Allah Âdem'e bütün isimleri, öğretti. Sonra onları önce meleklere arz edip: Eğer siz sözünüzde sadık iseniz, şunların isimlerini bana bildirin, dedi."²¹⁹ Âyetinde geçen {إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} cümlesindeki şartın cevâbına önceki cümle delâlet etmiştir.

{إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ} جواب الشرط دل عليه ما قبله.²²⁰

Şart Cümlelerinin Diğer Özellikleri

- Şartın cevâbındaki cümle gayr-ı mensûh ise ve menfî değilse o halde bu cevâp cümlesinin başına إذا fucâiye'nin gelmesi câizdir.
- Cevâp cümlesi şart yapılmak istendiğinde eğer şart olması mümkün değilse - isim cümlesi gibi- bu cümle cevâp cümlesi olduğunda başına fâ'nın dühûlu vâciptir.
- Cevâp cümlesinin i'rapta mahalli yoktur. Ancak fâ-i râbıta denilen ف ve إذا nin dâhil olduğu cevâp cümlelerinin i'rapta mahalli olur ve mahallen meczûmdur.

²¹⁶ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 337.

²¹⁷ 21. Enbiya: 63.

²¹⁸ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 327.

²¹⁹ 2. Bakara: 31.

²²⁰ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 6.

3.1.6. Fiil İsimleri (أَسْمَاءُ الْأَفْعَالِ)

Belirli bir fiile delâlet etmesi bakımından fiile benzer, içerisinde zaman anlamı içerdiğinden isimden ayrılır. Ancak tam bir fiil de denilemez. Çünkü fiilin aldığı alâmetleri almaz. İsim fiillerde âmilin etkisi yoktur. Mef'ûlün bihi kendisine takaddüm edemez, muzâf da olmaz. Mebnî olup i'rapta mahalleri olmaz. Anlama delâletleri bakımından üç kısma ayrılırlar.²²¹

a. Emir İsim Fiiller: Bu türün isim fiillerin fâilleri vücûben müstetir zamîr olur.

b. Mâzi İsim Fiiller: Bunlar da mebnî olup i'rapta mahalli yoktur. Farklı olarak fâillerini açıktan alabilirler.

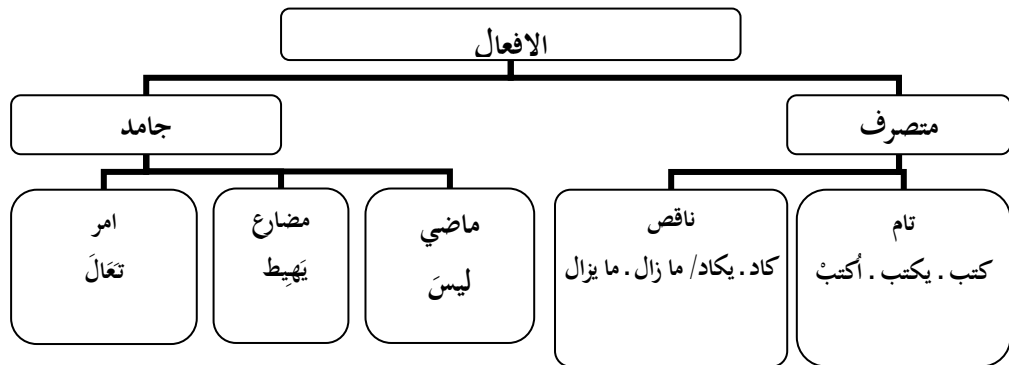
c. Muzârî İsim Fiiller: Mebnîdirler, fâilleri vücûben müstetir zamîr olur.

Misâl: {وَأَصْبَحَ الَّذِينَ تَمَنَّوْا مَكَانَهُ بِالْأَمْسِ يَقُولُونَ وَيُكَانُّ اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ

{وَأَصْبَحَ الَّذِينَ تَمَنَّوْا مَكَانَهُ بِالْأَمْسِ يَقُولُونَ وَيُكَانُّ اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ} "Daha dün onun yerinde olmayı dileyenler: 'Demek Allah kullarından dilediğinin rızkını genişletip bir ölçüye göre veriyor. Eğer Allah bize lütfetmiş olmasaydı, bizi de yerin dibine geçirirdi. Demek ki inkârcılar başarıya eremezler' demeye başladılar"²²² âyetindeki وي kelimesi أعجب yani "ben hayret ediyorum" anlamındaki isim fiildir.

{الرزق لمن يشاء من عباده ويقدر} وي اسم فعل بمعنى أعجب أي أنا.²²³

Fiilleri genel olarak tablo halinde şöylece gösterebiliriz:

²²¹ er-Râcihî, s. 71-72.

²²² 28. Kasas: 82.

²²³ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 395.

3.2. MU‘RAB KELİMELER

Mu‘rab, âmilinin değişmesiyle i‘rap alâmeti de değişen kelimelerdir.²²⁴ Arapçada kelime ve cümleler ref‘, nasb, cerr ve sükûn i‘rap şekillerinden biri ile i‘rablanır.²²⁵ Mu‘rab kelimeler, merfû‘ât, mansûbât ve mecrûrât başlıkları altında incelenir.

3.2.1. Merfû Kelimeler (المرفوعات)

Merfû‘ât, lâfzen, takdîren veya mahallen ref‘ halindeki kelime ve cümlelerdir.²²⁶ Dokuz kısımdır.²²⁷

3.2.1.1. Mübtedâ (المبتدأ)

Genelde isim cümlesinin kendisiyle başladığı lafız olup, merfu’dur. Mübtedâ, mücerred bir isim olup kendisine hüküm vâki olur, müsnedü ileyhtir.²²⁸ Mübtedânın âmili, âmili manevidir.²²⁹ Mübtedâ da aslolan ma’rife olmaktadır. Fakat bazen nekre de gelebilir. Mübtedâ, ya sarîh isim olur ya da müfret hükmünde olur.²³⁰

Mübtedâ sarîh isim olur:

Misâl 1: { إِذْ قَالُوا لِيُوسُفُ وَأَخُوهُ أَحَبُّ إِلَيْنَا مِنَ أَخِيهِمْ } "(Kardeşleri) dediler ki: Yusuf’la kardeşi (Bünyamin) babamıza bizden daha sevgilidir..."²³¹ âyet-i kerîmesindeki لِيُوسُفُ kelimesi mübtedâdır.

{ لِيُوسُفُ } مبتدأ.²³²

Misâl 2: { تَنْزِيلُ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ } "Şüphe götürmeyen Kitap, âlemlerin Rabbi'nin indirdiğidir"²³³ âyetindeki تَنْزِيلُ الْكِتَابِ terkîbi mübtedâdır.

{ تَنْزِيلُ الْكِتَابِ } مبتدأ.²³⁴

²²⁴ İbn Hişâm, s. 25.

²²⁵ Çörtü, s. 92.

²²⁶ Zihni, s. 59.

²²⁷ Çörtü, s. 93.

²²⁸ Zihni, s. 73.

²²⁹ İbn Akîl, I, 176.

²³⁰ Zihni, s. 73; İbn Hişâm, s. 154.

²³¹ 12. Yusuf: 8.

²³² Tefsîrü'l-Celâleyn, s. 236.

²³³ 32. Secde: 2.

Mübtedâ müfret hükmünde olur:

Misâl 1: {...فمن تطوع خيرا فهو خير له وأن تصوموا خير لكم إن كنتم تعلمون} "...Her kim gönüllü olarak hayır yaparsa, bu kendisi için daha iyidir. Eğer bilerseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır"²³⁵ âyetindeki وأن تصوموا mübtedâdır. Haberi ise خير لكم ifâdesidir.

{ وأن تصوموا } مبتدأ خبره { خير لكم }.²³⁶

Misâl 2: { وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ } "Eğer onlara mehir biçer de el sürmeden onları boşarsanız, kendileri veya nikâh akdi elinde olan erkeğin bağışlaması hali müstesna biçtiğinizin yarısını verin, bağışlamanız Allah'tan sakınmaya daha uygundur..."²³⁷ âyetindeki وأن تعفوا mübtedâdır. Haberi ise أقرب للتقوى kelimesidir.

{ وأن تعفوا } مبتدأ خبره { أقرب للتقوى ولا تنسوا الفضل بينكم }.²³⁸

Mübtedânın Nekre Gelmesi

Mübtedâda aslaoan ma'rife gelmesidir. Ancak bazı şartlarda nekre gelebilir.²³⁹ Bu şartlardan bazıları şu şekildedir.

1. Nekreye muzâf olmakla:²⁴⁰

Misâl: { جَنَّاتٌ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا يُجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاءُونَ... } "İçlerinden ırmaklar akan Adn cennetlerine girerler. Orada, diledikleri kendilerine verilir..."²⁴¹ âyetindeki جنات kelimesi mübtedâ, يدخلونها ile başlayan cümle ise haberdir.

²³⁴ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 415.

²³⁵ 2. Bakara: 184.

²³⁶ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 28.

²³⁷ 2. Bakara: 237.

²³⁸ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 38.

²³⁹ İbn Akîl, I, 203.

²⁴⁰ İbn Akîl, I, 205.

²⁴¹ 16. Nahl: 31.

{جنات عدن} إقامة مبتدأ خبره {يدخلونها}.²⁴²

2. Kendisine bir ma‘mul taalluk ettiğinde yani âmîl olduğunda.²⁴³

Misâl: {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَن سَبِيلِ اللَّهِ...} "Sana hürmet edilen ayı, o aydaki savaşı sorarlar. De ki: "O ayda savaşmak büyük suçtur. Allah yolundan alıkoymak, O'nu inkâr etmek, Mescidi Haram'a engel olmak ve halkını oradan çıkarmak Allah katında daha büyük suçtur..."²⁴⁴ âyetindeki **صَدٌّ** kelimesi mübtedâdır.

{وصد} مبتدأ.²⁴⁵

3. Şartın cevabında **ف** dan sonra vâki olan mübtedâ, nekre olabilir.²⁴⁶

Misâl: {وَالَّذِينَ يَزْمُونَ أَرْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءُ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ فَشَهَادَةُ أَحَدِهِمْ أَرْبَعُ شَهَادَاتٍ بِاللَّهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ} "Karılarına zina isnat edip de kendilerinden başka şahidleri olmayanların şahitliği, kendisinin doğru sözlülerden olduğuna Allah'ı dört defa şahit tutmasıyla olur"²⁴⁷ âyetindeki **فشهادة** kelimesi mübtedâdır.

{فشهادة أحدهم} مبتدأ.²⁴⁸

4. Du‘aya delalet ederse nekre olur.²⁴⁹

Misâl: {سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ} "Merhametli olan Rab katından onlara selâm vardır"²⁵⁰ âyetindeki **سلام** kelimesi mübtedâdır.

{سلام} مبتدأ.²⁵¹

²⁴² Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 270.

²⁴³ İbn Akîl, I, 204.

²⁴⁴ 2. Bakara: 217.

²⁴⁵ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 33.

²⁴⁶ İbn Akîl, I, 211.

²⁴⁷ 24. Nur: 6.

²⁴⁸ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 349.

²⁴⁹ İbn Akîl, I, 206.

²⁵⁰ 36. Yasin: 58.

Mübtedânın Hazfedilmesi

a. Mübtedânın cevâzen hazfedilmesi: Sözlü bir karîne varsa mübtedâ cevâzen hazfedilir.²⁵²

Misâl 1: {لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أَحْصَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ...} "(Yapacağınız hayırlar,) kendilerini Allah yoluna adanmış, bu sebeple yeryüzünde kazanç için dolaşamayan fakirler için olsun..."²⁵³ âyetinde للفقراء kelimesi hazfedilmiş mübtedâ olan الصدقات kelimesinin haberidir.

{لِلْفُقَرَاءِ} خبر مبتدأ محذوف أي الصدقات.²⁵⁴

Misâl 2: {...} "İşte böyle. Kim Allah'ın yasaklarına saygı gösterirse, bu Rabbinin katında kendi iyiliğindedir"²⁵⁵ âyetindeki ذلك kelimesi mukadder mübtedânın (yani الأمر ya da الشأن) haberidir.

{ذلك} خبر مبتدأ مقدر أي الأمر أو الشأن.²⁵⁶

b. Mübtedânın vücûben hazfedilmesi: Medih ve zem ifadelerinde, kaseme mübtedâ olduğunda ve لاسيما dan sonra gelen merfu bir ismin mübtedâsı olduğunda mübtedâ vücûben hazfedilir.²⁵⁷

Medih ve zem ifadelerinde hazfedilir.

Misâl: {التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْآمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ...} "(Bu alış verişi yapanlar), tevbe edenler, ibadet edenler, hamdedenler, oruç tutanlar, rükû edenler, secde edenler, iyiliği emredip kötülükten

²⁵¹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 444.

²⁵² er-Râcihî, s.108.

²⁵³ 2. Bakara: 273.

²⁵⁴ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 46.

²⁵⁵ 22. Hac: 30.

²⁵⁶ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 335.

²⁵⁷ er-Râcihî, s. 108-109.

alıklar ve Allah'ın sınırlarını koruyanlardır..."²⁵⁸ âyetindeki التائبون kelimesi, medhe binâen hazfedilen bir mübtedânın haberidir ve merfûdur.

{التائبون} رفع على المدح بتقدير مبتدأ.²⁵⁹

3.2.1.2. Haber (الخبر)

Haber, mananın tamamlanabilmesi mübtedâyaya isnâd edilen cümlenin ikinci ögesidir. Habere müsned de denir.²⁶⁰ Haber mübtedânın nicelik ve niteliğini bildirir, merfû'dur, umumiyetle nekre olur ve mübtedâdan sonra gelir.²⁶¹

Haber Çeşitleri

Haber, müfred ve cümle olmak üzere iki kısımdır.²⁶²

a. Müfred Haber: Cümle olmayıp müştak veya câmid bir kelimedir. Bu durumda haber müfred isim, sıfat terkîbi, izâfet terkîbi, şibh-i izâfet ve şibh-i fiil şeklinde gelir.

Misâl: {كِتَابٌ فَصَّلَتْ آيَاتُهُ فُرْآنًا عَرَبِيًّا لِّقَوْمٍ يَعْلَمُونَ} "(Bu) bilen bir kavim için, âyetleri Arapça okunarak açıklanmış bir kitaptır"²⁶³ âyetindeki كتاب kelimesi önceki âyette geçen تَنْزِيلٌ مِّنَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ terkîbinin haberidir.

{كتاب} خبر.²⁶⁴

b. Cümle Haber: İsim, fiil, şart cümlesi ile şibh-i cümle ve müfred hükmünde olan fiil cümlelerinden oluşur. Haber cümlesi mana yönüyle müstakil olmayıp onu mübtedâyaya bağlayan bir rabıt zamîri bulunur. Bu zamîr zâhir, ya da müstetir olabilir.²⁶⁵

Haberin isim cümlesi olması: Haber bu durumda mübtedâ-haber cümlesi, şart cümlesi, nefîy cümlesi gibi değişik şekillerde gelir.²⁶⁶

²⁵⁸ 9. Tevbe: 112.

²⁵⁹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 205.

²⁶⁰ İbn Hişâm, s. 161.

²⁶¹ Çörtü, s. 116.

²⁶² Çörtü, s. 116.

²⁶³ 41. Fussilet: 3.

²⁶⁴ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 477.

²⁶⁵ Zihni, s. 78-79.

²⁶⁶ Zihni, s.78.

Misâl 1: {الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ أُولَئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ...} "Kendilerine verdiğimiz Kitabı gereğince okuyanlar var ya, işte ona ancak onlar inanırlar..."²⁶⁷ âyet-i kerîmesindeki أولئك يؤمنون به cümlesi الذين kelimesinin haberidir.

{أولئك يؤمنون به} الخبر.²⁶⁸

Misâl 2: {مَا الْحَاقَّةُ} "Nedir o gerçekleşecek olan?"²⁶⁹ Buradaki الحاقّة cümlesi mübtedâ-haber olarak öncesindeki الحاقّة kelimesinin haberidir. Onun şanına ta'zim için zikredilmiştir.

{ما الحاقّة} تعظيم لشأنها وهو مبتدأ وخبر الحاقّة.²⁷⁰

Haberin fiil cümlesi olması:

Misâl 1: {...آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ لَا تَدْرُونَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ لَكُمْ نَفَعًا فَرِيضَةً مِّنَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ...} "...Babalarınız ve oğullarınızdan menfaatçe hangisinin size daha yakın olduğunu siz bilmezsiniz. Bunlar Allah tarafından tesbit edilmiştir..."²⁷¹ âyetindeki لا تدرون haberidir.

{لا تدرون} خبر.²⁷²

Misâl 2: {الَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيُؤْمِنُونَ بِهِ...} "Arşı yüklenen ve çevresinde bulunanlar, Rablerini överek tesbih ederler; O'na inanırlar..."²⁷³ âyet-i kerîmesinde geçen يسبحون haberidir.

{يسبحون} خبر.²⁷⁴

²⁶⁷ 2. Bakara: 121.

²⁶⁸ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 19.

²⁶⁹ 69. Hakka: 2.

²⁷⁰ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 566.

²⁷¹ 3. Nisa: 11.

²⁷² Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 78.

²⁷³ 40. Mü'min: 7.

²⁷⁴ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 467.

Misâl 3: {الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِ اللَّهِ بِغَيْرِ سُلْطَانٍ أَتَاهُمْ كَبِيرٌ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ وَعِنْدَ الَّذِينَ آمَنُوا...}

"Bunlar, Allah'ın âyetleri üzerinde kendilerine gelmiş bir delil bulunmadan tartışılar. Bu, Allah katında da, inananların yanında da öfkeyi artırır..."²⁷⁵ âyetindeki كَبِير fiili mübtedânın haberidir.

{أَتَاهُمْ كَبِيرٌ} خبر المبتدأ.²⁷⁶

Haberin şibh-i cümle olması:

Haber bazen şibh-i cümle şeklinde gelir. Bu durumda car-mecrur takdiri vacip olan bir zarf-ı mustakarra müteallık olur.²⁷⁷ Haberin şibh-i cümle olarak gelmesi harf-i cer ve zarf ile iki şekilde olur.²⁷⁸

Harf-i cer ve mecrûru ile:

Misâl 1: {الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ} "Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur"²⁷⁹

âyet-i kerîmesinde geçen لله ifadesi haber cümlesidir.

{لِلَّهِ} جملة خبرية.²⁸⁰

Zarfla:

Misâl: {وَكَايْنٍ مِّنْ نَّبِيِّ قَاتَل مَعَهُ رَبِّيُونَ كَثِيرٌ...} "Nice peygamberler vardı ki, beraberinde birçok Allah erleri bulunduğu halde savaştılar..."²⁸¹ âyet-i kerîmesinde geçen معه haber ربيون كثير ise mübtedâsıdır.

{مَعَهُ} خبر مبتدؤه {رَبِّيُونَ كَثِيرٌ}.²⁸²

²⁷⁵ 40. Mü'min: 35.

²⁷⁶ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 471.

²⁷⁷ İbn Hişâm, s. 158.

²⁷⁸ Çörtü, s. 117.

²⁷⁹ 1. Fatıha: 1.

²⁸⁰ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 1.

²⁸¹ 3. Âl-i İmrân: 146.

²⁸² Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 68.

Haberin Taaddüdü

Nahivcilerin çoğuna göre mânâ olarak uygun olduğunda haberin taaddüdü mümkündür. Eğer mânâ olarak uygun olmazsa haber bir tane olur geri kalan ibareler ise atıf olur.²⁸³

Misâl 1: { تَنْزِيلُ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ } "Şüphesiz Kitap, âlemlerin Rabbi'nin indirdiğidir"²⁸⁴ âyetindeki لا ريب فيه birinci, رب العالمين ise ikinci haberdur.

{ لا ريب فيه } خبر أول { من رب العالمين } خبر ثان.²⁸⁵

Misâl 2: { أَمْوَاتٌ غَيْرُ أَحْيَاءٍ وَمَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ } "Onlar diriler değil, ölülerdir. Ne zaman diriltileceklerini de bilmezler"²⁸⁶ âyetindeki أموات kelimesi ikinci haberdur.

{ أَمْوَاتٌ } لا روح فيهم خبر ثان.²⁸⁷

Haberin takaddüm etmesi

Haberin mübtedâya takaddüm etmesi şu halde vâki olur:

Mübtedâ nekre olup haber cümle veya şibh-i cümle olduğunda.²⁸⁸

Misâl 1: { قُلْ أُوْنَبِّئُكُمْ بِخَيْرٍ مِّنْ ذَلِكُمْ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا } "De ki: Bundan daha iyisini size haber vereyim mi? Allah'a karşı gelmekten sakınanlara, Rab'lerinin katında, altlarından ırmaklar akan ve orada temelli kalacakları cennetler..."²⁸⁹ âyetinde عند ربهم haber, جنات تجري من تحتها الأنهار خالدین.

{ عند ربهم } خبر مبتدؤه { جنات تجري من تحتها الأنهار خالدین }.²⁹⁰

²⁸³ İbn Akîl, I, 239.

²⁸⁴ 32. Secde: 2.

²⁸⁵ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 415.

²⁸⁶ 16. Nahl: 21.

²⁸⁷ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 269.

²⁸⁸ Zihni, s.76.

²⁸⁹ 3. Âl-i İmrân: 15.

²⁹⁰ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 51.

Misâl 2: {وَكَايْن مِّن نَّبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِيُونٌ كَثِيرٌ...} "Nice peygamberler vardı ki, beraberinde birçok Allah erleri bulunduğu halde savaştılar..."²⁹¹ âyetindeki معه haber, رِيُونٌ كَثِيرٌ ise mübtedâsıdır.

{معه} خير مبتدؤه {رِيُونٌ كَثِيرٌ}.²⁹²

3.2.1.3. Nevâsîh (النواسخ)

Bir şeyin hükmünü ortadan kaldırmaya nesh denir. Nahiv istilâhında ise mübtedâ ve haberin hükmünü kaldıran fiil ve harflere denir.²⁹³ Daha net bir ifadeyle isim cümlesinin başına gelip, mübtedâ ile haberin ismini ve i'rabını değiştiren fiil ve harflerdir.²⁹⁴ Nevasîh ظن وأخواتها, إن وأخواتها, كان وأخواتها olmak üzere üç kısımda ele alınır.²⁹⁵

1. Nâkıs Fiiller (كان وأخواتها)

Nâkıs fiillere كان ve benzerleri de denir.²⁹⁶ Fiil olanların en önemlileridir. Bunlar isim cümlesinin önüne geldiklerinde mübtedâsını ismi yapıp ref eder, haberini de haberi yapıp nasb eder. Bunlar: ظلّ, بات, ما زال, ما برح, ما فتىء, ما كان, ليس, صار, أصبح, أضحى, أمسى. Nâkıs fiiller üç kısımdır.²⁹⁷ Nâkıs fiiller üç kısımdır.²⁹⁸

a. Şartsız olarak amel edenler yani ismini ref, haberini nasb edenler. Bunlar sekiz tane olup ظلّ, بات, ما زال, ما برح, ما فتىء, ما كان, ليس, صار, أصبح, أضحى, أمسى fiilleridir.

b. Öncesine nefy harfi yani ما dahil olduğunda amel edenler. Bunlar dört tane olup ظلّ, بات, ما زال, ما برح, ما فتىء, ما كان, ليس, صار, أصبح, أضحى, أمسى fiilleridir.

c. Öncesine hem zarf hem de masdar harfi olan ما dahil olduğunda amel eden. Bu da bir tane olup ما fiilidir. Bundan dolayı ما ya mâ-i mastariyye-i zarfiyye denir.

²⁹¹ 3. Âl-i İmrân: 146.

²⁹² Tefsîrü'l-Celâleyn, s. 68.

²⁹³ İbn Hişâm, s. 167.

²⁹⁴ Çörtü, s. 137.

²⁹⁵ İbn Hişâm, s. 167.

²⁹⁶ Çörtü, s. 139.

²⁹⁷ er-Râcihî, s. 158.

²⁹⁸ İbn Hişâm, s. 168-170.

Arapçada كان'nin Kullanımı

Arapçada كان'nin üç kullanım şekli vardır.²⁹⁹

a. Nâkıs fiil olarak kullanılır: Merfû ve mansûba ihtiyaç duyar.³⁰⁰

Misâl 1: {أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَبًا} "(Resûlüm)! Yoksa sen, bizim âyetlerimizden (sadece) Kehf ve Rakîm sahiplerinin ibrete şâyan olduklarını mı sandın"³⁰¹ âyetindeki عجا kelimesi كان nin haberidir.

{آياتنا عجا} خبر كان.³⁰²

Misâl 2: {كَانُوا قَلِيلًا مِّنَ اللَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ} "Geceleri pek az uyurlardı"³⁰³ âyetindeki يهجعون fiili كان nin haberidir.

{كانوا قليلا من الليل ما يهجعون} خبر كان.³⁰⁴

b. Tam fiil olarak kullanılır: Sadece fâil alır habere ihtiyaç duymaz.³⁰⁵ وقع ، حدث gibi iş ve oluşuma delâlet eden fiil anlamındaki كان tam fiil olur.³⁰⁶

Misâl: {فَأَشَارَتْ إِلَيْهِ قَالُوا كَيْفَ نُكَلِّمُ مَنْ كَانَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا} "Meryem çocuğu gösterdi. 'Biz beşikteki çocukla nasıl konuşabiliriz?' dediler"³⁰⁷ âyet-i kerîmesinde geçen كان tam fiil olup وجد anlamındadır.

{قالوا كيف نكلم من كان} أي وجد.³⁰⁸

c. Zâid olarak kullanılır: Merfû ve mansûba ihtiyaç duymaz. Şartı ise mâzi sigasıyla ve birbirine lâzım olan iki şey arasında gelmelidir.³⁰⁹

²⁹⁹ İbn Hişâm, s. 181.

³⁰⁰ İbn Hişâm, s. 167.

³⁰¹ 18. Kehf: 9.

³⁰² Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 294.

³⁰³ 51. Zâriyât: 17.

³⁰⁴ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 521.

³⁰⁵ İbn Akîl, I, 259.

³⁰⁶ er-Râcihî, s. 159.

³⁰⁷ 19. Meryem: 29

³⁰⁸ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 307.

ليس'ye Müşâbih Olan Harfler

Bu harfler dört tanedir: **ما ، لا ، لات ، إن**.³¹⁰

a. ما : Beni Temime göre amel etmez. Hicaz lehçesine göre belli şartlarda **ليس** gibi amel eder. O şartlar ise şunlardır: a. Haberi isminden sonra gelmelidir. Takdim ederse amel etmez. Ancak **ما** 'nın haberi şibh-i cümle olursa amel ettirilmesi caizdir. b. **ما** 'dan sonra zaid **إن**'in gelmemesi gerekir. c. Haberinin başına **إلا**'nın gelmemesi gerekir. d. Haberine ait **ما**'mülün isminin önüne geçmemesi gerekir. Ancak bu mamul eğer şibh-i cümle olursa ve ismine takdim ederse amel etmesi caizdir. e. Tekerrür etmemelidir.³¹¹

Misâl 1: { وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنِّ إِلَهٍ غَيْرُهُ أَفَلَا تَتَّقُونَ }

"And olsun ki Nuh'u milletine gönderdik; onlara: 'Ey milletim! Allah'a kulluk edin; O'ndan başka tanrınız yoktur; sakınmaz mısınız?' dedi"³¹² âyetindeki **إله** kelimesi **ما** 'nın ismi, öncesi yani **لكم** ise haberidir. **من إله** deki **من** zâittir.

{ ما لكم من إله غيره } وهو اسم ما وما قبله الخبر ومن زائدة.³¹³

Misâl 2: { فَمَا مِنْكُمْ مِّنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ } "Hiçbiriniz buna mâni de olamazdınız"³¹⁴

âyetindeki **حاجزين** kelimesi **ما** 'nın ismi, başındaki **من** ise nefyi te'kît için zâittir. **حاجزين** kelimesi ise **ما** 'nın haberidir.

{ فَمَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ } هو اسم ما ومن زائدة لتأكيد النفي. { حاجزين } خبر ما.³¹⁵

b. لا : Beni Temime göre amel etmez. Hicaz lehçesine göre ise belli şartlarda **ليس** gibi amel eder. Amel etmesinin şartları şunlardır: a. İsim ve haberinin nekre gelmesi

³⁰⁹ İbn Hişâm, s. 167.

³¹⁰ İbn Akîl, I, 278.

³¹¹ İbn Akîl, I, 280-285.

³¹² 23. Müminun: 23.

³¹³ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 343.

³¹⁴ 69. Hakka: 47.

³¹⁵ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 568.

gerekir. b. İsmi önce haberi sonra gelmelidir. c. Haberinin başına **إِ** gelmemelidir. Çünkü gelirse manayı müspete çevirir.³¹⁶

c. **إِنْ** : Basralıların çoğuna göre amel etmez. Kufelilere göre ise –Ferra hariç- **ليس** gibi amel edebilir. İsmnin ve haberinin nekre gelmesi şart değildir. İsmi ve haberi nekre ya da ma'rife olabilir.³¹⁷

Misâl: { **وَمِنْهُمْ أُمِّيُونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ** } "İçlerinde bir takım ümmîler vardır ki, Kitab'ı (Tevrat'ı) bilmezler. Bütün bildikleri kulaktan dolma şeylerdir. Onlar sadece zan ve tahminde bulunuyorlar"³¹⁸ **إِنْ**, **مَا** anlamındadır.

{ **وَإِنْ** } ما.³¹⁹

d. **لَات** : Bu harf, lâ-i nâfiyeye (**لَا**) tâu te'nîsin fethalı olarak ilâvesiyle oluşmuştur. Cumhura göre **ليس** gibi amel edebilir. **لَات**'nin amel edebilmesi için hem isminin hem de haberinin zaman anlamlı isimler olması gerekir. Ya isminin ya da haberinin hazfedilmesi gerekir. Genelde ismi hazfedilir.³²⁰

Misâl: { **كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِّنْ قَرْنٍ فَنَادَواْ وَلاَ تَحِينْ مَنَاصٍ** } " Onlardan önce nice nesilleri helâk ettik. O zaman feryat ettiler. Hâlbuki artık kurtulma zamanı değildi."³²¹ **لَات** ' deki **ت** zaittir.

{ **وَلاَ تَحِينْ مَنَاصٍ** } التاء زائدة.³²²

Mukârebe Fiilleri (أفعال المقاربة)

Bunlar **كاد** ve kardeşleri olup -on iki tane- fiildirler. Ancak **عسى** konusunda ihtilaf edilmişse de çoğunluğa göre fiildir. Fiil olduğunun delili muttasıl ref zamîrlerinin

³¹⁶ İbn Akîl, I, 288-292.

³¹⁷ İbn Akîl, I, 292-294.

³¹⁸ 2. Bakara: 78.

³¹⁹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 12.

³²⁰ İbn Akîl, I, 294.

³²¹ 38. Sad: 3.

³²² Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 453.

kendisine bitişmesidir. Bu fiillerin hepsi mukarebe fiilleri diye isimlendirilmesine rağmen tamamı mukarebe için değildir. Bilakis bu fiiller üç kısımdır.³²³

a. Mukarebe Fiilleri (أفعال المقاربة): Haberde bildirilen hâdisenin yaklaştığını bildiren fiillerdir.³²⁴ Bunlar, **كاد**, **أوشك**, **كرب** fiilleri olup, ismini ref, haberini nasb ederler. Haberleri dâima muzâri ile başlar. Çoğunluğa göre **أوشك** 'nin haberine genelde **أَنْ** dâhil olurken diğer ikisine dâhil olmaz.³²⁵

b. Şuru (başlama) Fiilleri (الأفعال للشروع): Haberde bildirilen işe başlandığını bildirirler. Bunlar **عَلِقَ**, **جَعَلَ**, **طَفِقَ**, **أَنْشَأَ**, **أَخَذَ**, **بَدَأَ**, **إِبْتَدَأَ**, **إِنْبَرَأَ**, **هَبَّ**, **هَلَّهَلَ**, **أَقْبَلَ**, **قَامَ**,³²⁶

c. Recâ Fiilleri (الأفعال الرجاء): Bunlar, **اِخْلُوقِ**, **حَرَى**, **عَسَى** fiilleri olup, bir şeyin olacağı umulduğunu bildirirler. **عَسَى** 'nın haberine **أَنْ**'in dahil olması câizken diğer ikisine vâciptir.³²⁷

Misâl: **{أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَأِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى إِذْ قَالُوا لَنَبِيِّ لَّهُمْ ائْبَعَثْ لَنَا مَلِكًا نُنْقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أَلَّا تُقَاتِلُوا قَالُوا وَمَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَدْ أُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَأَبْنَاءِنَا...}**
 "Musa'dan sonra İsrailoğullarının ileri gelenlerini görmedin mi? Peygamberlerinden birine, Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım" demişlerdi. "Ya savaş size farz kılındığında gitmeyecek olursanız? demişti. Memleketimizden ve çocuklarımızdan uzaklaştırıldığımıza göre niye Allah yolunda savaşmayalım?" demişlerdi...³²⁸ âyetinde **لا تقاتلوا** cümlesi **عَسَى** 'nın haberidir.

{ لا تقاتلوا } خبر عسى.³²⁹

2. (إِنَّ وَأَخَوَاتِهَا) ve Benzerleri

Bunlara nâsih harfler³³⁰ veya fiile benzeyen harfler denir. Bunlar altı tane olup **إِنَّ** **لَيْتَ** **لَكِن** **كَأَنَّ** **تَشْبِيْهًا** **تَعْذِيرًا** **تَعْلِيلًا** harfleridir.³³¹ **إِنَّ** ve **أَنَّ** te'kîd, **كَأَنَّ** teşbîh, **لَكِن** istidrâk, **لَيْتَ**

³²³ İbn Akîl, I, 297-298.

³²⁴ Çörtü, s. 153.

³²⁵ İbn Akîl, I, 298.

³²⁶ İbrahim Sarmış, *Arapça Dilbilgisi*, Esra Yay., Konya 1998, s. 383.

³²⁷ Zihni, s. 124-125.

³²⁸ 2. Bakara: 246.

³²⁹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 40.

³³⁰ İbn Akil, I, 318.

temennî, لعل ise tereccî ve işfak içindir. Bunlar, isim cümlesinin önüne geldiklerinde mübtedâsını ismi yapıp nasb eder, haberini de haberi yapıp ref eder.³³²

Misâl 1: { يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ } "Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk ediniz ki, O'na karşı gelmekten korunmuş olabilesiniz"³³³ âyet-i kerîmesindeki لعل kelimesi aslında "umma" anlamına gelir. Ama Allah'ın kelimasında "tahkik" manasına gelir.

{الذين من قبلكم لعلكم تتقون} ولعل في الأصل للترجي ، وفي كلامه تعالى للتحقيق³³⁴

Misâl 2: { لَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسِكَ أَلَّا يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ } "İnanmıyorlar diye nerdeyse kendini mahvedeceksin"³³⁵ âyetindeki لعل burada işfak/şefkat içindir.

{لعلك} لعل هنا للاشفاق.³³⁶

Misâl 3: { إِنَّ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ الْيَوْمَ فِي شُغْلٍ فَكِهُونَ } "Doğrusu bugün, cennetlikler eğlenceyle meşguldürler"³³⁷ âyetindeki فاكهون kelimesi إِنَّ nin ikinci haberidir. Birinci haberi ise شغل في ifâdesidir.

{فاكهون} خير ثان لإن والأول في شغل.³³⁸

Müşedded Nâsîh Harflerin Tahfîfi

1. إِنَّ: İN' nin muhaffefî olan İN nin i' mâli ve ihmâli câiz olmakla birlikte râcih olan ihmâli yani amel ettirilmemesidir.³³⁹

³³¹ İbn Hişâm, s. 194.

³³² İbn Akil, I, 318; İbn Hişâm, s. 239.

³³³ 2. Bakara:21.

³³⁴ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 4.

³³⁵ 26. Şuara: 3.

³³⁶ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 367.

³³⁷ 36. Yasin: 55.

³³⁸ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 444.

³³⁹ İbn Hişâm, s. 200; İbn Akil, I, 346.

Misâl: **لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِّنْ أَنفُسِهِمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ**

{...} "And olsun ki Allah, inananlara, âyetlerini okuyan, onları arıtan, onlara Kitap ve hikmeti öğreten, kendilerinden bir peygamber göndermekle iyilikte bulunmuştur. Hâlbuki onlar, önceleri apaçık sapıklıkta idiler"³⁴⁰ âyetindeki **إِنَّ**, **إِنِّ** den tahfif edilmiş olup, **إِنَّهُمْ** anlamına gelir.

{وإن} مخففة أي إنهم.³⁴¹

2. **أَنَّ**: **أَنَّ**'nin muhaffefi **أَنَّ**'dir. Şu şartlarla amel etmesi vâciptir. a. İsmi zâhir olmayıp, vücûben mahzûf bir zamîri şe'n olmalıdır. b. Haberi müfred olmayıp cümle olmalıdır. İsim cümlesi olduğunda fâsılaya ihtiyaç yoktur. Fiil cümlesi olduğunda ise belli şartları vardır. Fiil câmid olursa veya duâ anlamında olursa fâsılaya gerek yoktur. Fiil mutasarrıf ise râcih olan fâsılanın gelmesi yani **قد**, **لم**, **سوف**, **لا**, **س**, harflerinden birinin fiilin başına gelmesidir.³⁴²

Misâl: **وَقَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ أَنْ إِذَا سَمِعْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ**

{...} "O, size Kitap'ta 'Allah'ın âyetlerinin inkâr edildiğini ve alaya alındığını işittiğinizde, başka bir söze geçmedikçe, onlarla bir arada oturmayın, yoksa siz de onlar gibi olursunuz' diye indirdi..."³⁴³ âyet-i kerîmesinde geçen **أَنَّ** harfi **أَنَّ** den muhaffeftir. İsmi de hazf edilmiştir. Aslı **أَنَّهُ** dür.

{أن} مخففة واسمها محذوف أي أنه.³⁴⁴

3. **كَأَنَّ**: Muhaffefi **كَأَنَّ**'dir. Tahfif edildiğinde vücûben amel eder. **أَنَّ** için gerekli şartlar bu harf içinde geçerlidir. Farkı, fiilin sadece **قد** ve **لم** ile ayrılmasıdır. Ayrıca isminin zamîr olması da gerekmez. Yani ismi zâhir de olabilir.³⁴⁵

³⁴⁰ 3. Âl-i İmrân: 164.

³⁴¹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 71.

³⁴² İbn Akîl, I, 353-354; İbn Hişâm, s. 197, 202, 207.

³⁴³ 4. Nisa: 140.

³⁴⁴ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 100.

³⁴⁵ İbn Akîl, I, 357-359.

Misâl: { وَلَئِنْ أَصَابَكُمْ فَضْلٌ مِّنَ اللَّهِ لَيَقُولَنَّ كَأَن لَّمْ تَكُنْ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ مَوَدَّةٌ يَا لَيْتَنِي كُنتُ مَعَهُمْ فَأَفُوزَ فَوْزًا عَظِيمًا... }

"Allah'tan size bir nimet erişse, and olsun ki, sizinle kendi arasında bir dostluk yokmuş gibi: 'Keşke onlarla beraber olsaydım da ben de büyük bir başarı kazansaydım' der"³⁴⁶ âyetindeki كَأَن muhaffefedir. İsmi de hazfedilmiştir. Yani كأنه demektir.

{كأن} مخففة واسمها محذوف أي كأنه.³⁴⁷

4. لكن: Muhaffefi olan لكن vüçuben amel etmez.³⁴⁸

Not: إن ve kardeşlerine dâhil olan mâ-i kâffe bu edatları amelden ilga eder. Fakat ليت bunların dışındadır. Çünkü râcih olan onun amelinin bâki kalmasıdır.³⁴⁹

Misâl: { قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمُ إِلَهٌ وَاحِدٌ... } "De ki: Ben, yalnızca sizin gibi bir beşerim. (Şu var ki) bana, İlâh'ınızın, sadece bir İlâh olduğu vahyolunuyor..."³⁵⁰ âyetinde ما ile amelden düşen أن nin masdarlığı devam etmiştir.

{مثلکم یوحى إلی أنما إلهکم إله واحد} أن المكفوفة بما باقية على مصدریتها.³⁵¹

3. نیرهزنبه ev ظ (ظن وأخواتها)

Nevâshın üçüncü kısmıdır. Mübtedâ ve haberin her ikisini de iki mef'ûl olarak nasb ederler.³⁵² Diğer bir ifadeyle isim cümlesinin evveline gelerek mübtedâ ve haberi mef'ûl olmak üzere iki mef'ûl kılarlar.³⁵³ Bu fiiller nâkis değillerdir. Çünkü bu fiiller bir olaya delâlet ederler ve fâil isterler.³⁵⁴ Bu fiiller ikiye ayrılır. Birincisi ef'âl-i kulûb; ikincisi ise ef'âl-i tahvîl'dir.³⁵⁵

³⁴⁶ 4. Nisa: 73.

³⁴⁷ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 89.

³⁴⁸ İbn Hişâm, s. 202.

³⁴⁹ İbn Hişâm, s. 197-198.

³⁵⁰ 18. Kehf: 110.

³⁵¹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 304.

³⁵² İbn Hişâm, s. 202

³⁵³ Zihni, s. 128.

³⁵⁴ er-Râcihi, s. 223.

³⁵⁵ İbn Akîl, I, 380.

a. Ef'âl-i Kulûb: Kalbî yani zihinle ve içteki duygularla anlaşılan fiillerdir.³⁵⁶
Ef'al-i kulûb iki kısımdır.³⁵⁷

a.a. Yakîne delâlet eden fiiller: علم، وجد، رأى، ألقى، درى، تعلم.

Misâl 1: {فَلْ أَرَأَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَرُونِي مَاذَا خَلَقُوا مِنَ الْأَرْضِ...} "De ki: Allah'ı bırakıp taptığınız şeyleri görüyor musunuz? Yeryüzünde ne yaratmışlar bana göstersenize..."³⁵⁸ âyet-i kerîmesinde geçen ما تدعون من دون الله cümlesi أرأيتم fiilinin ilk mef'ûlü, ماذا خلقوا cümlesi ise ikinci mef'ûlüdür.

{ما تدعون من دون الله} مفعول أول. {ماذا خلقوا} مفعول ثان.³⁵⁹

Misâl 2: {فَوَجَدَا عَبْدًا مِّنْ عِبَادِنَا آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِّنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِن لَّدُنَّا عِلْمًا} "Derken, kullarımızdan bir kul buldular ki, ona katımızdan bir rahmet (vahiy ve peygamberlik) vermiş, yine ona tarafımızdan bir ilim öğretmiştik"³⁶⁰ âyet-i kerîmesinde geçen علما kelimesi ikinci mef'ûldür.

{علما} مفعول ثان.³⁶¹

a.b. Ruchân'a delâlet eden fiiller: ظن، حسب، زعم، عد، خال، حجا

b. Ef'âl-i Tahvîl: Bunlar tahavvul ve tasyîr ifade ederler. Aslı mübtedâ ve haber olan iki mef'ûl alırlar. En meşhurları şunlardır: صير، وهب، جعل، ترك، رد، اتخذ

Misâl 1: {وَاصْرِبْ لَهُمْ مِّثْلًا مِّثْلًا أَصْحَابَ الْقَرْيَةِ إِذْ جَاءَهَا الْمُرْسَلُونَ} " İnsanlara, halkına elçiler gelen şehri mesel olarak anlat"³⁶² âyetindeki مثلا kelimesi birinci mef'ûl, أصحاب kelimesi ise ikinci mef'ûldür. (واضرِبْ fiili burada اجعل anlamındadır.)

{لهم مثلا} مفعول أول {أصحاب} مفعول ثان.³⁶³

³⁵⁶ Uzun, s. 27.

³⁵⁷ İbn Akîl, I, 380.

³⁵⁸ 46. Ahkaf: 4.

³⁵⁹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 502.

³⁶⁰ 18. Kehf: 65.

³⁶¹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 301.

³⁶² 36. Yasin: 13.

³⁶³ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 441.

Misâl 2: {وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ وَخَلَقَهُمْ...} "Cinleri Allah'a ortak koştular. Oysaki onları da Allah yaratmıştı..."³⁶⁴ âyetindeki لله ikinci mef'ûl, شركاء kelimesi ise birinci mef'ûldür.

{وجعلوا لله} مفعول ثانٍ. {شركاء} مفعول أول³⁶⁵

Not: Ef'âl-i kulûb ve tahvîl fiillerinin iki mef'ûlünden birisinin veya her ikisinin hazfi bir buna bir delil ve karîne olmadıkça caiz değildir.³⁶⁶

Misâl: {وَاتَّخَذَ قَوْمُ مُوسَىٰ مِنْ بَعْدِهِ مِنْ خَلْقِهِمْ عِجْلًا جَسَدًا لَّهُ خُوَارٌ...} "Musa'nın arkasından kavmi, zinet takımlarından, böğürebilen bir buzağı heykelini (tanrı) edindiler..."³⁶⁷ âyetindeki اتخذ fiilinin ikinci mef'ûlü mahzuf إليها kelimesidir. (Çünkü karîne vardır.)

مفعول اتخذ الثاني محذوف أي إليها.³⁶⁸

Not: Ef'âl-i kulûbun ikinci mef'ûlü tek kelime olduğu gibi cümle, bazen de şibh-i cümle olabilir.³⁶⁹

Ef'âl-i Kulûbun Ameli

Ef'al-i kulûb'un amel bakımından i'mâl, ilgâ ve ta'lîk olmak üzere üç durumu vardır.³⁷⁰

a. İ'mâl: Kalbî fiil, her iki mef'ûlünden önce gelirse amel eder.³⁷¹

b. İlgâ : Eğer kalbî fiil, her iki mef'ûlün arasında veya mef'ûllerden sonra gelirse amel etmez. Ortada olması durumunda amel etmesi tercih edilirken sonda gelince amel etmemesi tercih edilir.³⁷²

³⁶⁴ 6. Enâm: 100.

³⁶⁵ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 140.

³⁶⁶ İbn Akil, a.g.e. , c.1, s. 403.

³⁶⁷ 7. A'raf: 148.

³⁶⁸ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 168.

³⁶⁹ Çörtü, s. 164.

³⁷⁰ Zihni, s. 132.

³⁷¹ Zihni, s. 132.

³⁷² İbn Hişâm, s. 231-232.

c. Ta‘lîk: Kalbî fiilin mef‘ûllerinden önce sadâret hakkı olan herhangi bir edat gelirse kalbî fiil lâfzen amel edemez. Ancak mânâca yani mahallen amel eder. Eğer bu mef‘ûllere başka bir mübtedâ-haber cümlesi atfedilirse kalbî fiil onlarda amel eder.³⁷³

Ta‘lîk’e Sebep Olan Edatlar

Lâmu’l-ibtidâ, kasemin cevabında gelen lâm, istifhâm, lev-i şartiye, nefy (لا, ان, ما), kem-i haberiye, lâm-ı muzahlaka ve لعل dir.³⁷⁴ Bu edatlar iki mef‘ûlü ta‘lîk ettiği gibi bir mef‘ûlü de ta‘lîk edebilir.³⁷⁵

Misâl 1: { وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِّنْ أَمْرِنَا مَا كُنْتَ تَدْرِي مَا الْكِتَابُ الْإِيمَانُ... } "İşte böylece sana da emrimizle Kur’ân’ı vahyettik. Sen, kitap nedir, iman nedir bilmezdin..."³⁷⁶ âyetinde ما الْكِتَابُ ifadesindeki nefî edatı تَدْرِي fiilini amel etmekten alıkoymuştur. Nefî ve sonrası iki mef‘ûl yerine geçmiştir.

{ مَا الْكِتَابُ وَلَا الْإِيمَانُ } النفي معلق للفاعل عن العمل وما بعده سد مسد المفعولين.³⁷⁷

Misâl 2: { اللَّهُ الَّذِي أَنْزَلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَالْمِيزَانَ وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ قَرِيبٌ } "Gerçekten Kitap'ı ve ölçüyü indiren Allah'tır. Ne bilirsin, belki de kıyamet saati yakındır"³⁷⁸ âyetindeki لعل kelimesi يَدْرِي fiilini amelden ta‘lîk etmiştir. Sonrası ise iki mef‘ûl yerine geçer.

{ لَعَلَّ السَّاعَةَ قَرِيبٌ } لعل معلق للفاعل عن العمل وما بعده سد مسد مفعولين.³⁷⁹

Misâl 3: { وَيَعْلَمَ الَّذِينَ يُجَادِلُونَ فِي آيَاتِنَا مَا لَهُمْ مِّنْ مَّحِيصٍ } "Âyetlerimiz üzerinde tartışanlar, kendilerine kaçacak yer olmadığını bilsinler"³⁸⁰ âyetindeki ما لَهُمْ مِّنْ مَّحِيصٍ

³⁷³ İbn Hişâm, s. 233-237.

³⁷⁴ İbn Hişâm, s. 233-237; er-Râcihi, s. 229-232.

³⁷⁵ er-Râcihi, s.233.

³⁷⁶ 42. Şura: 52.

³⁷⁷ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 489.

³⁷⁸ 42. Şura: 17.

³⁷⁹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 485.

³⁸⁰ 42. Şura: 35.

olumsuz cümle يعلم fiilinin iki mef'ûlü yerine geçmiştir. Nefiy onu amelden ta'lik etmiştir.

{الذين يجادلون في آياتنا...} جملة النفي سدت مسد مفعولي يعلم والنفي معلق عن العمل.³⁸¹

3.2.1.4. Fâil (الفاعل)

Fiil cümlesinde fiilin kendisine isnâd edildiği isimdir. Hükmü reftir.³⁸² Fâil, ya müfret sarih isim olur, ya da müfred hükmünde cümle olur.³⁸³

Fâil müfret sarih isim olur:

Misâl 1: {كَذَلِكَ يُوحِي إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ اللَّهُ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ} "Aziz ve hakîm olan Allah, sana ve senden öncekilere işte böyle vahyeder"³⁸⁴ âyet-i kerîmesinde geçen الله lafzı يوحى fiilinin fâilidir.

{وإلى الذين من قبلك الله} فاعل الايحاء.³⁸⁵

Misâl 2: {رَجَالٌ لَا تُلْهِهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ يَخَافُونَ يَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِيهِ الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ} "Bunları ne ticaret ve ne de alışveriş Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan, zekât vermekten alıkoyar. Bunlar, gönüllerin ve gözlerin döneceği günden korkarlar"³⁸⁶ âyetindeki رجال kelimesi önceki âyette geçen يسبح fiilinin fâilidir.

{رجال} فاعل يسبح.³⁸⁷

³⁸¹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 487.

³⁸² İbn Akîl, 420.

³⁸³ Zihni, s. 60.

³⁸⁴ 42. Şura: 3.

³⁸⁵ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 483.

³⁸⁶ 24. Nur: 37.

³⁸⁷ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 355.

Misâl 3: {وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا} "Rabbin, yalnız Kendisine tapmanızı ve ana babaya iyilik etmeyi buyurmuştur. Eğer ikisinden biri veya her ikisi, senin yanında iken ihtiyarlayacak olursa, onlara karşı "Öf" bile demeyesin, onları azarlamayasın. İkisine de hep tatlı söz söyleyesin"³⁸⁸ âyetindeki أحدهما kelimesi fâildir.

{إمَّا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا} فاعل.³⁸⁹

Fâil müfred hükmünde cümle olur:

Misâl: {وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ وَمَا هُوَ بِمُرْضِيهِ مِنَ الْعَذَابِ أَنْ يُعَمَّرَ وَاللَّهُ} "Putperestlerden her biri de arzular ki, bin sene yaşasın. Oysa yaşatılması hiç kimseyi azaptan uzaklaştırmaz. Allah onların yapmakta olduklarını eksiksiz görür"³⁹⁰ âyetindeki يعمر أن kelimesi مزحزحه kelimesinin (ism-i fâilinin) fâilidir.

{أَنْ يُعَمَّرَ} فاعل مزحزحه.³⁹¹

Fâilin Âmilleri

Fiil gibi şibh-i fiillerde fâilin âmillerindedir. Şibh-i fiiller ise şunlardır: İsm-i fâil, sıfat-ı müşebbehe, masdar, isim fiil, zarf ve car mecrur, ism-i tafdildir.³⁹² Ayrıca mübâlağa sigası ve aded gibi müştaka te'vîli mümkün olan câmid isimler de âmil olabilir.³⁹³

Misâl: {وَلَسَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَىٰ حَيَاةٍ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ وَمَا هُوَ} "Yemin olsun ki, sen onları yaşamaya karşı insanların en düşkününü olarak bulursun. Putperestlerden her biri de arzular ki, bin sene yaşasın. Oysa yaşatılması hiç kimseyi azaptan uzaklaştırmaz. Allah onların yapmakta

³⁸⁸ 17. İsra: 23.

³⁸⁹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 284.

³⁹⁰ 2. Bakara: 96.

³⁹¹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 15.

³⁹² İbn Akîl, I, 421.

³⁹³ er-Râcihî, s. 206.

olduklarını eksiksiz görür" ³⁹⁴ âyet-i kerîmesindeki **مَزْحَرِه** kelimesinin **يَعْمُرُ** kelimesinin (ism-i fâilinin) fâilidir.

{أن يعمر} فاعل مزحزحه. ³⁹⁵

Mef'ûlün Fâile Takaddüm Etmesi

Mef'ûlde aslolan fâilden sonra gelmesidir. Ancak bazı hallerde fâilden önce gelebilir. ³⁹⁶ Bu durumlardan bazıları şöyledir:

1. Fâil zâhir olup mef'ûle bitişik bir zamîr olursa. ³⁹⁷

Misâl: {وَيَا قَوْمِ لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شِقَاقِي أَنْ يُصِيبَكُمْ مِثْلُ مَا أَصَابَ قَوْمَ نُوحٍ أَوْ قَوْمَ هُودٍ أَوْ قَوْمَ صَالِحٍ...}

"Ey kavmim! Sakın bana karşı düşmanlığınız, Nuh kavminin veya Hûd kavminin yahut Salih kavminin başlarına gelenler gibi size de bir musibet getirmesin..." ³⁹⁸ âyet-i kerîmesindeki **شِقَاقِي** kelimesi **يَجْرِمُ** fiilinin fâilidir. Fiile bitişik olan zamîr birinci mef'ûl, **أَنْ يُصِيبَكُمْ** cümlesi ise ikinci mef'ûldür.

{شِقَاقِي} خلافي فاعل يجرم والضمير مفعول أول ، والثاني {أَنْ يُصِيبَكُمْ}. ³⁹⁹

2. Fâilde mef'ûle raci bir zamîr olduğunda. ⁴⁰⁰

3. Fâilde **إِلَّا** veya **إِنَّمَا** ile hasr (hükümün kendisine ait olması) kastedilince. ⁴⁰¹

Misâl : {وَمَا مَنَعَهُمْ أَنْ تُقْبَلَ مِنْهُمْ نَفَقَاتُهُمْ إِلَّا أَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَلَا يَأْتُونَ الصَّلَاةَ إِلَّا وَهُمْ كَارِهُونَ}

"Onların harcamalarının kabul edilmesini engelleyen, onların Allah ve Rasûlünü inkâr etmeleri, namaza ancak üşenerek gelmeleri ve

³⁹⁴ 2. Bakara: 96.

³⁹⁵ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 15.

³⁹⁶ İbn Akîl, I, 439.

³⁹⁷ İbn Hişâm, s. 248.

³⁹⁸ 11. Hud: 89.

³⁹⁹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 232.

⁴⁰⁰ İbn Hişâm, s. 248.

⁴⁰¹ İbn Akîl, I, 439.

istemeyerek harcamalarından başka bir şey değildir"⁴⁰² âyetindeki **إِلَّا أَنَّهُمْ** ile başlayan cümle fâil, **أَنْ تَقْبِلَ** cümlesi de mef'ûldür.

{وما منعهم أن تقبل} {منهم نفقاتهم إلا أنهم} فاعلٌ ، وأن تقبل مفعول.⁴⁰³

Not: Zâid harf-i cerden sonra gelen fâil takdiren merfû olur. Bu zâid harf-i cerler de genellikle ل ، ب ، من ، ب ، ل dir.⁴⁰⁴

Misâl 1: {سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ}

"Onun hak olduğu meydana çıkıncaya kadar varlığımızın belgelerini onlara hem dış dünyada ve hem de kendi içlerinde göstereceğiz. Rabbinin her şeye şahit olması yetmez mi?"⁴⁰⁵ âyetindeki **يَكْفِ بِرَبِّكَ** terkîbi fiilinin fâildir.

{أولم يكف بربك أنه} فاعل يكف.⁴⁰⁶

3.2.2. Mansûb Kelimeler (المنصوبات)

Mansûbât, lâfzen, takdiren veya mahallen nasb halindeki kelime ve cümlelerdir.⁴⁰⁷ On üç kısımdır.⁴⁰⁸

3.2.2.1. Mef'ûlün Bih (المفعول به)

Fâilin yaptığı işin etkisi kendi üzerinde vâki olan lafza denir.⁴⁰⁹ Diğer bir ifadeyle bir fiilin nefy veya isbat suretiyle taalluk ettiği şeydir.⁴¹⁰ Başka bir tanımla da fâilin yaptığı işten etkilen lafızdır.⁴¹¹ Mef'ûlün bih ya sarîh isim ya da müevvel mastar olur⁴¹²

⁴⁰² 9. Tevbe: 54.

⁴⁰³ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 195.

⁴⁰⁴ er-Râcihî, s. 203.

⁴⁰⁵ 41. Fussilet: 53.

⁴⁰⁶ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 482.

⁴⁰⁷ Zihni, s. 159.

⁴⁰⁸ Çörtü, s. 196.

⁴⁰⁹ İbn Hişâm, s. 239.

⁴¹⁰ Zihni, s. 165.

⁴¹¹ Çörtü, s. 204.

⁴¹² er-Râcihî, s. 218.

Mef'ûlün bih sarîh isim olur:

Misâl: { وَكَلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ } "Allah'ın size helâl ve temiz olarak verdiği rızıklardan yeyin ve kendisine iman etmiş olduğunuz Allah'tan korkun"⁴¹³ âyetindeki حَلَالًا kelimesi (كَلُوا fiilinin) mef'ûlü bihidir.

{ وَكَلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا } مفعول.⁴¹⁴

Mef'ûlün bih müevvel masdar olur:

Misâl: { وَيَا قَوْمِ لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شِقَاقِي أَنْ يُصِيبَكُمْ مِثْلَ مَا أَصَابَ قَوْمَ نُوحٍ أَوْ قَوْمَ هُودٍ أَوْ قَوْمَ صَالِحٍ } "Ey kavmim! Sakın bana karşı düşmanlığınız, Nuh kavminin veya Hûd kavminin yahut Salih kavminin başlarına gelenler gibi size de bir musibet getirmesin..."⁴¹⁵ âyet-i kerîmesinde geçen شِقَاقِي kelimesi يَجْرِمُ fiilinin fâilidir. Fiile bitişik olan zamîr birinci mef'ûl, أَنْ يُصِيبَكُمْ cümlesi ise ikinci mef'ûldür. (أَنْ يُصِيبَكُمْ müevvel masdardır.)

{ شِقَاقِي } خلافي فاعل يجرم والضمير مفعول أول ، والثاني { أَنْ يُصِيبَكُمْ }.⁴¹⁶

Mef'ûlün bih'in Âmilleri

Esas âmil fiil olduğu gibi fiillerin dışında mef'ûl alan kelimeler (şibh-i fiiller) de vardır: Bunlar: Masdar, ism-i fâil, ism-i mef'ûl, mübâlağa sığası ve isim fiillerdir.⁴¹⁷

a. Masdar: Mastarlar, tenvin, izâfet veya harf-i ta'riften hâli olamaz. Genellikle tenvinli olarak fiil gibi isti'mâl olur. İzâfet suretinde olduğunda ise fâil ya da mef'ûlüne muzâf olur ve muzâf ile mecrur olur. Masdarın harf-i ta'rifle amel etmesi ise nâdirdir.⁴¹⁸

Misâl 1: { ذِكْرُ رَحْمَةِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَّرِيًّا } "Bu, Rabbinin kulu Zekeriya'ya olan rahmetini anmadır"⁴¹⁹ âyet-i kerîmesindeki رَحْمَةِ kelimesinin mef'ûlüdür.

⁴¹³ 4. Maide: 88.

⁴¹⁴ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 122.

⁴¹⁵ 11. Hud: 89.

⁴¹⁶ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 232.

⁴¹⁷ Zihni, s. 180-185.

⁴¹⁸ Zihni, s. 180-182.

⁴¹⁹ 19. Meryem: 2.

{ذکر رحمة ربك عبده} مفعول لرحمة.⁴²⁰

b. İsm-i fâil: İsm-i fâil ال'lı olunca üç zamana da delâlet eder. Eğer lâm-ı ta'rif yoksa o zaman hâl ve istikbâle delâlet etmesi yanında beş şeye yani nefye, istifhâma, mübtedâya, mevsûfa ve zü'l-hâle itimat etmesi gerekir. Bu şartlar şibh-i fiillerde yani ism-i fâil, ismi mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe ve mübâlağalı ism-i fâil için de geçerlidir⁴²¹

Misâl 1: {وَقَرَأَ} "Yükünü yüklenenlere"⁴²² âyet-i kerîmesinde geçen وقرا kelimesi الحاملات kelimesinin mef'ûlüdür.

{وَقَرَأَ} ثقلا مفعول الحاملات.⁴²³

Misâl 2: {يَوْمَ تَمُورُ السَّمَاءُ مَوْرًا} "O gün gök sallanıp çalkalanır"⁴²⁴ âyetindeki يوم kelimesi 7.âyette geçen واقع kelimesinin mef'ûlüdür. (إِن' nin ismine itimat etmiştir.)

{يَوْمَ} معمول لواقع.⁴²⁵

Mef'ûlün bih'in Taaddüdü

Fiilin müteaddiliği arttıkça mef'ûller de artar. Mef'ûlün bih âmiline müteaddilik gücüne göre bir, iki veya üç tane olabilir. Arapçada çoğunlukla fiiller müteaddidir. Mef'ûl istemeyen fiillere lâzım fiil denir.⁴²⁶

Misâl 1: {وَأَضْرَبَ لَهُمْ مَثَلِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَا أَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ فَأَخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ فَأَصْبَحَ} "Onlara şunu da Misâl göster: Dünya hayatı, gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki, bu su sayesinde yeryüzünün bitkisi birbirine karışmış; arkasından rüzgârın savurduğu çerçöp haline gelmiştir. Allah, her şey üzerinde

⁴²⁰ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 305.

⁴²¹ Zihni, s. 61, 172.

⁴²² 51. Zâriyât: 2.

⁴²³ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 520.

⁴²⁴ 52. Tur: 9.

⁴²⁵ Tefsîrû'l-Celâleyn, s.523.

⁴²⁶ er-Râcihî, s. 218.

iktidar sahibidir"⁴²⁷ âyetinde مثل الحياة الدنيا birinci mef'ûl, كماء kelimesi ise ikinci mef'ûldür.

{مثل الحياة الدنيا} مفعول أول {كماء} مفعول ثان. ⁴²⁸

Misâl 2: {وَاضْرِبْ لَهُم مَّثَلًا أَصْحَابَ الْقَرْيَةِ إِذْ جَاءَهَا الْمُرْسَلُونَ} " İnsanlara, halkına elçiler gelen şehri mesel olarak anlat"⁴²⁹ âyetindeki مثلا kelimesi birinci mef'ûl, أصحاب kelimesi ise ikinci mef'ûldür.

{لهم مثلا} مفعول أول {أصحاب} مفعول ثان. ⁴³⁰

Fiili Mahzûf Mef'ûlün Bih Çeşitleri

Fiili mahzûf mef'ûlün bih çeşitleri münâda, iştigâl, ihtisâs, tahzîr ve iğrâdır.⁴³¹ Burada münâda ve iştigâl üzerinde durulacaktır.

3.2.2.1.1. Münâdâ (المنادى)

Fiili mahzûf mef'ûlün bih envaımdan olan münâda, nidâ harflerinden sonra gelen isimlerdir. Nidâ harfleri يا، أيأ، هيا، أي، أ olup, en çok kullanılan "يا" dır. Şiirde ise "أ" kullanılır.⁴³²

Münâdânın İ'rabı

a. Münâdâ; müfret, marife olursa müfret kelimenin durumuna göre yani o kelime hangi alametle merfû oluyorsa o alamet üzere mebnî olur.⁴³³

b. Münâdâ; nekre-i maksûde olursa yani kendisine kasden seslenilen, bilerek çağrılan kişi olursa hangi alâmetle merfû oluyorsa o alâmet üzere mebnî olur.⁴³⁴

⁴²⁷ 18. Kehf: 45.

⁴²⁸ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 298.

⁴²⁹ 36. Yasin: 13.

⁴³⁰ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 441.

⁴³¹ Sarmış, s. 427; Çörtü, s. 209.

⁴³² Zihni, s. 183.

⁴³³ Zihni, s. 184-185

⁴³⁴ er-Râcihî, s. 322.

b. Münâdâ; muzâf veya şebih bi'l-muzâf olursa mansûb olur. Yani mu'reptir. Ayrıca nekre-i gayr-i maksûde dediğimiz tanınmayan şahsa veya bir varlığa seslenildiğinde de münâdâ mansûb olur.⁴³⁵

Münâdânın Diğer Özellikleri

a. "ت" ve "أب" kelimelerine izâfe edilen mütekellim "ي" zamîrinden ivaz olarak "ت" getirilebilir. Fetha ve kesra ile harekelenebilir.

Misâl 1: {إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْنِي عَنْكَ شَيْئًا} "Bir zaman o babasına dedi ki: Babacığım! Duymayan, görmeyen ve sana hiçbir fayda sağlamayan bir şeye niçin taparsın"⁴³⁶ âyetinde أَبَتِ kelimesindeki ت harfi nisbet ي sından ivazdır. Çünkü ت harfi nisbet ي sını hiçbir şekilde bir araya gelmez.

{يا أبت} التاء عوض عن ياء الإضافة ولا يجمع بينهما.⁴³⁷

Misâl 2: {فَلَمَّا بَلَغَ مَعَهُ السَّعْيُ قَالَ يَا بُنَيَّ إِنِّي أَرَى فِي الْمَنَامِ أَنِّي أَذْبَحُكَ فَانظُرْ مَاذَا تَرَى قَالَ يَا أَبَتِ} "Babasıyla beraber yürüyüp gezecek çağa erişince: Yavrucuğum! Rüyada seni boğazladığımı görüyorum; bir düşün, ne dersin? dedi. O da cevaben: Babacığım! Emrolunduğun şeyi yap. İnşallah beni sabredenlerden bulursun, dedi"⁴³⁸ âyetinde أَبَتِ kelimesindeki ت harfi, izâfet yâ'sının yerine gelmiştir.

{قال يا أبت} التاء عوض عن ياء الإضافة.⁴³⁹

b. Münâdânın başında harf-i ta' rîf varsa önüne müzekker için يَا أَيُّهَا müennes için İْتِيَا getirilir.⁴⁴⁰ Bunlardan sonra gelen isim müştak ise أَيُّ ya da أَيَّة'nün sıfatı, câmid ise bedel veya atf-1 beyânı olur.⁴⁴¹

c. Bazen münâdânın hazfedildiği de olur.⁴⁴²

⁴³⁵ Zihni, s. 185.

⁴³⁶ 19. Meryem: 42.

⁴³⁷ Tefsîrû'l-Celâleyn, s.308.

⁴³⁸ 37. Saffat: 102.

⁴³⁹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 449.

⁴⁴⁰ Zihni, s. 189.

⁴⁴¹ Çörtü, s. 285.

d. Çoğu zaman الله يا yerine اللهم kullanılır.

Misâl: {قُلِ اللَّهُمَّ فَاطِرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ عَالِمِ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ أَنْتَ تَحْكُمُ بَيْنَ عِبَادِكَ فِي مَا كَانُوا فِيهِ}

"De ki: Ey göklerin, yerin yaratanı, görülmeyeni ve görüleni bilen Allah'ım! Kullarının ayrılığa düştükleri şeyler hakkında aralarında Sen hükmedeceksin"⁴⁴³ âyetindeki اللهم burada الله يا anlamındadır.

{قُلِ اللَّهُمَّ} بمعنى يا الله.⁴⁴⁴

3.2.2.1.2. İştigâl (الاشتغال)

Fiili mahzûf mef'ûlü bih'lerin biri de iştiğâl üzere mansûb olanlardır.⁴⁴⁵ Mef'ûl, fiiline takaddüm edip fiilde de mef'ûle râci bir zamîr bulunursa buna iştiğâl⁴⁴⁶ diğer adıyla اضمار على شريطة التفسير denilir. Meşğûlün anh, meşğûl ve meşğûlün bih olmak üzere üç unsuru vardır. Meşğûlün anh, takaddüm eden isimdir. Meşğûl, muahhar fiildir. Meşğûlün bih ise mef'ûle raci zamîrdir.⁴⁴⁷

Takaddüm Eden İsmi Halleri ve Hükümleri

1. Nasbın tercih edildiği yerler: a. İsmiden sonraki fiil, talep fiili ise (emir, nehiy, dua) mansûb okunması tercih edilir. b. Eğer atıf harfîyle mukârin olan isim sâbık bir fiil cümlesine atfedilirse atıfta tenâsüb, tehâlüften evlâ olduğundan mansûb okunması tercih edilir. c. Eğer ismin başında genelde fiillere dâhil olan bir edat bulunursa nasb tercih edilir.

Misâl 1: {فَقَالُوا أَبَشَرًا مِّنَّا وَاحِدًا نَّتَّبِعُهُ إِنَّا إِدَّا لَفِي ضَلَالٍ وَسُعْرٍ} "Aramızdan bir beşere mi uyacağız? O takdirde biz apaçık bir sapıklık ve çılgınlık etmiş oluruz, dediler"⁴⁴⁸ âyetindeki أبشرا kelimesi iştiğâl üzere mukadder bir fiille mansubtur. (Burada takaddüm eden isme hemze-i isitfhâm dâhil olmuştur ki bu da çoğunlukla fiillere dâhil olur)

⁴⁴² Zihni, s. 191.

⁴⁴³ 39. Zümer: 46.

⁴⁴⁴ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 463.

⁴⁴⁵ Zihni, s. 180.

⁴⁴⁶ Çörtü, s. 305.

⁴⁴⁷ İbn Hişâm, s. 259.

⁴⁴⁸ 54. Kamer: 24.

{فَقَالُوا أَبَشْرًا مِّنصُوبٍ عَلَى الْإِشْتِغَالِ.} ⁴⁴⁹

2. Mansûb olmasının vâcip olması: Eğer isimden önce fiile has edatlar bulunursa ismin mansûb okunması vâciptir. Şart edatları ve tahdîd harfleri gibi.

3. Merfû okunmasının vâcip olduğu durumlar: Eğer isimden önce isim cümlesine mahsus bir edat bulunursa bu karînedan dolayı merfû okunması vâciptir.

4. Raf ve nasbın câiz olduğu durumlar: Matuf olan cümlelerin kendisinden önceki suğrâ ve kübrâ olan cümleye atfedilmesi halinde raf' da nasb da câizdir.

5. Buraya kadar ki sayılan haller dışında raf' tercih edilir.

Misâl 1: {فَقَالُوا أَبَشْرًا مِّنَّا وَاحِدًا نَّتَّبِعُهُ إِنَّا إِذَا لَفِيَ ضَلَالٍ وَسُعْرٍ} "Aramızdan bir beşere mi uyacağız? O takdirde biz apaçık bir sapıklık ve çılgınlık etmiş oluruz, dediler"⁴⁵⁰ âyetindeki أبشرا kelimesi iştigâl üzere mukadder bir fiille mansûbtur.

{فَقَالُوا أَبَشْرًا مِّنصُوبٍ عَلَى الْإِشْتِغَالِ.} ⁴⁵¹

3.2.2.2. Mef'ûl-i Mutlak (المفعول المطلق)

Âmilinin (fiilin) mânâsını te'kîd eden veya onun nevini ve adedini beyan eden mansûb masdardır. Yani mef'ûlü mutlak üç farklı amaçta kullanılır: Fiilin anlamını te'kîd, fiilin sayısını bildirmek ve fiilin yapılış şeklini/nev'ini bildirmek için kullanılır.

⁴⁵²

Te'kîd olan mef'ûl-i mutlak: Fiilin mânâsını kuvvetlendirir. ⁴⁵³

Misâl 1: {... وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً أَوْ امْرَأَةٌ وَهِيَ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا السُّدُسُ فَإِنْ كَانُوا

...Eğer {... أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ فَهُمْ شُرَكَاءُ فِي الثُّلُثِ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصَىٰ بِهَا أَوْ دَيْنٍ غَيْرِ مُضَارٍّ وَصِيَّةً مِنَ اللَّهِ...}

bir erkek veya kadına kelale yollu varis olunuyor ve bunların ana-bir erkek veya bir kız kardeşi bulunuyorsa, her birine edilen vasiyetten veya borçtan arta kalanın altıda biri düşer; ikiden çoksalar, üçte birine, zarara uğratılmaksızın ortak olurlar. Bunlar Allah

⁴⁴⁹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 529.

⁴⁵⁰ 54. Kamer: 24.

⁴⁵¹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 529.

⁴⁵² İbn Akîl, I, 505,507.

⁴⁵³ Çörtü, s. 199.

tarafından tavsiye edilmiştir...⁴⁵⁴ âyetindeki وصية kelimesi يوصيكم fiilini te'kîd eden bir masdardır.

{وصية} مصدر مؤكد ليوصيكم.⁴⁵⁵

Misâl 2: {أُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُّهِينًا} "İşte gerçekten kâfirler bunlardır. Ve biz kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır"⁴⁵⁶ âyetindeki حقا kelimesi kendinden önceki cümlenin mânâsını te'kîd eden bir masdar (mef'ûl-i mutlak)dır.

{أُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا} مصدر مؤكد لمضمون الجملة قبله.⁴⁵⁷

Mef'ûl-i Mutlak'ın İbârede Kullanımı:

Mef'ûl-i mutlakta asl olan kendi fiilinden masdar olmaktır. Fakat mürâdif masdardan da olabilir.⁴⁵⁸ Yani asâleten ve niyâbeten olur. Asâleten geldiğinde mef'ûl-i mutlak, âmîlinin hem köküne hem de bâbına uygun gelir. Niyâbeten mef'ûl-i mutlak ise ya kök birliği ya da bâb birliği ihlâl edildiğinde olur. Mef'ûl-i mutlak şu yerlerde niyâbeten gelir: Aynı kök ve mânâdan olan masdar, umum ve ba'zıyye'ye delâlet eden lafızlar (بعض، كل)، ism-i işâret, aded, bazı masdarlar, masdara dönen âid zamîri ve ism-i âlettir.⁴⁵⁹

Mef'ûl-i mutlak'ın asâleten gelmesi:

Misâl: {...وَإِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً أَوْ امْرَأَةٌ وَلَهُ أَخٌ أَوْ أُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا السُّدُسُ فَإِنْ كَانُوا

...Eğer {... أَكْثَرُ مِنْ ذَلِكَ فَهُمْ شُرَكَاءُ فِي الثُّلْثِ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصَىٰ بِهَا أَوْ دَيْنٍ غَيْرِ مُضَارٍّ وَصِيَّةً مِنَ اللَّهِ...}

bir erkek veya kadına kelale yollu varis olunuyor ve bunların ana-bir erkek veya bir kız kardeşi bulunuyorsa, her birine edilen vasiyetten veya borçtan arta kalanın altıda biri düşer; ikiden çoksalar, üçte birine, zarara uğratılmaksızın ortak olurlar. Bunlar Allah

⁴⁵⁴ 4. Nisa: 12.

⁴⁵⁵ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 79.

⁴⁵⁶ 4. Nisa: 151.

⁴⁵⁷ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 102.

⁴⁵⁸ Zihni, s. 159.

⁴⁵⁹ İbn Akîl, I, 511.

tarafından tavsiye edilmiştir...⁴⁶⁰ âyetindeki وصية kelimesi يوصيكم fiilini te'kîd eden bir masdardır.

{وصية} مصدر مؤكد ليوصيكم.⁴⁶¹

Mef'ûl-i mutlak'ın niyâbeten gelmesi:

Misâl: {وَأَتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً فَإِن طِبْنَ لَكُمْ عَن شَيْءٍ مِّنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَّرِيئًا}

"Kadınlara mehirlerini cömertçe verin, eğer ondan gönül hoşluğu ile size bir şey bağışarlarsa onu afiyetle yiyin"⁴⁶² âyetindeki نِحْلَةً kelimesi آتوا fiilinden (niyâbeten) mef'ûl-i mutlaktır.

{نِحْلَةً} مصدر.⁴⁶³

Mef'ûl-i Mutlak'ın Fiilinin Hazfedilmesi

Te'kîd ifade eden masdarın âmilini hazfetmek câiz değildir. Çünkü o âmilini takrîr ve takviye için sevkolunmuştur. Bunun dışında gayr-i müekkid olan masdarın âmili ise cevâzen ve vücûben hazfedilir. Mef'ûl-i mutlak'ın fiili vücûben şu hallerde hazfedilir:⁴⁶⁴

- Masdar fiilin yerine kâim olduğunda. Bu emir, nehiy ve duâ ifâde eden fiilde olur.
- Masdar tevbîh ve taaccüb ifâde eden istifhamdan sonra vaki olduğunda.
- Masdar âkibeti tafsîl için sevkolunduğunda.
- Masdarla teşbîh kastedildiğinde.
- Masdar hem kendini hem de kendinden önceki cümlenin içeriğini te'kîd ettiğinde.

⁴⁶⁰ 4. Nisa: 12.

⁴⁶¹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 79.

⁴⁶² 4. Nisa: 4.

⁴⁶³ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 77.

⁴⁶⁴ İbn Akîl, I, s. 513-518.

Misâl 1: {إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ

{...اللَّهِ...} "Sadakalar (zekâtlar) Allah'tan bir farz olarak ancak, yoksullara, düşkünlere, memurlara, gönülleri ısındırılacak olanlara, kölelere, borçlulara, Allah yolunda çalışıp cihad edenlere, yolcuya mahsustur ..."465 âyetindeki فريضة kelimesi kendi kökünden mukadder bir fiil tarafından nasb edilmiştir.

{فريضة} نصب بفعله المقدر. 466

Misâl 2: {دَرَجَاتٍ مِّنْهُ وَمَغْفِرَةً وَرَحْمَةً وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا}

"Kendinden dereceler, bağışlama ve rahmet vermiştir. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir"467 âyetindeki مغفرة ورحمة kelimeleri mukadder fiilleri ile mansûbtur (mef'ûl-i mutlak) lar.

{ومغفرة ورحمة} منصوبان بفعالهما المقدر. 468

Not: Mef'ûlu mutlakın fiili şu gibi hallerde de semâen hazfedilir Bu durumda fiilin zikri câizdir: 469 حقا, عفوا, حمدا, مثلا, أيضا, شكرا, جدا, رويدا, سبحان الله, لبيك, معاذ الله

Misâl 1: {وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ}

"Boşanan kadınları, haksızlıktan sakınanlara bir borç olmak üzere, uygun bir surette faydalandırma vardır"470 âyetinde حقا kelimesi mahzûf حَقَّ fiili ile nasbolmuştur. Yani mef'ûlü mutlaktır.

{حقا} نصب بفعله المقدر. 471

Misâl 2: {قَالَ مَعَاذَ اللَّهِ أَنْ نَأْخُذَ إِلَّا مَنْ وَجَدْنَا مَتَاعَنَا عِنْدَهُ إِنَّا إِذًا لَّظَالِمُونَ}

yanında bulduğumuz kimseden başkasını yakalamaktan Allah'a sığınırız, o takdirde biz

465 9. Tevbe: 60.

466 Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 196.

467 4. Nisa: 96.

468 Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 94.

469 er-Râcihi, s. 255-257; Çörtü, s. 200.

470 2. Bakara: 241.

471 Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 39.

gerçekten zalimler oluruz"⁴⁷² âyetindeki معاذ الله ifadesi masdar (mef'ûlü mutlak) olmak üzere nasb olmuştur. Fiili hazfedilip mef'ûle izâfe edilmiştir.

{قال معاذ الله} نصب على المصدر حذف فعله وأضيف إلى المفعول.⁴⁷³

3.2.2.3. Mef'ûlün Leh (المفعول له)

Bir fiilin oluş sebebini açıklayan masdar lafızdır.⁴⁷⁴ Diğer bir ifadeyle fiilin oluş sebebini ve nedenini bildiren mef'ûldür.⁴⁷⁵ Mef'ûlün li eclih ya da mef'ûlün min eclih de denir.⁴⁷⁶ Niçin (لِمَ) sorusunun cevâbıdır.⁴⁷⁷

Mef'ûlün leh cümlede üç halde bulunur. Birincisi, harf-i ta'rîf ve izâfetten mücerred olarak; ikincisi, harf-i ta'rîfli olarak; üçüncüsü ise, muzâf olarak bulunur. Her üç durumda da harf-i ta'lîl (حرف-ي ceri)'in gelmesi mümkün olmakla birlikte harf-i ta'rîf ve izâfetten mücerred olarak geldiğinde genelde mef'ûlün leh mansûb olarak gelir. Bazıları harf-i cerin gelmesini câiz görmeselerde çoğunluğa göre belli şartlarda câizdir.⁴⁷⁸ Mef'ûlün lehin harf-i cersiz gelmesi için; masdar olması, nekre olması, muzaf olması, fiil fâili ile mef'ûlün lehin fâilinin aynı olması, fiilin oluş zamanı ile mef'ûlün lehin oluş zamanının aynı olması gerekmektedir. Bu şartlardan biri eksik olursa mef'ûlün leh harf-i cerli gelebilir. Genelde من لـ ve ب harf-i cerleri ile kullanılır.⁴⁷⁹

Mef'ûlün lehin âmili esasen fiil olmakla beraber şibh-i fiiller de (masdar, ism-i fâil, ism-i mef'ûl, isim fiil, mübâlağa sigası) âmil olabilir.⁴⁸⁰

Mef'ûlün leh harf-i ta'rîf ve izâfetten mücerred olarak gelebilir:

Misâl 1: {وَدَّ كَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِّنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِّنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ مِّنْ بَعْدِ

{وَدَّ كَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِّنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِّنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ مِّنْ بَعْدِ} "Kitap ehlinin çoğu, hak kendilerine apaçık belli olduktan sonra,

⁴⁷² 12. Yusuf: 79.

⁴⁷³ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 245.

⁴⁷⁴ İbn Hişâm, s. 304; İbn Akîl, I, 521.

⁴⁷⁵ Çörtü, s. 213.

⁴⁷⁶ Zihni, s. 211.

⁴⁷⁷ Sarmış, s. 451.

⁴⁷⁸ İbn Akîl, I, 522.

⁴⁷⁹ Çörtü, s. 213.

⁴⁸⁰ er-Râcihî, s. 259-260.

içlerindeki çekememezlikten ötürü, sizi, inandıktan sonra küfre döndürmeyi isterler..."⁴⁸¹ âyetindeki حسدا kelimesi mef'ûlün leh'tir.

{يردونكم من بعد إيمانكم كفارا حسدا} مفعول له.⁴⁸²

Misâl 2: {فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَكَشَفْنَا مَا بِهِ مِنْ ضُرٍّ وَآتَيْنَاهُ أَهْلَهُ وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِّنْ عِنْدِنَا وَذَكَرَىٰ

{لِّلْعَابِدِينَ} "Biz de onun duasını kabul etmiş ve başına gelenleri kaldırmıştık. Katımızdan bir rahmet ve kulluk edenlere bir hatıra olmak üzere ona tekrar ailesini ve kaybettikleriyle bir mislini daha vermiştik"⁴⁸³ âyetindeki رحمة kelimesi mef'ûlün leh'tir

{رحمة} مفعول له.⁴⁸⁴

Mef'ûlün leh muzâf olarak gelebilir:

Misâl: {أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِن دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ...}

"Binlerce oldukları halde, ölüm korkusundan dolayı yurtlarından çıkıp gidenleri görmedin mi..."⁴⁸⁵ âyetindeki حذر الموت terkîbi mef'ûlün leh'tir.

{حذر الموت} مفعول له.⁴⁸⁶

Mef'ûlün leh harf-i cerli olarak gelebilir:

Misâl: {وَالْخَيْلِ وَالْبِغَالِ وَالْحَمِيرِ لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ}

"Atları, katırları ve eşekleri binmeniz ve (gözlere) zinet olsun diye (yarattı). Allah şu anda bilemeyeceğiniz daha nice (nakil vasıtaları) yaratır"⁴⁸⁷ âyetindeki لتركبوها kelimesi mef'ûlün lehtir.

{والخيل والبغال والحمير لتركبوها وزينة} مفعول له.⁴⁸⁸

⁴⁸¹ 2. Bakara: 109.

⁴⁸² Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 17.

⁴⁸³ 21. Enbiya: 84.

⁴⁸⁴ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 329.

⁴⁸⁵ 2. Bakara: 243.

⁴⁸⁶ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 39.

⁴⁸⁷ 16. Nahl: 8.

Not: Mef'ûlün leh masdar hükmünde cümle de olabilir.⁴⁸⁹

Misâl: {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن جَاءكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَن تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْحَبُوا عَلٰى مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ}

"Ey inananlar! Eğer yoldan çıkmışın biri size bir haber getirirse, onun iç yüzünü araştırın, yoksa bilmeden bir millete fenalık edersiniz de sonra ettiğimize pişman olursunuz"⁴⁹⁰ âyetindeki أن تصيبوا ifadesi mef'ûlün lehdır.

{أن تصيبوا قوما} مفعوله.⁴⁹¹

Not: Mef'ûlün lehin fiili hazfedilebilir.

Misâl: {مَتَاعًا لَّكُمْ وَلَا نَعَامِكُمْ} "Kendiniz ve hayvanlarınız için bir faydalanma olmak üzere"⁴⁹² âyetindeki متاعا kelimesi mukadder bir fiilin mef'ûlün leh'idir.

{متاعا} مفعول له لمقدر.⁴⁹³

3.2.2.4. Mef'ûlün Fîh (المفعول فيه)

Cümlede zaman ya da mekân anlamı ifade etmekle birlikte mânâca في anlamı ihtivâ eden ifâdeler mef'ûlün fîh'tir. Zarf diye de isimlendirilir.⁴⁹⁴ Diğer bir ifâdeyle bir fiilin işlendiği mekâna veya işlendiği zamana delâlet eden mef'ûldür.⁴⁹⁵

Mef'ûlün Fîh'in Çeşitleri

Mef'ûlün fîh ikiye ayrılır. Fiilin işlendiği mekânı belirten zarfa mekân zarfı denir. Bu zarf أين sorusunun cevâbıdır. Fiilin işlendiği zamanı belirten zarfa ise mekân zarfı denir. Bu zarf da متى sorusunun cevâbıdır.⁴⁹⁶

Zarf-ı mekân ve zarf-ı zamandan her biri de mübhem ve mahdûd olmak üzere ikiye ayrılır. Zarf-ı mekân mübhem, muayyen ve mahdûd olmayandır. Zarf- zaman

⁴⁸⁸ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 268.

⁴⁸⁹ Sadi Çögenli, *Kur'an ve Hadis Örneklî Arapça Dilbilgisi Nahiv*, İstanbul 2009, s. 246.

⁴⁹⁰ 49. Hucurat: 6.

⁴⁹¹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 516.

⁴⁹² 79. Naziat: 33.

⁴⁹³ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 584.

⁴⁹⁴ İbn Hişâm, s. 308; İbn Akîl, I, 526.

⁴⁹⁵ Zihni, s. 202.

⁴⁹⁶ Sarmış, s. 444.

mübhem, vakit ve zaman gibi zamanı muayyen olmayan zarflardır. Zarf-ı zaman mahdûd ise gün, ay ve yıl gibi zamanı muayyen olan zarflardır.⁴⁹⁷

Bütün zaman isimleri ister mahdûd olsun ister mübhem olsun zarfıyyet üzere mansûb olurlar. Mekân isimleri ise ancak mübhem olduklarında zarfıyyet üzere mansûb olurlar. Mübhem mekân isimleri üç kısımdır. Bunlar: cihet-ı sitte, fersah, mil gibi mekâdir-i mesâha (muayyen ölçüler) ve âmiliyle aynı kökten gelen mekân isimleridir.⁴⁹⁸

Zarf-ı zamanın mahdûd ve mübheminden harf-i cer hazfedilir. Zarf-ı mekânda ise müpheminden harf-i cer dâima mahzûf iken, mahdûdundan mahzûf olmaz.⁴⁹⁹

Misâl: {سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِّنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ: لَتَرِيَهُ

{... مِنْ آيَاتِنَا...} "Bir gece, kendisine âyetlerimizden bir kısmını göstereyim diye kulunu Mescid-i Harâm'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah noksan sıfatlardan münezzehtir..."⁵⁰⁰ âyetindeki لَيْلًا kelimesi zarf olarak mansûbtur.

{لَيْلًا} نصب على الظرف.⁵⁰¹

Mef'ûlün Fih'in Âmili

Mef'ûlün fih'in âmili çoğunlukla fiil olur bazen şibhi fiilde âmil olabilir. Onlar da: Masdar, ism-i fâil, ism-i mef'ûl ve mübâlağa sigasıdır.⁵⁰²

Misâl 1: {وَأَسْأَلُهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةَ الْبَحْرِ إِذْ يَعْدُونَ فِي السَّبْتِ إِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ يَوْمَ

{...سَبْتِهِمْ شُرْعًا...} Onlara, deniz kıyısında bulunan şehir halkının durumunu sor. Hani onlar cumartesi gününe saygısızlık gösterip haddi aşıyorlardı. Çünkü cumartesi tatili yaptıkları gün, balıklar meydana çıkarak akın akın onlara gelirdi..."⁵⁰³ âyet-i kerîmesinde geçen إِذْ kelimesi يعدون fiilinin zarfıdır.

⁴⁹⁷ Zihni, s. 204.

⁴⁹⁸ İbn Hişâm, s. 310-312.

⁴⁹⁹ Zihni, s. 205.

⁵⁰⁰ 17. İsrâ: 1.

⁵⁰¹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 282.

⁵⁰² er-Râcihi, s. 263-264.

⁵⁰³ 7. A'raf: 163.

{إِذْ ظَفِرَ لِيَعْدُوهُ.⁵⁰⁴

Misâl 2: {مُسَوِّمَةٌ عِنْدَ رَبِّكَ وَمَا هِيَ مِنَ الظَّالِمِينَ بَبَعِيدٍ} "(O taşlar) Rabbin katında işâretlenerek (yağdırılmıştır). Onlar zalimlerden uzak değildir"⁵⁰⁵ âyetindeki عند, مسوِّمة kelimesinin zarfıdır. (Burada âmil ism-i mef'ûldür)

{عِنْدَ رَبِّكَ} ظرف لها.⁵⁰⁶

Mef'ûlün Fih'in Fiilinin Hazfedilmesi

Mef'ûlün fih'in fiili mahzûf olabilir.⁵⁰⁷

Misâl: {يَوْمَ نُطَوِّي السَّمَاءَ كَطَيِّ السَّجْلِ لِلْكَتُبِ كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعَدَّا عَلَيْهَا إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ} "Göğü, kitap dürer gibi dürdüğümüz zaman, yaratmaya ilk başladığımız gibi katımızdan verilmiş bir söz olarak onu tekrar var edeceğiz. Doğrusu Biz yaparız"⁵⁰⁸ âyetindeki يوم kelimesi öncesinde bulunan mukadder انكر fiiliyle mansûbtur.

{يَوْمَ} منصوب باذكر مقدرًا قبله.⁵⁰⁹

Mef'ûlün Fih'in Müte'allakı

Müte'allak, zarfın veya harf-i cerle mecrurun bağlı olduğu, cümlede mezkûr veya mahzûf, fiil ya da şibh-i fiildir.⁵¹⁰ Yani bütün zarflar, harf-i cerler gibi müte'allak ister.

Misâl 1: {إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ الْحَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةَ...} "O zaman inkâr edenler, kalplerine taassubu, cahiliye taassubunu yerleştirmişlerdi..."⁵¹¹ âyetindeki إِذ zarfı عذبنا fiiline müte'alliktir.

{إِذْ جَعَلَ} متعلق بعذبنا.⁵¹²

⁵⁰⁴ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 171.

⁵⁰⁵ 11. Hud: 83.

⁵⁰⁶ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 231.

⁵⁰⁷ Zihni, s. 208.

⁵⁰⁸ 21. Enbiya: 104.

⁵⁰⁹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 331.

⁵¹⁰ Uzun, s. 102.

⁵¹¹ 48. Fetih: 26.

3.2.2.5. Mef'ûlün Maah (معاه) الم فاعول

Öncesinde maiyyet ifade eden cümle ya da şibhi cümleden sonra gelen vâv-ı maiyyetin bulunduğu mef'ûldür, fudladır.⁵¹³

Mef'ûlün maah mansûb bir isimdir. Cümle veya şibh-i cümle olamaz. Kendisinden önce maiyyete (beraberlik) delalet eden bir و bulunmalıdır. Bu و harfinden önce de fiil veya şibh-i fiil bulunmalıdır.⁵¹⁴

Mef'ûlün maah'ı nasbden و harfi değildir. Aksine, و harfinden sonra beraberlik manasına gelen her isim mef'ûlün maah'tır. Bu nahivcilerin ifadesidir.⁵¹⁵

Mef'ûlün maah'ın oluşması için iki temel şart vardır. Birincisi, atf kaidesine uygun olmamalıdır. Çünkü atf olabilmesi için munfasıl zamîrle te'kîdi gerekir. İkincisi ise, mânâ olarak da atfa uygun olmamalıdır.⁵¹⁶

و' dan Sonra İsmi Halleri

و'dan sonra ismin üç hali vardır.⁵¹⁷

a. Mef'ûlün maah olmak üzere nasbının gerektiği durumdur ki bu da hem mânâca hem de lafzen atfın mümkün olmadığı durumlarda söz konusudur.

b. Matuf olması mef'ûlün maah'a tercih edilir.

c. Mef'ûlün maah olması atfa tercih edilir.

Misâl : {وَأْتَلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ نُوحٍ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِن كَانَ كَبُرَ عَلَيْكُمْ مَقَامِي وَتَذَكِيرِي بِآيَاتِ اللَّهِ فَعَلَىٰ

{وَأْتَلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ نُوحٍ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِن كَانَ كَبُرَ عَلَيْكُمْ مَقَامِي وَتَذَكِيرِي بِآيَاتِ اللَّهِ فَعَلَىٰ} "Onlara Nuh'un haberini oku: Hani o kavmine demişti ki: "Ey kavmim! Eğer benim aranızda durmam ve Allah'ın âyetlerini hatırlatmam size ağır geldi ise, ben yalnız Allah'a dayanıp güvenirim. Siz de ortaklarınızla beraber toplanıp yapacağınızı kararlaştırın..."⁵¹⁸ âyetinde و شرکاءکم ifadesindeki و beraberlik bildirir.

⁵¹² Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 514.

⁵¹³ İbn Hişâm, s. 312.

⁵¹⁴ er-Râcihî, s. 280.

⁵¹⁵ İbn Akîl, I, 536-537.

⁵¹⁶ Çörtü, s. 226.

⁵¹⁷ İbn Hişâm, s. 314-315; İbn Akîl, I, s. 540-542.

⁵¹⁸ 10. Yunus: 71.

{وشركاءكم} الواو بمعنى مع.⁵¹⁹

3.2.2.6. Hâl (الحال)

Bir cümlede fâilin, mefû'lün veya her ikisinin hey'etini (durumunu) beyân eden lafızdır.⁵²⁰ Hâl kendisinden önce geçen bağlı bulunduğu bir ismi açıklamak için gelir. Hâl vasıftır, fudladır, nasıl (كيف) sorusunun cevâbıdır, hükmü ise nasbtır. Umumiyetle hâl nekre ve müştak olur. Aksi olduğunda ise nekreye veya müştakkâtâ te'vil edilir.⁵²¹ Hâl bazen ma'rife olsa da müfred hükmünde olur.⁵²²

Not: Umumiyetle hâl nekre ve müştak olur. Aksi olduğunda ise nekreye veya müştakkâtâ te'vil edilir.⁵²³

Misâl 1: {إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ...} "Allah kötülüğü bilmeyerek yapıp da, hemen tevbe edenlerin tevbesini kabul etmeyi üzerine almıştır..."⁵²⁴ âyetindeki بجهالة kelimesi hâldir. جاهلين anlamındadır.

{بجهالة} حال أي جاهلين.⁵²⁵

Misâl 2: {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيُؤْتِكُمُ اللَّهُ بِشَيْءٍ مِّنَ الصَّيْدِ تَنَالُهُ أَيْدِيكُمْ وَرِمَاحُكُمْ لِيَعْلَمَ اللَّهُ مَن يَخَافُهُ بِالْغَيْبِ...} "Ey iman edenler! Allah sizi ellerinizin ve mızraklarınızın erişeceği bir avlanma ile dener ki gizlide (kimsenin görmediği yerde, gerçekten) kendisinden kimin korktuğu ortaya çıksın..."⁵²⁶ âyetindeki بالغيب kelimesi غائبا şeklinde hâldir.

{من يخافه بالغيب} حال أي غائبا.⁵²⁷

⁵¹⁹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 217.

⁵²⁰ Zihni, s. 218.

⁵²¹ İbn Hişâm, s. 316-319.

⁵²² Zihni, s. 218-219.

⁵²³ İbn Hişâm, s. 319.

⁵²⁴ 4. Nisa: 17.

⁵²⁵ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 80.

⁵²⁶ 5. Maide: 94.

⁵²⁷ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 123.

Misâl 3: { وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ... } "O, gökleri ve yeri hak (ve hikmet) ile yaratandır..."⁵²⁸ âyetindeki بالحق kelimesi محقا tevilinde olup hâldir.

{ وهو الذي خلق السماوات والأرض بالحق } أي محقا.⁵²⁹

Hâlin Taaddüdü

Hâl tekerrür edebilir ve atıfsız gelir.

Misâl 1: { وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا نُنُومُ بِمَا أَنْزَلَ عَلَيْنَا وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ وَهُوَ الْحَقُّ }

{...مَعَهُمْ...} "Kendilerine: Allah'ın indirdiğine iman edin, denilince: Biz sadece bize indirilene inanırız, derler ve ondan başkasını inkâr ederler. Hâlbuki o Kur'ân kendi ellerinde bulunan Tevrat'ı doğrulayıcı olarak gelmiş hak kitaptır..."⁵³⁰ âyetindeki مصدقا kelimesi te'kîd edici ikinci hâldir.

{ مصدقا } حال ثانية مؤكدة.⁵³¹

Misâl 2: { ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً } "Sen O'ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak Rabbine dön"⁵³² âyetindeki راضية ve مرضية kelimeleri hâldir.

{ راضية مرضية } هما حالان.⁵³³

Misâl 3: { مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءَ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ }

{...فَضْلًا مِّنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا...} "Muhammed Allah'ın elçisidir. Onun beraberinde bulunanlar, inkârcılara karşı sert, birbirlerine merhametlidirler. Onları rükûa varırken, secde

⁵²⁸ 6. Enâm: 73.

⁵²⁹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 136.

⁵³⁰ 2. Bakara: 91.

⁵³¹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 14.

⁵³² 89. Fecr: 28.

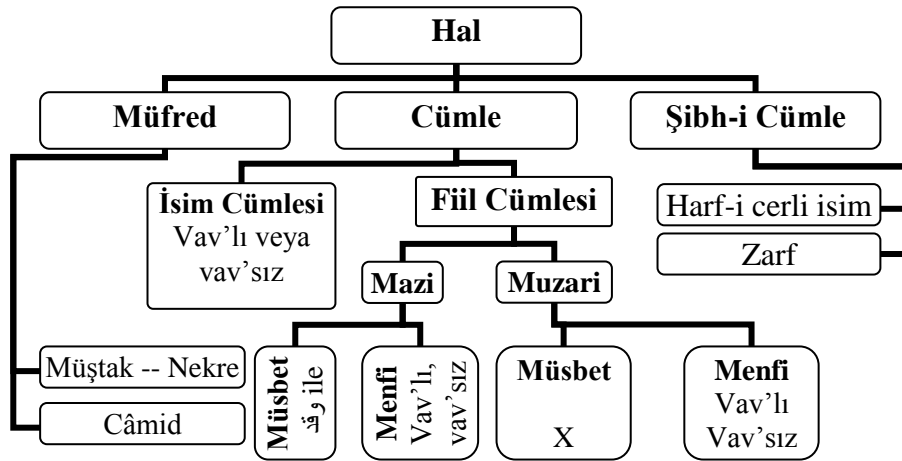
⁵³³ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 594.

ederken, Allah'tan lütuf ve hoşnudluk dilerken görürsün..."⁵³⁴ âyetindeki ركعا سجدا kelimesi hâldir.

{ركعا سجدا} حالان.⁵³⁵

Hâl'in İbârede Kullanım Şekilleri

Hâl, cümlede müfred, cümle veya şibh-i cümle şeklinde vâki olur.⁵³⁶

1. Müfred Olan Hâl: Umumiyetle nekre ve müştak isimlerden olur.

Misâl 1: {الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً...} "O, yeryüzünü size bir döşek ve göğü de bir bina kıldı..."⁵³⁷ âyet-i kerîmesindeki فراشا kelimesi hâldir.

{الذي جعل لكم الأرض فراشا} حال.⁵³⁸

Misâl 2: {...وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرُونَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ}

"...Zalimler azabı gördükleri zaman, bütün kuvvetin Allah'a aid bulunacağını ve Allah'ın azabının şiddetli olduğunu keşke bilselerdi"⁵³⁹ âyetindeki جميعا hâldir.

⁵³⁴ 48. Fetih: 29.

⁵³⁵ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 515.

⁵³⁶ Çörtü, s. 230.

⁵³⁷ 2. Bakara: 22.

⁵³⁸ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 4.

⁵³⁹ 2. Bakara: 165.

{الله جميعا} حال.⁵⁴⁰

Misâl 3: {وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَمَا يَكْفُرُ بِهَا إِلَّا الْفَاسِقُونَ} "Andolsun ki sana apaçık âyetler indirdik. Onları ancak fasıklar inkâr eder"⁵⁴¹ âyetindeki آيات بينات ifadesi hâldir.

{آيات بينات} حال.⁵⁴²

2. Cümle Olan Hâl: Cümle olan hâl ikiye ayrılır:

a. İsim cümlesi olan hâl: Hâl isim cümlesi olduğunda umumiyetle başında vâv-ı hâliye bulunur. Bazen vâv-ı hâliyenin olmadığı olur.

Misâl 1: {وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا نُنُومُ بِمَا أَنْزَلَ عَلَيْنَا وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ وَهُوَ الْحَقُّ} "Kendilerine: Allah'ın indirdiğine iman edin, denilince: Biz sadece bize indirilene inanırız, derler ve ondan başkasını inkâr ederler. Hâlbuki o Kur'ân kendi ellerinde bulunan Tevratı doğrulayıcı olarak gelmiş hak kitaptır..."⁵⁴³ âyet-i kerîmesindeki وهو الحق cümlesi haldir.

{وهو الحق} حال.⁵⁴⁴

Misâl 2: {قُلْ أَتَحَاجُّونَنَا فِي اللَّهِ وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ وَلَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ} "De ki: 'Bizim ve sizin Rabbiniz olan Allah hakkında bize karşı hüccet mi gösteriyorsunuz? Bizim yaptıklarımız kendimize, sizin yaptıklarınız de kendinize aittir. Biz O'na karşı samimiyiz'"⁵⁴⁵ âyetinde {ونحن له مخلصون}, {ولنا أعمالنا}, {وهو ربنا وربكم} cümleleri hâldir.

{وهو ربنا وربكم} {ولنا أعمالنا} {ونحن له مخلصون} الجملة الثلاث أحوال.⁵⁴⁶

⁵⁴⁰ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 25.

⁵⁴¹ 2. Bakara: 99.

⁵⁴² Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 15.

⁵⁴³ 2. Bakara: 91.

⁵⁴⁴ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 14.

⁵⁴⁵ 2. Bakara:139.

⁵⁴⁶ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 21.

Misâl 3: {أَهْوَاءَ الَّذِينَ أَقْسَمْتُمْ لَا يَنَالُهُمُ اللَّهُ بِرَحْمَةٍ اذْخُلُوا الْجَنَّةَ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمْ وَلَا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ}

"Allah'ın, kendilerini hiçbir rahmete erdirmeyeceğine dair yemin ettiğiniz kimseler bunlar mı? (ve cennet ehline dönerek): ‘Girin cennete; artık size korku yoktur ve siz üzülecek de değilsiniz’ derler"⁵⁴⁷ âyetindeki خوف لا diye başlayan nefiy cümlesi hâldir.

{ادخلوا الجنة لا خوف عليكم ولا أنتم تحزنون} فجملة النفي حال.⁵⁴⁸

b. Fiil cümlesi olan hâl: Fiil cümlesi olan hâller çeşitli şekillerde gelir.

i. Müsbet mâzi ile başlayan hâl cümlesi: Umumiyetle başında وقد bulunur.

Misâl 1: {وَسِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ زُمَرًا حَتَّى إِذَا جَاؤُوهَا وَفُتِحَتْ أَبْوَابُهَا وَقَالَ لَهُمْ خَزَنَتُهَا

{سَلَامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوهَا خَالِدِينَ} "Rablerine karşı gelmekten sakınanlar, bölük bölük cennete götürülürler. Oraya varıp da kapıları açıldığında, bekçileri onlara: Selam size, hoş geldiniz! Temelli olarak buraya girin, derler"⁵⁴⁹ âyetindeki طبتم cümlesi hâldir.

{وقال لهم خزنتها سلام عليكم طبتم} حال.⁵⁵⁰

Misâl 2: {وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَنَعَلِمُ مَا تُؤَسُّوسُ بِهِ نَفْسُهُ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ}

"Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin kendisine fısıldadıklarını biliriz ve biz ona şah damarından daha yakınız"⁵⁵¹ âyetindeki ونعلم cümlesi نحن kelimesinin takdîriyle hâldir.

{ولقد خلقنا الإنسان ونعلم} حال بتقدير نحن.⁵⁵²

ii. Menfî mâzi ile başlayan hâl cümlesi: Önünde vâv-ı hâliye olabilir veya olmayabilir.

⁵⁴⁷ 7. A'raf: 49.

⁵⁴⁸ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 156.

⁵⁴⁹ 39. Zümer. 73.

⁵⁵⁰ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 466.

⁵⁵¹ 50. Kaf: 16.

⁵⁵² Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 519.

iii. Müsbet muzârî ile başlayan hâl cümlesi: Umumiyetle önünde vâv-1 hâliye ve başka bir ön takı bulunmaksızın sâhibu'l-hâle bağlanır. Bazen vâv-1 hâliyenin olduğu da olur. Fakat başında **فَد** olduğunda vâv-1 hâliyenin gelmesi vacibtir.

Misâl 1: {اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ} "Onlarla Allah alay eder ve taşkınlıkları içinde bocalar durumda bırakır"⁵⁵³ âyetinde geçen **يعمهون** cümlesi hâldir.

{يعمهون} حال.⁵⁵⁴

Misâl 2: {وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا} "Rabbin meleklerle 'Ben yeryüzünde bir halife var edeceğim" demişti; melekler, "Orada bozgunculuk yapacak, kanlar akıtacak birini mi var edeceksin? Oysa biz Seni överek yüceltiyor ve Seni devamlı takdis ediyoruz" dediler..."⁵⁵⁵ âyet-i kerîmesinde geçen **ونقدس لك** cümlesi hâldir.

{ونقدس لك} الجملة حال.⁵⁵⁶

iiii. Menfî muzârî ile başlayan hâl cümlesi: Bu durumda hâl cümlesi vâv-1 hâliye ile veya vâv-1 hâliyesiz gelebilir.

Misâl 1: {مُتَكِنِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ لَا يَرَوْنَ فِيهَا شَمْسًا وَلَا زَمْهَرِيرًا} "Orada koltuklara kurulmuş olarak bulunurlar; ne yakıcı sıcak görülür orada, ne de dondurucu soğuk"⁵⁵⁷ âyetindeki **لا يرون** fiili ikinci hâldir.

{لا يرون} حال ثانية.⁵⁵⁸

3. Şibh-i Cümle Olan Hâl: Sâhibu'l-hâle doğrudan bağlanır. İki kısımdır:

a. Zarf olan hâl.

⁵⁵³ 2. Bakara: 15.

⁵⁵⁴ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 3.

⁵⁵⁵ 2. Bakara: 30.

⁵⁵⁶ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 6.

⁵⁵⁷ 76. İnsan: 13.

⁵⁵⁸ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 579.

b. Harf-i cerli isim olan hâl.

Misâl 1: {...وَلَا يَأْبَ الشُّهَدَاءُ إِذَا مَا دُعُوا وَلَا تَسْأَمُوا أَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا إِلَىٰ أَجَلِهِ...}

"...Şahidler çağırıldıklarında çekinmesinler Borç büyük veya küçük olsun, onu süresiyle beraber yazmaya üşenmeyin ..."559 âyetindeki تكتبوه, إلى أجله, fiilindeki zamîrden hâldir.

{إلى أجله} حال من الهاء في تكتبوه.⁵⁶⁰

Misâl 2: {وَلَقَدْ جِئْنَاكُمْ بِكِتَابٍ فَصَّلْنَا لَهُ عَلَىٰ عِلْمٍ هُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ} "Gerçekten onlara, inanan bir toplum için yol gösterici ve rahmet olarak, ilim üzere açıkladığımız bir kitap getirdik"⁵⁶¹ âyet-i kerîmesindeki علم على hâldir.

{على علم} حال.⁵⁶²

Sâhibu'l-Hâl

Hâlin durumunu açıkladığı kelimeye sâhibu'l-hâl veya zü'l-hâl denir. Sâhibu'l-hâl cümlede genelde fâil, mefû'l veya her ikisi olabilir. Sâhibu'l-hâl ma'rife olur ve cümlede hâlden önce gelir.⁵⁶³ Sâhibu'l-hâl umumilik veya hususilik ifade ederse yahut halden önce gelirse nekre gelebilir.⁵⁶⁴

Sâhibu'l-hâl fâil olur:

Misâl 1: {وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِّمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَىٰ

{وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِّمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَىٰ} "Peygamberleri onlara, Onun hükümdarlığının alameti, size sandığın gelmesidir, onda Rabbinizden gelen gönül rahatlığı ve Musa ailesinin ve Harun ailesinin bıraktıklarından kalanlar var; onu

⁵⁵⁹ 2. Bakara: 282.

⁵⁶⁰ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 48.

⁵⁶¹ 7. A'raf: 52.

⁵⁶² Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 157.

⁵⁶³ İbn Hişâm, s. 316-319

⁵⁶⁴ Zihni, s. 218-219.

melekler taşır, eğer inanmışsanız bunda sizin için delil vardır, dedi"⁵⁶⁵ âyetinde **تحمله** cümlesi **يأتيكم** fiilinin fâilinden hâldir.

{تحمله الملائكة} حال من فاعل يأتيكم.⁵⁶⁶

Misâl 2: "Zekeriya, **قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِّي آيَةً قَالَ آيَتُكَ أَلَّا تُكَلِّمَ النَّاسَ ثَلَاثَ لَيَالٍ سَوِيًّا** { }" dedi. Allah: Senin alametin, sağlam ve sıhhatli olduğun halde üç gün üç gece insanlarla konuşamamandır, buyurdu"⁵⁶⁷ âyet-i kerîmesinde geçen **سويا** kelimesi **تكلم** fiilinin fâilinden hâldir.

{سويا} حال من فاعل تكلم⁵⁶⁸

Sâhibu'l-hâl mef'ûl olur:

Misâl 1: **وَإِذْ نَجَّيْنَاكُم مِّنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُذَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ** { }"Hatırlayın ki, sizi, Firavun taraftarlarından kurtardık. Çünkü onlar size azabın en kötüsünü reva görüyorlar, yeni doğan erkek çocuklarınızı kesiyorlar, kızlarınızı hayatta bırakıyorlardı..."⁵⁶⁹ âyetindeki **سوء العذاب** terkibi **نجيناكم** cümlesindeki zamîrden hâldir.

{سوء العذاب} الجملة حال من ضمير نجيناكم.⁵⁷⁰

Misâl 2: **قَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى تَهْتَدُوا قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ** { }"Yahudi veya Hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız" dediler. "Doğruya yönelmiş olan ve Allah'a eş koşanlardan olmayan İbrahim'in dinine uyarız de."⁵⁷¹ âyetindeki **حنيفا** kelimesi **إبراهيم** kelimesinden hâldir.

⁵⁶⁵ 2. Bakara: 248.

⁵⁶⁶ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 40.

⁵⁶⁷ 19. Meryem: 10.

⁵⁶⁸ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 305.

⁵⁶⁹ 2. Bakara: 49.

⁵⁷⁰ Tefsîrû'l-Celâleyn, s.8.

⁵⁷¹ 2. Bakara: 135.

{ملة إبراهيم حنيفاً} حال من إبراهيم⁵⁷²

Misâl 3: {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السَّلْمِ كَافَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ}

"Ey İnananlar! Hep birden barışa girin, şeytana ayak uydurmayın, o sizin apaçık düşmanınızdır"⁵⁷³ âyetinde كافة kelimesindeki كافة kelimesi السلم kelimesinden hâldir.

{كافة} حال من السلم⁵⁷⁴

Sâhibu'l-hâl, fâil ve mef'ûl olabilir:

Misâl 1: {أَوْ يَأْخُذْهُمْ عَلَى تَخَوُّفٍ فَإِنَّ رَبَّكُمْ لَرَؤُوفٌ رَحِيمٌ} "Yoksa Allah'ın kendilerini yavaş

yavaş tüketerek cezalandırmayacağından (emin mi oldular) Kuşkusuz Rabbin çok şefkatli, pek merhametlidir"⁵⁷⁵ âyetindeki على تخوف kelimesi ya fâilden ya da mef'ûlden hâldir.

{أَوْ يَأْخُذْهُمْ عَلَى تَخَوُّفٍ} حال من الفاعل أو المفعول.⁵⁷⁶

Hâl çeşitleri

1. Hâl-i Müekkide (حال مؤكدة) : Sâhibinin yahut filin mânâsını te'kîd eder.⁵⁷⁷

Misâl 1: {مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنَ نَفْسِكَ وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولًا...}

"Sana ne iyilik gelirse Allah'tandır, sana ne kötülük dokunursa kendindedir. Seni insanlara peygamber gönderdik..."⁵⁷⁸ âyetindeki رسولا kelimesi hâl-i müekkededir.

{للناس رسولا} حال مؤكدة.⁵⁷⁹

⁵⁷² Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 21.

⁵⁷³ 2. Bakara: 208.

⁵⁷⁴ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 32.

⁵⁷⁵ 16. Nahl: 47.

⁵⁷⁶ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 272.

⁵⁷⁷ Zihni, s. 225.

⁵⁷⁸ 4. Nisa: 79.

⁵⁷⁹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 90.

{...وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ لَفِي شَكٍّ مِّنْهُ مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا} Misâl 2:

"...Onun hakkında ihtilâfa düşenler bundan dolayı tam bir kararsızlık içindedirler; bu hususta zanna uymak dışında hiçbir bilgileri yoktur ve kesin olarak onu öldürmediler"⁵⁸⁰ âyetindeki يقينا kelimesi öldüremediklerini te'kîd eden hâl-i müekkededir.

{وما قتلوه يقينا} حال مؤكدة لنفي القتل.⁵⁸¹

2. Hâl-i Mukaddera (حال مقدرة): Hâl-i müstakbele dahi denir ki fiilin işlendiği anda mevcut olmayan hâldir.⁵⁸²

Misâl 1: {أُولَئِكَ جَزَاءُهُمْ مَغْفِرَةٌ مِّن رَّبِّهِمْ وَجَنَّاتٌ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا} "İşte onların mükâfatı, Rableri tarafından bağışlanma ve altlarından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetlerdir..."⁵⁸³ âyetindeki خالدين kelimesi hâl-i mukadderadır.

{أولئك جزاؤهم مغفرة من ربهم وجنات تجري من تحتها الأنهار خالدين فيها} حال مقدرة.⁵⁸⁴

Misâl 2: {وَبَشِّرْنَا هُ يَاسْحَقَ نَبِيًّا مِّنَ الصَّالِحِينَ} "Salihlerden bir peygamber olarak O'na (İbrahim'e) İshak'ı müjdeledik"⁵⁸⁵ âyetindeki نبيا kelimesi hal-i mukadderedir.

{نبييا} حال مقدرة.⁵⁸⁶

3. Hâl-i Mütedâhile (حال متداخلة): Hâlin taaddüdü suretinde birinin zamîrinden vâki olan hâldir.⁵⁸⁷

4. Hâl-i Muvattie (حال موطئة): İsm-i câmiden olup bir sıfat ile mevsûf olan hâldir.⁵⁸⁸

⁵⁸⁰ 4. Nisa: 157.

⁵⁸¹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 103.

⁵⁸² Zihni, s. 225.

⁵⁸³ 3. Âl-i İmrân 3/136.

⁵⁸⁴ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 67.

⁵⁸⁵ 37. Saffat: 112.

⁵⁸⁶ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 450.

⁵⁸⁷ Zihni, s. 225.

⁵⁸⁸ Zihni, s. 225.

Hâl'in Amilleri

Hâl'in âmili mutlak olarak fiilin kendisidir. Diğer âmiller ise lafzî ve manevî şeklinde ikiye ayrılır:⁵⁸⁹

a. Lafzî Âmiller: Sarih masdar, ism-i fâil, ism-i mef'ûl, isim fiil.

b. Manevî Âmiller: İsm-i işâretler, temennî harfî, teşbîh harfî, şibh-i cümle.

Misâl 1: {وَيَا قَوْمِ هَذِهِ نَاقَةُ اللَّهِ لَكُمْ آيَةٌ فَذَرُوهَا تَأْكُلْ فِي أَرْضِ اللَّهِ} "Ey kavmim! İşte size mucize olarak Allah'ın devesi. Onu bırakın, Allah'ın arzında yesin"⁵⁹⁰ âyetindeki آية kelimesi hal olup, amili ise هذه ism-i işâretidir.

{وَيَا قَوْمِ هَذِهِ نَاقَةُ اللَّهِ لَكُمْ آيَةٌ} حال عامله الإشارة.⁵⁹¹

Misâl 2: {فَتِلْكَ بُيُوتُهُمْ خَاوِيَةٌ بِمَا ظَلَمُوا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَعْلَمُونَ} "İşte haksızlıkları yüzünden çökmüş evleri! Anlayan bir kavim için elbette bunda bir ibret vardır"⁵⁹² âyetindeki خاوية kelimesi hâl olarak mansûb olup âmili ise تلك deki "işâretin" anlamıdır.

{فتلك بيوتهم خاوية} نصبه على الحال والعامل فيها معنى الإشارة.⁵⁹³

3.2.2.7. Temyîz (التمييز)

Bir cümlede kendisinden önce geçen müphem veya mücmel bir ismin mânâsını açıklayan mansûb, nekre ve câmid bir isimdir. Temyîz cümlede fudla olup, genelde câmid olur.⁵⁹⁴ Hükümü ise harf-i cerli ve izâfetli gelmediği müddetçe nasbtır. Temyîzin mânâsını açıkladığı kelimeye mümeyyez denir.⁵⁹⁵

Temyîzin Kısımları

Temyîz iki kısma ayrılır:

⁵⁸⁹ er-Râcihî, s. 286-287.

⁵⁹⁰ 11. Hud: 64.

⁵⁹¹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s.229.

⁵⁹² 27. Neml: 52.

⁵⁹³ Tefsîrû'l-Celâleyn, s.381.

⁵⁹⁴ İbn Hişâm, s. 322; İbn Akîl, I, 601.

⁵⁹⁵ Çörtü, s. 242.

a. Melfuz Temyîz: Tek bir kelimedeki kapalılığı gideren temyîzdir. Müfred temyîz, olarak da isimlendirilir. Vezn (ağırlık), keyl (hacim), misâha (uzunluk veya alan ölçüsü) ve aded (sayı) olmak üzere dört kısımdır.⁵⁹⁶

b. Melhûz Temyîz: Cümledeki kapalılığı gideren temyîzdir. Cümle temyîzi veya nisbet olarak da isimlendirilir.⁵⁹⁷ Bu temyîz iki kısımda ele alınır:⁵⁹⁸

i. Muhavvel Temyîz: Bu durumda temyîz cümlede fâil, mef'ûl ve muzâf olmak üzere üç farklı öğeden muhavvel olur.⁵⁹⁹ Ayrıca mübtedân muhavvel temyîz dahi olur.⁶⁰⁰

Fâilden muhavvel olur:

Misâl: {وَأَتُوا النِّسَاءَ صَدَقَاتِهِنَّ نِحْلَةً فَإِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِّنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَّرِيئًا}

"Kadınlara mehirlerini cömertçe verin, eğer ondan gönül hoşluğu ile size bir şey bağışarlarsa onu afiyetle yiyin"⁶⁰¹ âyetindeki نَفْسًا kelimesi fâilden muhavvel temyîzdir.

{فَإِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِّنْهُ نَفْسًا} تمييز محول عن الفاعل.⁶⁰²

Mefûl'den muhavvel olur:

Misâl: {لِيَعْلَمَ أَنْ قَدْ أَبْلَغُوا رَسُولَاتِ رَبِّهِمْ وَأَحَاطَ بِمَا لَدَيْهِمْ وَأَخْصَىٰ كُلَّ شَيْءٍ عَدَدًا}

"Ki böylece onların Rablerinin gönderdiklerini hakkıyla tebliğ ettiklerini bilsin. (Allah) onların nezdinde olup bitenleri çepeçevre kuşatmış ve her şeyi bir bir saymıştır"⁶⁰³ âyetindeki عَدَدًا kelimesi mef'ûlden muhavvel temyîzdir. Bunun aslı عدد كل شيء şeklindedir.

{وأحصى كل شيء عددا} تمييز وهو محول من المفعول والأصل أخصى عدد كل شيء.⁶⁰⁴

⁵⁹⁶ er-Râcihi, s. 296-297.

⁵⁹⁷ er-Râcihi, s. 297.

⁵⁹⁸ İbn Hişâm, s. 325.

⁵⁹⁹ İbn Hişâm, s. 325.

⁶⁰⁰ Zihni, s. 233-234.

⁶⁰¹ 4. Nisa: 4.

⁶⁰² Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 77.

⁶⁰³ 72. Cin: 28.

⁶⁰⁴ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 573.

Mübtedâdan muhavvel olur:

Misâl: {قُلْ أَيُّ شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهَادَةً قُلِ اللَّهُ شَهِيدٌ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَأُوحِيَ إِلَيَّ هَذَا الْقُرْآنُ لِأُنذِرَكُمْ بِهِ وَمَنْ

{...بَلَغَ "De ki: Hangi şey şahadetçe en büyüktür? De ki: benimle sizin aranızda Allah şahittir. Bu Kur'ân bana, kendisiyle sizi ve ulaştığı herkesi uyarmam için vahyolundu..."⁶⁰⁵ âyetindeki شهادة kelimesi mübtedâdan muhavvel temyîzdir.

{أَيُّ شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهَادَةً} تمييز محول عن المبتدأ.⁶⁰⁶

كان'nin isminden muhavvel olur:

Misâl: {وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَذَا الْقُرْآنِ لِلنَّاسِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ وَكَانَ الْإِنْسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا}

"Hakikaten biz bu Kur'ân'da insanlar için her türlü Misâli sayıp dökmüşüzdür. Fakat tartışmaya en çok düşkün varlık insandır"⁶⁰⁷ âyetindeki جدلا, temyîz olup كان 'nin isminden menkûldür.

{أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا} تمييز منقول من اسم كان.⁶⁰⁸

ii: Gayr-i Muhavvel Temyîz: Hiçbir şeyden muhavvel olmayan temyîzdir.⁶⁰⁹

Misâl : {وَهَرَبِيْ اِيْنِكِ بِجِدْعِ التَّخْلِةِ تُسَاقِطُ عَلَيْكَ رُطْبًا جَيِّبًا}

"Hurma dalını kendine doğru silkele ki, üzerine taze, olgun hurma dökülsün"⁶¹⁰ âyetindeki رطبا temyîzdir.

{عليك رطبا} تمييز.⁶¹¹

كم'nin Temyîzi: كم الإستفهامية ve كم المبهمة

İstifhâm edatı olan كم müphem, istifhâm ismidir. Bundan dolayı da o kapalılığı giderecek, müfret mansûb bir temyîze ihtiyaç duyar.⁶¹² Yani كم'i istifhâmiyyenin

⁶⁰⁵ 6. Enâm: 19.

⁶⁰⁶ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 130.

⁶⁰⁷ 18. Kehf: 54.

⁶⁰⁸ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 300.

⁶⁰⁹ Zihni, s. 233.

⁶¹⁰ 19. Meryem: 25.

⁶¹¹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 306.

temyîzi umumiyetle müfred, mansûb ve nekre olarak gelir.⁶¹³ İstifhâm edatı olan كم'in başına harf-i cer gelirse كم'in temyîzi mansûb veya mecrûr okunur.⁶¹⁴

Misâl : { قَالَ كَمْ لَبِثْتُمْ فِي الْأَرْضِ عَدَدَ سِنِينَ } "Allah onlara yine: 'Yeryüzünde kaç yıl kaldınız' der"⁶¹⁵ âyetindeki عدد kelimesi temyîzdir.

{ عدد سنين } تمييز.⁶¹⁶

Misâl 1: { سَلَّ بَنِي إِسْرَائِيلَ كَمْ آتَيْنَاهُمْ مِّنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ... } "İsrailoğullarına sor; onlara apaçık nice âyetler verdik..."⁶¹⁷ âyet-i kerîmesindeki كم istifham anlamında olup, سل kelimesini ikinci mef'ûlden ta'lik etmiş/amelini askıya almıştır. Ayrıca کم kelimesi آتينا fiilinin ikinci mef'ûlüdür. Temyîzi de kendisinden sonra gelen من آية من ifâdesidir.

{ كم آتينا هم } كم استفهامية معلقة سل عن المفعول الثاني وهي ثاني مفعول آتينا ومميزها { من آية }⁶¹⁸

Çokluk edatı olan (كم الخبرية) كم ise ne kadar çok, nice mânâlarına gelir. Çokluktan kinâye olarak kullanılır. Temyîzi müfred mecrûr ve cemi mecrûru olarak gelir. Daha çok من harf-i cerli veya cemi olarak kullanılır.⁶¹⁹

Misâl 1 : { أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا مِن قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ... } "Onlardan önce nice nesilleri yok ettiğimizi görmediler mi..."⁶²⁰ âyetindeki كم haberiyye olup "çok" anlamındadır.

{ كم } خبرية بمعنى كثيرا.⁶²¹

⁶¹² er-Râcihi, s. 77.

⁶¹³ Çörtü, s. 248.

⁶¹⁴ Çörtü, s. 248.

⁶¹⁵ 23. Müminun: 112.

⁶¹⁶ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 349.

⁶¹⁷ 2. Bakara: 211.

⁶¹⁸ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 33

⁶¹⁹ Çörtü, M.Meral, s. 249.

⁶²⁰ 6. Enâm: 6.

⁶²¹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 128.

Misâl 2: {أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِّنْ قَرْنٍ} "Nice memleketler var ki biz onları helâk ettik..." âyetindeki كم haberiyye olup, mef'ûldür.

{وكم} خبرية مفعول. ⁶²²

Temyîzin Diğer Özellikleri:

a. Temyîz birden fazla olamaz. Cümle ve şibh-i cümlelerde temyîz olamaz. Temyîz umumiyetle mümeyyezden sonra gelir. Bazen önce de olur ⁶²³

b. Temyîz -ister taaccüb fiili olsun ister olmasın- taaccübe delâlet eden şeylerden sonra da vâki olur. Bu durumdaki temyîzlerin مِنْ ile mecrûr olduğu da vardır. ⁶²⁴

Misâl 1: {صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً} "Allah'ın verdiği renge uyun; rengi Allah'inkinden daha güzel olan kim vardır?" ⁶²⁵ âyetindeki صبغة kelimesi temyîzdür.

{أحسن من الله صبغة} تمييز. ⁶²⁶

Misâl 2: {مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ وَلَا لِآبَائِهِمْ كَبِرَتْ كَلِمَةٌ تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ إِنْ يَقُولُونَ إِلَّا كَذِبًا} "Ne onların (Allah evlât edindi, diyenlerin), ne de atalarının bu konuda hiçbir bilgisi yoktur. Ağzlarından çıkan bu söz ne büyük oldu! Yalandan başka bir şey söylemiyorlar" ⁶²⁷ âyetindeki كلمة kelimesi كبرت fiilindeki mübhem zamîri açıklamakta olup temyîzdür.

{كلمة تخرج من أفواههم} كلمة تمييز. ⁶²⁸

Misâl 3: {خَالِدِينَ فِيهِ وَسَاءَ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حِمْلًا} "Devamlı bu günahın azabında kalacaklar. Kıyamet günü onlar için ne kötüdür bu yük!" ⁶²⁹ âyetindeki حملا kelimesi ساء fiilindeki zamîri tefsîr edici bir temyîzdür.

⁶²² 7. A'raf: 4.

⁶²³ Çörtü, s. 246.

⁶²⁴ Zihni, s. 233-234.

⁶²⁵ 2. Bakara: 138.

⁶²⁶ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 21.

⁶²⁷ 18. Kehf: 5.

⁶²⁸ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 294.

{وساء لهم يوم القيامة حملاً} تمييز مفسر للضمير في ساء.⁶³⁰

c. Temyîzin cümle içindeki durumu mümeyyizine göredir. Yani ona tâbi olur.⁶³¹

Misâl: {قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا} "De ki: Size, (yaptıkları) işler bakımından en çok ziyana uğrayanları bildirelim mi?"⁶³² âyet-i kerîmesindeki أعمالا kelimesi temyîz olup (cemilik hususunda) mümeyyeze mutabıktır.

{قل هل ننبئكم بالأخسرين أعمالاً} تمييز طابق المميز.⁶³³

3.2.2.8. İstisnâ (الإستثناء)

Müstesnâ, istif'al bâbından ism-i mef'ûldür. Bunun masdarı olan istisnâ ise bir hükmü mâkablinden ayırmak demektir. Mâkabline (önce gelip kendisinden istisnâ yapılan) müstesnâ minh, ayrılan ise (sonra gelip hükmün dışında tutulana) müstesnâ denir. Yapılan bu işleme de istisnâ denir.⁶³⁴ Buna göre istisnâda müstesnâ minh, istisnâ edatı ve müstesnâ olmak üzere üç unsur bulunmaktadır.⁶³⁵

İstisnâ edatları şunlardır:⁶³⁶ لا يكون سوى غير بيد لاسيما حاشا ليس عدا إلا

Müstesnânın Hükümü

Müstesnânın hükümleri şöyledir:⁶³⁷

1. Eğer ibârede müstesnâ minh mezkûr, cümle de mûceb ise ister muttasıl ister munkatı olsun müstesnânın mansûb okunması vâcibtir.

2. Eğer ibârede müstesnâ minh mezkûr, cümle gayr-i mûceb ise yani nefy, nehiy ve istifhâm ile başlamışsa bu durumda müstesnânın mansûb okunması câiz olmakla beraber bedel olması tercih edilir.

3. Müstesnâ minh mezkûr değilse müstesnâ cümledeki konumuna göre okunur.

⁶²⁹ 20. Tâhâ: 101.

⁶³⁰ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 319.

⁶³¹ Çörtü, M. Meral, s. 242.

⁶³² 18. Kehf: 103.

⁶³³ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 304.

⁶³⁴ Zihni, s. 247.

⁶³⁵ Çörtü, s. 267.

⁶³⁶ Zihni, s. 247.

⁶³⁷ İbn Hişâm, s. 331-335.

4. Müstesnâ, müstesnâ minh'e takaddüm ederse mansûb okunması vâcibtir.

İstisnânın Çeşitleri

İstisnâ şu kısımlarda ele alınır:⁶³⁸

1. İstisnâ-ı tam: Kelâm tam yani müstesnâ minh mevcutsa buna istisnâ-ı tam denir.

2. İstisnâ-ı müferrağ: Kelâm tam olmazsa yani müstesnâ minh mevcut değilse buna istisnâ-ı müferrağ denir. İstisnâ-ı müferrağda kelâmın gayr-i müceb olması asıldır. Gayri-i mücebden kasıt kelâmında nefy, nehiy ve istifhâmın bulunması demektir. Kısaca müferrağ istisnâ menfî cümlede söz konusu olur ve hasr ifâde eder.

3. İstisnâ-ı muttasıl: Müstesnâ, müstesnâ minhin cinsinden ise bu istisnâ-ı muttasıldır.

Misâl: وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ

{...} "Her nereden çıkarsan, yüzünü Mescid-i Haram semtine çevir. İnsanların zulmedenlerinden başkalarının size karşı gösterecekleri bir hüccet olmaması için, her nerede olursanız, yüzlerinizi oraya çevirin..."⁶³⁹ âyetindeki إلا muttasıl istisnâdır.

{إلا الذين ظلموا منهم} الاستثناء متصل.⁶⁴⁰

4. İstisnâ-ı munkatı (munfasıl): Müstesnâ, müstesnâ minhin cinsinden değilse bu istisnâ-ı munkatı diye isimlendirilir

Misâl: {...} الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ لَقِيَ شَكَّ مِّنْهُ مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتَّبَاعَ الظَّنِّ وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا

"...Onun hakkında ihtilâfa düşenler bundan dolayı tam bir kararsızlık içindedirler; bu hususta zanna uymak dışında hiçbir (sağlam) bilgileri yoktur ve kesin olarak onu öldürmediler"⁶⁴¹ âyetindeki (إلا اتباع الظن) istisnâ, istisnâ-i munkatıdır.

⁶³⁸ Zihni, s. 247.

⁶³⁹ 2. Bakara: 150.

⁶⁴⁰ Tefsîrü'l-Celâleyn, s. 3.

⁶⁴¹ 4. Nisa: 157.

{من علم إلا اتباع الظن} استثناء منقطع.⁶⁴²

3.2.3. Mecrûr Kelimeler (المجرورات)

Mecrûrât, lâfzen, takdiren veya mahallen cerr halindeki kelime ve cümlelerdir. Muzâfun ileyh ve harf-i cerli isim ile bunların tâbileri bu kısımdandır.⁶⁴³

3.2.3.1. İzâfet (الإضافة)

Bir isimin mânâsına açıklık kazandırmak için ikinci bir ismi ona izâfe etmeye izâfet denir. İzâfet terkîbinde birinci isme muzâf (tamlanan), ikinci isme muzâfun ileyh (tamlayan) denir. Muzâf harf-i ta'rîf almaz, i'rabı cümledeki konumuna göre olur. Muzâfun ileyh ise daima mecrûr olur. Muzâf tesniye veya cem-i müzekkeri sâlim olduğunda sonundaki nûn harfi düşer.⁶⁴⁴

İzâfet Çeşitleri

İzâfet ikiye ayrılır:

1. Lâfzî İzâfet: Müştak olan isimlerin kendi ma'mûllerine yani fâil, naibi fâil veya mef'ûllerine muzâf olmasıdır. Kısaca lâfzî izâfetin muzâfı ismi fâil, ismi mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe gibi müştak isimlerden olur.⁶⁴⁵ Diğer bir tanımla sıfatın kendi ma'mûlüne yani kendi fâiline ve mef'ûlüne muzâf olmasıdır. Bu izâfete, izâfet-i gayr-i mahza da denir.⁶⁴⁶

Lâfzî izâfette muzâf, muzâfun ileyhten dolayı marifelik kazanmaz. Muzâfın ma'rife olması için harf-i ta'rîf getirilmelidir. Ayrıca muzâf, müştakkattan olduğundan genelde kendinden önce bir isme sıfat olur. Bu izâfette ma'rifelikle tahsîslik olmayıp sadece tahfiflik olur.⁶⁴⁷

Misâl 1: {وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ}

{...بُرُوحِ الْقُدُسِ...} "Andolsun biz Musa'ya Kitab'ı verdik. Ondan sonra ardarda peygamberler gönderdik. Meryem oğlu İsa'ya da mucizeler verdik. Ve onu, Rûhu'l-Kudüs ile

⁶⁴² Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 103.

⁶⁴³ Zihni, s. 268.

⁶⁴⁴ Çörtü, s. 339.

⁶⁴⁵ Çörtü, s.340.

⁶⁴⁶ Zihni, s. 269.

⁶⁴⁷ Çörtü, s. 340.

destekledik...⁶⁴⁸ âyet-i kerîmesinde بَرُوحِ الْقُدُسِ ifadesindeki izâfet, mevsûfun sıfatına izâfeti kabilindendir.

{بروح القدس} من إضافة الموصوف إلى الصفة.⁶⁴⁹

Misâl 2: { فِي أَدْنَى الْأَرْضِ وَهُمْ مِّنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَغْلِبُونَ } "Arapların bulunduğu bölgeye en yakın bir yerde onlar, Hâlbuki onlar, bu yenilgilerinden sonra birkaç yıl içinde galip geleceklerdir"⁶⁵⁰ âyetindeki غَلَبِهِمْ terkîbinde masdarın mef'ûle izâfeti vardır.

{من بعد غلبهم} أضيف المصدر إلى المفعول.⁶⁵¹

2. Mânevi İzâfet: Buna İzâfeti-i mahza veya İzâfet-i hakîkiye dahi denir.⁶⁵² Muzâf eğer ma'mûlüne muzâf olmayan (sıfat, ismi fâil, ismi mef'ûl, sıfatı müşebbehe) olursa izâfeti mâneviyye olur. Gerçek izâfet budur. İzâfeti mâneviyye ile muzâf olan kelime, muzâfun ileyhın ma'rifelik derecesine göre m'arifelik kazanır. Kısaca ma'rifeye muzâf olduğunda ma'rife, nekreye muzâf olduğunda tahsîs ifâde eder.⁶⁵³ İzâfeti mâneviyye üç kısımda ele alınır.⁶⁵⁴

a. İzâfet-i Zarfiyye: Eğer muzâfun ileyh, muzâf için zarf olursa izâfet "في" mânâsındadır. Buna da izâfet-i zarfiyye denir.

b. İzâfeti Beyâniyye: Eğer muzâfun ileyh, muzâfın nevini bildirip onu beyân ederse izâfet "من" mânâsında olur ki buna da izâfeti beyâniye denir.

Misâl 1: {الر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ} "Elif. Lam. Râ. İşte bunlar hikmet dolu Kitâb'ın âyetleridir"⁶⁵⁵ âyetinde آيَاتِ الْكِتَابِ terkîbindeki izâfet من mânâsındadır.

⁶⁴⁸ 2. Bakara: 87.

⁶⁴⁹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 13.

⁶⁵⁰ 30. Rum: 3.

⁶⁵¹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 404.

⁶⁵² Zihni, s. 273.

⁶⁵³ Çörtü, s. 341.

⁶⁵⁴ İbn Hişâm, s. 343.

⁶⁵⁵ 10. Yunus: 1.

{آيات الكتاب} القرآن والإضافة بمعنى من.⁶⁵⁶

Misâl 2: {وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَاتَيْنِ فَمَحَوْنَا آيَةَ اللَّيْلِ وَجَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِّتَبْتَغُوا فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ

وَلِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ...} "Gece ve gündüzü varlığımıza birer delil kıldık. Bir delil olan geceyi kaldırıp yine bir delil olan gündüzü Rabbinizin bol nimetini aramanız, yılların sayısını ve hesabını bilmeniz için aydınlık kıldık..."⁶⁵⁷ âyet-i kerîmesinde geçen آية terkîbindeki izâfet beyân içindir.

{فمحونا آية الليل} الإضافة للبيان.⁶⁵⁸

c. İzâfet-i Milkiyye: İzâfet terkîbinde eğer muzâfun ileyh, muzâfun cinsi ve zarfi değilse o izâfet "ل" mânâsındadır. Buna da izâfet-i milkiyet denir.

Muzâfun İleyhin Hazfi

Bazen muzâfun ileyh hazfedilip ondan ivaz muzâfa bir harf-i ta'rîf veya tenvîn getirilir.⁶⁵⁹

Misâl 1: {آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ...}

"Peygamber ve inananlar, ona Rabb'inden indirilene inandı. Hepsi Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine inandı..."⁶⁶⁰ âyet-i kerîmesinde كلٌّ kelimesindeki tenvîn, muzâfun ileyh'ten ivaz olarak kâim olmuştur.

{كلٌّ} تنوينه عوض عن المضاف إليه.⁶⁶¹

Misâl 2: {O, geceyi,

gündüzü, güneşi, ayı yaratandır. Her biri bir yörüngede yüzmektedirler"⁶⁶²âyetinde كلٌّ

⁶⁵⁶ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 208.

⁶⁵⁷ 17. İsrâ: 12.

⁶⁵⁸ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 283.

⁶⁵⁹ Zihni, s. 280.

⁶⁶⁰ 2. Bakara: 285.

⁶⁶¹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 49.

⁶⁶² 21. Enbiya: 33.

lafzındaki tenvin, muzâfun ileyh olan الشمس, القمر ve onun tâbisi olan النجوم kelimelerinden ivazdır.

{والشمس والقمر كل} تنوينه عوض عن المضاف إليه من الشمس والقمر وتابعه وهو النجوم.⁶⁶³

3.2.3.2. Harf-i Cerli İsim (الاسم المجرور بحرف الجر)

Harf-i cerli isim, harf-i cerler ile mecrûr olan isimlerdir. Bu harfler şunlardır.⁶⁶⁴
(ت) تاء القسم, (و) واو القسم, رَبِّ, حتى, (ك) الكاف, في, (اللام ل), على, عن, إلى, من, (ب) الباء, لعل, كَيْ, لولا, عدا, خلا, منذ, مُذْ حاشا.

Harf-i Cerler ve Kullanıldıkları Mânâlar

1. (باء) ب: Sebebiyet, ilsâk, ta'diye, istiâne, mukâbele, kase, te'kîd (zait), مع gibi musâhebe (beraberlik), في gibi zarfîyyet, على gibi isti'la, من gibi ba'ziyyet, إلى gibi gâye, عن gibi mücâzeve ifâde eder.⁶⁶⁵

Sebebiyet bildirir:

Misâl: {ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ نَزَّلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ...} "Bu da, Allah'ın Kitab'ı doğru olarak indirmesinden ileri geliyor..."⁶⁶⁶ âyet-i kerîmesindeki ب sebebiyet bildirir.

{بأن} بسبب أن.⁶⁶⁷

Zâit olarak kullanılır:

Misâl: {...فَإِذَا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ فَأَشْهَدُوا عَلَيْهِمْ وَكَفَى بِاللَّهِ حَسِيبًا} "...Mallarımı kendilerine verdiğiniz zaman yanlarında şahit bulundurun. Hesap sorucu olarak da Allah yeter"⁶⁶⁸ âyetindeki بالله kelimesindeki ب harf-i cerri zâittir.

{وكفى بالله} الباء زائدة.⁶⁶⁹

⁶⁶³ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 324.

⁶⁶⁴ Çörtü, s. 357.

⁶⁶⁵ es-Süyûtî, I, 497.

⁶⁶⁶ 2. Bakara: 176.

⁶⁶⁷ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 26.

⁶⁶⁸ 4. Nisa: 6.

İlsâk mânâsına gelir:

Misâl: {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ...} "Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalktığınız zaman yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi, başlarınızı meshedip, topuklara kadar ayaklarınızı yıkayın..."⁶⁷⁰ âyetindeki برؤوسكم kelimesindeki ب harf-i ceri ile aynı âyette geçen فامسحوا بوجوهكم deki ب harf-i ceri ilsâk içindir.

{وامسحوا برؤوسكم} الباء للإلصاق. {فامسحوا بوجوهكم وأيديكم} الباء للإلصاق.⁶⁷¹

Kasem için kullanılır:

Misâl: {قَالَ فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ} "İblis dedi ki: Öyle ise beni azdırmânâ karşılık, and içerim ki, ben de onları saptırmak için senin doğru yolunun üstüne oturacağım"⁶⁷² âyet-i kerîmesinde geçen فيما kelimesindeki ب harfi yemin içindir. Cevâbı da sonrasındaki لأقعدن لهم cümlesidir.

{قال فبما أغويتني} الباء للقسم وجوابه {لأقعدن لهم}.⁶⁷³

2. من: Beyâniye, ba'ziyyet, mekân ve zaman itibariyle ibtidâu'l ğâye, ibtidâiyye, ta'lîl, fasl, bedel (karşılığında), te'kîd (yani zait) ifâde eder. عند, عن, في, على, ب. mânâsında kullanılır.⁶⁷⁴

Beyâniye ifâde eder:

Misâl: {وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّن مِّثْلِهِ...} "Kulumuza indirdiğimiz Kuran'dan şüphe ediyorsanız, siz de onun benzeri bir sure meydana

⁶⁶⁹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 77.

⁶⁷⁰ 5. Maide: 6.

⁶⁷¹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 108.

⁶⁷² 7. A'raf: 16.

⁶⁷³ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 152.

⁶⁷⁴ es-Süyûtî, I, 552.

getirin..."⁶⁷⁵ âyet-i kerîmesindeki من beyan anlamındadır. Yani belagat, nazmı güzel ve gaybten haber verme gibi hususlarda onun benzeri olan bir sure demektir.

{فَاتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ} من للبيان أي هي مثله في البلاغة وحسن النظم والإخبار عن الغيب.⁶⁷⁶

Ba'ziyyet ifâde eder:

Misâl: {رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ...} "Ey Rabbimiz! Bizi sana boyun eğenlerden kıl, neslimizden de sana itaat eden bir ümmet çıkar..."⁶⁷⁷ âyet-i kerîmesindeki من ba'ziyyet bildirir.

{من ذريتنا} أولادنا {أمة} جماعة {مسلمة لك} ومن للتبعيض.⁶⁷⁸

İbtid'âiyye anlamında kullanılır:

Misâl: {وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَتَشِيئًا مِّنْ أَنْفُسِهِمْ...} "Allah'ın rızasını kazanmak ve ruhlarındaki cömertliği kuvvetlendirmek için mallarını hayra sarfedenlerin durumu..."⁶⁷⁹ âyetindeki من ibtidâiyye anlamındadır.

{مرضات الله وتشيئا من أنفسهم} من ابتدائية.⁶⁸⁰

Zâit olarak kullanılır:

Misâl 1: {...} "Hâlbuki o iki melek, herkese: Biz ancak imtihan için gönderildik, sakın yanlış inanıp da kâfir olmayasınız, demeden hiç kimseye (sihir ilmini) öğretmezlerdi..."⁶⁸¹ âyet-i kerîmesindeki من zâittir.

⁶⁷⁵ 2. Bakara: 23.

⁶⁷⁶ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 4.

⁶⁷⁷ 2. Bakara: 128.

⁶⁷⁸ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 20.

⁶⁷⁹ 2. Bakara: 265.

⁶⁸⁰ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 45.

⁶⁸¹ 2. Bakara: 102.

{وما يعلمان من} زائدة. {بضارّين به من} زائدة.⁶⁸²

3. **إلى** : Zaman ve mekân itibariyle intihâu'l-gâye, beyâniye, te'kîd (zait), gibi zarfiyyet ifâde eder ve ل mânâsında kullanılır.⁶⁸³

Misâl: {وَيَا قَوْمِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا وَيَزِدْكُمْ قُوَّةً إِلَى قُوَّتِكُمْ...}

"Ey kavmim! Rabbinizden bağış dileyin; sonra da O'na tevbe edin ki, üzerinize göğü (yağmuru) bol bol göndersin ve kuvvetinize kuvvet katsın..."⁶⁸⁴ âyet-i kerîmesindeki إلى harf-i ceri مع anlamındadır.

{ويزدكم قوة إلى} مع.⁶⁸⁵

4. **ك** (الكاف) : Teşbîh (مثل) , ta'lîl ve zâit mânâlarını ifâde eder.⁶⁸⁶

Ta'lîl ifâde eder:

Misâl 1: {لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ فَإِذَا أَفَضْتُمْ مِّنْ عَرَفَاتٍ فَاذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ}

{وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدَاكُمْ...} (Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizden gelecek bir lütfu aramanızda size herhangi bir günah yoktur. Arafat'tan ayrılıp akın ettiğinizde Meş'ar-i Haram'da Allah'ı zikredin ve O'nu size gösterdiği şekilde anın..."⁶⁸⁷ âyetinde كما ifâdesindeki ك ta'lîl içindir.

{واذكروه كما هداكم} الكاف للتعليل.⁶⁸⁸

Misâl 2: {وَأَصْبَحَ الَّذِينَ تَمَنَّوْا مَكَانَهُ بِالْأَمْسِ يَقُولُونَ وَيَكَانَ اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ}

{لَوْلَا أَنْ مِّنَ اللَّهِ عَلَيْنَا لَخَسَفَ بِنَا وَيَكَانَهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ...} "Daha dün onun yerinde olmayı dileyenler: "Demek Allah kullarından dilediğinin rızkını genişletip bir ölçüye göre

⁶⁸² Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 16.

⁶⁸³ es-Süyûtî, I, 479.

⁶⁸⁴ 11. Hud: 52.

⁶⁸⁵ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 227.

⁶⁸⁶ es-Süyûtî, I, 524.

⁶⁸⁷ 2. Bakara: 198.

⁶⁸⁸ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 31.

veriyor. Eğer Allah bize lütfetmiş olmasaydı, bizi de yerin dibine geçirirdi. Demek ki inkârcılar başarıya eremezler" demeye başladılar⁶⁸⁹ âyetindeki ك , ل mânâsındadır.

{يقولون ويكأن الله يبسط} الكاف بمعنى اللام.⁶⁹⁰

Teşbîh (مثل) anlamına gelir:

Misâl 1: {فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا فَإِذَا أَمْتُمْ فَادُّرُوا اللَّهَ كَمَا عَلَّمَكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ} "Eğer korkarsanız, yaya yahut binekte iken kılın, güvene erişince, bilmediklerinizi öğrettiği gibi Allah'ı anın"⁶⁹¹ âyetinde ك مثل anlamındadır.

{كما علمكم ما لم تكونوا تعلمون} الكاف بمعنى مثل.⁶⁹²

Zâit olarak kullanılır:

Misâl: {أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا...} "Yahut görmedin mi o kimseyi ki, evlerinin duvarları çatıları üzerine çökmüş bir kasabaya uğradı..."⁶⁹³ âyetindeki ك zâittir.

{كالذي} الكاف زائدة.⁶⁹⁴

5. عن : Mücâzeve (uzaklaşma), bedel (karşılığında), ta'lîl yani ل mânâsında, على mânâsında, من mânâsında ve بعد mânâsında kullanılır.⁶⁹⁵

Ta'lîl yani ل mânâsına gelir:

Misâl: {قَالُوا يَا هُوْدُ مَا جِئْتَنَا بِبَيِّنَةٍ وَمَا نَحْنُ بِتَارِكِي آلِهَتِنَا عَنْ قَوْلِكَ وَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ} "Dediler ki: Ey Hûd! Sen bize açık bir mucize getirmedi, biz de senin sözünle tanrılarımızı

⁶⁸⁹ 28. Kasas: 82.

⁶⁹⁰ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 395.

⁶⁹¹ 2. Bakara: 239.

⁶⁹² Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 39.

⁶⁹³ 2. Bakara: 259.

⁶⁹⁴ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 43.

⁶⁹⁵ es-Süyûtî, I, 515.

bırakacak değiliz ve biz sana iman edecek de değiliz"⁶⁹⁶ âyetinde قولك عن terkîbindeki عن harf-i ceri ل harf-i ceri mânâsındadır.

{وما نحن بتاركي آلِهتنا عن قولك} أي لقولك.⁶⁹⁷

6. **على** : İsti‘la, مع gibi musâhebe (beraberlik), من gibi ibtidâiyye, ل gibi ta‘lîl, في gibi zarfiyyet ifâde eder ve ب mânâsına gelir.⁶⁹⁸

Musâhebe yani مع anlamına gelir:

Misâl : {الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَهَبَ لِي عَلَى الْكِبَرِ إِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ...} "İhtiyar halimde bana İsmail'i ve İshak'ı lütfeden Allah'a hamdolsun..."⁶⁹⁹ âyetindeki على, مع anlamındadır.

{على} مع.⁷⁰⁰

7. **في** : Zaman ve mekân itibariyle zarfiyyet, مع gibi musâhabe, ta‘lîl, isti‘la (yani على anlamında), mukâyese, te‘kîd ifâde eder. عن, من, ألى, ب anlamlarında kullanılır.⁷⁰¹

İsti‘la yani على anlamına gelir:

Misâl : {قَالَ آمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ إِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ الَّذِي عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ فَلَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ} (Firavun) Şöyle dedi: Ben size izin vermeden önce ona inandınız öyle mi! Hakikat şu ki o, size büyü öğreten ulunuzdur. Şimdi elleriniz ile ayaklarınızı tereddüt etmeden çaprazlama keseceğim ve sizi hurma dallarına asacağım..."⁷⁰² âyetinde في جذوع النخل ifâdesindeki في harf-i ceri على anlamındadır.

⁶⁹⁶ 11. Hud:53.

⁶⁹⁷ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 227.

⁶⁹⁸ es-Süyûtî, I, 513.

⁶⁹⁹ 14. İbrahim: 39.

⁷⁰⁰ Tefsîrû'l-Celâleyn, s.260.

⁷⁰¹ es-Süyûtî, I, 522.

⁷⁰² 20. Tâhâ: 71.

{وَأَصْلِبْكُمْ فِي جُدُوعِ النَّخْلِ} أَي عَلَيْهَا.⁷⁰³

ب harf-i ceri anlamına gelir:

Misâl : {بَلِ ادَّارِكْ عِلْمُهُمْ فِي الْآخِرَةِ بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ مِنْهَا بَلْ هُمْ مِنْهَا عَمُونَ...} "Onların ahiret hakkında bilgileri oldu mu? Dahası, bu hususta şüphe içindedirler. Bunun da ötesinde, onlar âhiretten yana kördürler"⁷⁰⁴ âyetindeki ب harf-i ceri, ب anlamındadır.

{علمهم في الآخرة} بها.⁷⁰⁵

8. ل : Sayrûret, beyâniyye, ibtidâiyye, te'kîd (yani zâit), lâm-ı muvattie, istihkâk, ihtisâs, mülk, ta'lîl ifâde eder. على, في, عند, عن, ب anlamlarında kullanılır. Ayrıca kasem ile ل ve لا'nın cevâbında vâki olur.⁷⁰⁶

Sayrûret ifâde eder:

Misâl: {وَإِذَا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَا بِغُضُوبِهِمْ إِلَىٰ بَعْضٍ قَالُوا أَتُحَدِّثُونَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ أَفَلَا تَعْقِلُونَ} (Münafıklar) inananlarla karşılaştıklarında "İman ettik" derler. Birbirleriyle başbaşa kaldıkları vâkit ise: Allah'ın size açtıklarını, Rabbiniz katında sizin aleyhinize hüccet getirmeleri için mi onlara anlatıyorsunuz; bunları düşünemiyor musunuz? derler"⁷⁰⁷ âyetinde geçen لِيُحَاجُّوكُمْ'deki ل sayrûret içindir.

{ليحاجُّوكم} اللام للضرورة.⁷⁰⁸

İbtidâiyye ifâde eder:

Misâl: {...وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَقٍ وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ} "...And olsun ki, onu satın alanın ahiretten bir nasibi olmadığını biliyorlardı.

⁷⁰³ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 316.

⁷⁰⁴ 27. Neml: 66.

⁷⁰⁵ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 383.

⁷⁰⁶ es-Süyûtî, I, 532-534.

⁷⁰⁷ 2. Bakara: 76.

⁷⁰⁸ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 11.

Kendilerini karşılığında sattıkları şeyin ne kötü olduğunu keşke bilselerdi!"⁷⁰⁹ âyet-i kerîmesinde لمن lafzındaki ل ibtidâiyye olup, öncesini ta'lik etmiştir. مَنْ ise mevsûledir.

{لمن} لام ابتداء معلقة لما قبلها. ⁷¹⁰

Ta'lîl ifâde eder:

Misâl: {هَذَا مَا تُوْعَدُونَ لِيَوْمِ الْحِسَابِ} "İşte bu hesap günü için, size söz verilenlerdir"⁷¹¹ âyetindeki ل harfi ta'lîl içindir.

{ليوم الحساب} أي لأجله. ⁷¹²

İllet-i gâiyye için kullanılır:

Misâl: {لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَيَهْدِيَكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا} "Allah böylece, senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlar, sana olan nimetini tamamlar, seni doğru yola eriştirir"⁷¹³ âyetinde geçen ليغفر ifâdesindeki ل harf-i ceri, illet-i gâiyye içindir.

{ليغفر لك الله} اللام للعلة الغائية. ⁷¹⁴

Kasem için kullanılır:

Misâl: {وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ} "Andolsun ki içinizden cumartesi günü azgınlık edip de, bu yüzden kendilerine: Aşağılık maymunlar olun! dediklerimizi elbette bilmektesiniz"⁷¹⁵ âyetinde ولقد ifâdesindeki ل kasem lâmidir.

{ولقد} لام قسم. ⁷¹⁶

⁷⁰⁹ 2. Bakara: 102.

⁷¹⁰ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 16.

⁷¹¹ 38. Sad: 53.

⁷¹² Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 456.

⁷¹³ 48. Fetih: 2.

⁷¹⁴ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 511.

⁷¹⁵ 2. Bakara: 65.

⁷¹⁶ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 10.

Zâit olarak kullanılır:

Misâl: {وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَن يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ

"Ben Rabbin meleklerle "Orada bozgunculuk yapacak, kanlar akıtacak birini mi var edeceksin? Oysa biz Seni överek yüceltiyor ve Seni devamlı takdis ediyoruz" dediler...⁷¹⁷ âyetinde geçen ل وندقس ifâdesindeki ل zâittir.

{ وندقس لك } اللام زائدة.⁷¹⁸

على anlamına gelir:

Misâl: {إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِّنْكُمْ لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَّكُم بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ لِكُلِّ امْرِئٍ مِّنْهُمْ مَا

{إِنَّ الَّذِينَ جَاءُوا بِالْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِّنْكُمْ لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَّكُمْ بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ لِكُلِّ امْرِئٍ مِّنْهُمْ مَا} (Peygamber'in eşi hakkında) o yalanı uyduranlar içinizden bir güruhtur. Bunu kendiniz için kötü sanmayın, o sizin için hayırlı olmuştur. O kimselerden her birine kazandığı günah karşılığı ceza vardır; içlerinden elebaşılık yapana ise büyük azap vardır⁷¹⁹ âyetindeki ل harfi-i ceri, على anlamındadır.

{ لكل امرئ منهم } أي عليه.⁷²⁰

في mânâsına gelir:

Misâl: {وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ فَلَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئًا...}

"Biz, kıyamet günü için adalet terazileri kurarız. Artık kimseye, hiçbir şekilde haksızlık edilmez..."⁷²¹ âyet-i kerîmesindeki ل harf-i ceri, في mânâsındadır.

{ ليوم القيامة } أي فيه.⁷²²

⁷¹⁷ 2. Bakara: 30.

⁷¹⁸ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 6.

⁷¹⁹ 24. Nur: 11.

⁷²⁰ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 351.

⁷²¹ 21. Enbiya: 47.

ب anlamına gelir:

Misâl: {وَأَمَرْتُ لِأَنَّ أَكُونَ أَوَّلَ الْمُسْلِمِينَ} "Ve müslümanların ilki olmakla emrolundum"⁷²³ âyetinde لِأَنَّ ifâdesindeki ل harfi, ب anlamındadır.

{وَأَمَرْتُ لِأَنَّ} بَأَنَّ.⁷²⁴

Harf-i Cerlerin Müte'allakları

Aslî olan harf-i ceree müte'allak gerekir. O da ya fiil, ya şibh-i fiil, ya da fiil mânâlı bir kelime olur. Bu tür harf-i cerler aslî anlamlarını ifâde ettikleri gibi mutlaka müte'allak isterler. Zâit olan ve zâide benzeyen harf-i cerler ise müte'allak istemezler. Bunlar: رُبٌ ve رُبٌ dir.

Müte'allak كُونَ ve حَصُولٌ gibi efâl-i âmmeden ise mahzûf olup zarf-ı mustakarr ile tesmiye olunur. Zarf-ı mustakarr ibârede haber, hâl, sıfat ve sıla olur. Müte'allak efâl-i âmmeden değilse yani efâl-i has ise mezkûr olur fakat bazen mahzûf olduğu da olur. Bu da zarf-ı lağv diye tesmiye olunur. Zarf-ı lağv ibârede mef'ûlün bih gayr-i sarîh, mef'ûlün fih, mef'ûlün leh ve naib-i fâil olur. Harf-i cerle mecrûr isme, muteallık denir.⁷²⁵

Celâleyn' de bazı harf-i cerlerin ve şibh-i cümlelerin mute'allakları ile ilgili açıklamalarda bulunulmuştur. Bunlardan birkaçı şöyledir:

Misâl 1: {وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ...} "İbrahim ve İsmail, Kâbenin temellerini yükseltiyordu..."⁷²⁶ من harf-i ceri يَرْفَع fiiline taalluk eder.

{من البيت} يرفعه ، متعلق برفع⁷²⁷

⁷²² Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 326.

⁷²³ 39. Zümer: 12.

⁷²⁴ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 460.

⁷²⁵ Zihni, s. 293; Çörtü, s. 361.

⁷²⁶ 2. Bakara: 127.

⁷²⁷ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 20

Misâl 2: {كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّنَ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ

{...} "İnsanlar bir tek ümmetti. Allah peygamberleri müjdecî ve uyarıcı olarak gönderdi; insanların ayrılığa düşecekleri hususlarda aralarında hüküm vermek için onlarla birlikte hak Kitaplar indirdi..."⁷²⁸ âyetindeki بالحق kelimesi أنزل fiiline mütealliktir.

{بالحق} متعلق بأنزل

Harf-i Cerlerin Hazfi

Harf-i cerler bazen hazfedilir. Bu hazif iki kısımdır.⁷²⁹

a. Kıyâsi (kaideye uygun) hazif: Kıyâsi hazif üç yerde olur.

i. Masdar harfi أن ve أن den önce.

Misâl 1: {وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ...}

"İnananlar ve yararlı işler yapanlara, kendilerine altlarından ırmaklar akan cennetler olduğunu müjdele..."⁷³⁰ âyet-i kerîmesindeki أن , أن anlamındadır.

{أن} أي بأن.⁷³¹

Misâl 2: {...وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرُونَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعاً وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ}

"...Zalimler azabı gördükleri zaman, bütün kuvvetin Allah'a aid olduğunu ve Allah'ın azabının şiddetli olduğunu keşke bilselerdi!"⁷³² âyetindeki أن , لأن demektir.

{أن} أي لأن.⁷³³

⁷²⁸ 2. Bakara: 213.

⁷²⁹ Birgivî, Muhammed, *İzhar*, (Mütercim: Arif Erkan), Sağlam Yay., İstanbul, tsz, s. 75.

⁷³⁰ 2. Bakara: 25.

⁷³¹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 5.

⁷³² 2. Bakara: 165.

⁷³³ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 25.

ii. Mef'ûlün fih'de: Mübhem veya mahdut zaman zarfı ile mübhem mekan zarfında ve نزل, سكن ve دخل fiillerinden sonra gelen mef'ûlün fihlerde harf-i cer umumiyetle hazfedilir.

iii. Mef'ûlün leh: Mef'ûlün leh, masdar, nekre, masdarın fiili ile fiilin fâili müşterek olup, oluş zamanları da aynı olduğunda harf-i cer hazfedilir.

b. Semai (kaide dışı) hazif: Harf-i cerler yukarıdaki üç durumun dışında mânâ bozulmadığı müddetçe işitilip öğrenilmekle hazfedilir.

Misâl 1: { مَا كَانَ عَلَى النَّبِيِّ مِنْ حَرَجٍ فِيمَا فَرَضَ اللَّهُ لَهُ سُنَّةَ اللَّهِ فِي الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلُ... }

"Allah'ın Peygamber'e farz kıldığı şeylerde ona bir güçlük yoktur. Bu, Allah'ın öteden beri, gelmiş geçmişlere uyguladığı yasa"dır..."⁷³⁴ âyetindeki الله سنة terkîbinin takdiri الله كسنة الله şeklindedir. Harf-i cerin hazfedilmesiyle mansûb olmuştur.

{ الله له سنة الله } أي كسنة الله فنصب بنزع الحافظ.⁷³⁵

3.2.4. Cümleler

3.2.4.1. Cümle-i Müste'nife (الجملة المستأنفة)

İsti'nâfiye cümlesi konuşma esnasında vâki olan cümledir. İ'rapta mahalli yoktur.⁷³⁶ Diğer bir tanımla öncesinden munkatı olan cümledir. Bundan dolayı ibtidâiyye diye de isimlendirilir.⁷³⁷

Misâl 1: { تلك أمة قد خلت لها ما كسبت ولكم ما كسبتم ولا تسألون عما كانوا يعملون } "Onlar geçmiş birer ümmettir. Onların kazandıkları kendilerine, sizin kazandıklarınız da sizedir. Onların yapmış olduklarından sorumlu değilsiniz"⁷³⁸ âyetindeki لها ما كسبت cümlesi isti'nâf cümlesidir.

{ لها ما كسبت } استئناف⁷³⁹

⁷³⁴ 33. Ahzab: 38.

⁷³⁵ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 423.

⁷³⁶ Uzun, s.63.

⁷³⁷ er-Râcihî, s. 398.

⁷³⁸ 2. Bakara: 134.

⁷³⁹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 20.

Misâl 2: {مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءَ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ} "Muhammed Allah'ın elçisidir. Onun beraberinde bulunanlar, inkârcılara sert, birbirlerine merhametlidirler. Onları rükû ve secde ederken, Allah'tan lütuf ve hoşnudluk dilerken görürsün..."⁷⁴⁰ âyetindeki يبتغون isti'nâf cümlesidir.

{يبتغون} مستأنف. ⁷⁴¹

3.2.4.2. Cümle-i Mu'teriza (الجملة المعترضة)

İ'tiraz cümlesi mânâyı kuvvetlendirmek için birbirine bağlı iki şey arasına giren cümledir. İ'rapta mahalli yoktur.⁷⁴² Cümle-i mu'teriza cümlede şu şekillerde vâki olur.

Mübtedâ ile haber arasında vâki olur:

Misâl 1: {وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ} "İnanıp da iyi işler yapanlara gelince -ki hiç kimseye gücünün üstünde bir vazife yüklemeyiz- işte onlar, cennet ehlidir. Orada onlar ebedî kalacaklar"⁷⁴³ âyetindeki لا لا نكلف نفساً إلا وسعها cümlesi mübtedâ ile haberi arasına girmiş cümle-i i'tiraziyyedir.

{لا نكلف نفساً إلا وسعها} اعتراض بينه وبين خبره. ⁷⁴⁴

Şart ve cevâbı arasında vâki olur:

Misâl: {فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ} "Yapamazsanız ki yapamayacaksınız o takdirde, inkâr edenler için hazırlanan ve yakıtı insanlarla taş olan ateşten sakının"⁷⁴⁵ âyetindeki ولن تفعلوا cümlesi i'tiraz cümlesidir.

{ولن تفعلوا} اعتراض. ⁷⁴⁶

⁷⁴⁰ 48. Fetih: 29.

⁷⁴¹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 515.

⁷⁴² er-Râcihî, s. 400; Zihni, s. 57.

⁷⁴³ 7. A'raf: 42.

⁷⁴⁴ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 155.

⁷⁴⁵ 2. Bakara: 24.

İki ma'tûf arasında vâki olur:

Misâl: {وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا وَاللَّهُ مُخْرِجٌ مَّا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ} {فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِيَعْضِهَا}

siz bir adam öldürmüştünüz de onun hakkında birbirinizle atışmıştınız. Hâlbuki Allah gizlemekte olduğunuzu ortaya çıkaracaktır. Haydi, şimdi adama, (kesilen ineğin) bir parçasıyla vurun" dedik...⁷⁴⁷ âyet-i kerîmesinde geçen {والله مخرج ما كنتم تكتمون} cümlesi i'tiraz cümlesidir. (Birbirine ma'tuf olan {فادأرأتم} ile {فقلنا اضربوه} cümleleri arasına girmiştir.)

{والله مخرج ما كنتم تكتمون} من أمرها ، وهذا اعتراض.⁷⁴⁸

Kaville mekûlün arasında vâki olur:

Misâl: {وَلَيْنِ أَصَابَكُمْ فَضْلٌ مِّنَ اللَّهِ لَيَقُولَنَّ كَأَن لَّمْ تَكُن بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ مَوَدَّةٌ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ فَأَفُوزَ}

{فوزًا عظيمًا} "Allah'tan size bir nimet erişse, and olsun ki, sizinle kendi arasında bir dostluk yokmuş gibi: 'Keşke onlarla beraber olsaydım da ben de büyük bir başarı kazansaydım' der"⁷⁴⁹ âyetindeki {بينكم وبينه مودة} ifâdesi bir önceki âyette geçen {قد أنعم الله} ifâdesine yöneliktir. (yani aslında o cümleye bağlıdır.) Bununla kaville mekulün (söz ile, söylenen şeyin) arası ayrılmıştır. Yani bu cümle cümle-i i'tirâziyedir.

{بينكم وبينه مودة} هذا راجع إلى قوله قد أنعم الله علي اعتراض به بين القول ومقوله.⁷⁵⁰

3.2.4.3. Tefsîriyye Cümlesi (الجملة التفسيرية)

Kendinden öncesini açıklayan cümleye cümle-i tefsîriyye denir. Bazen tefsîr harfiyle gelir bazen de harfsiz gelir.⁷⁵¹

⁷⁴⁶ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 4

⁷⁴⁷ 2. Bakara: 72, 73.

⁷⁴⁸ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 11.

⁷⁴⁹ 4. Nisa: 73.

⁷⁵⁰ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 89.

⁷⁵¹ er-Râcihî, s. 404.

Misâl 1: {أَنْ لَا يَدْخُلَنَّهَا الْيَوْمَ عَلَيْكُمْ مَسْكِينٌ} "Sakın bugün hiçbir yoksul bahçeye girip yanınıza sokulmasın"⁷⁵² âyetindeki يَدْخُلَنَّهَا أَنْ لَا يَدْخُلَنَّهَا cümlesi öncesinde bulunan يتخافتون cümlesinin tefsîridir.

{أَنْ لَا يَدْخُلَنَّهَا الْيَوْمَ عَلَيْكُمْ مَسْكِينٌ} تفسیر لما قبله .⁷⁵³

Misâl 2: {كَذَّابِ آلِ فِرْعَوْنَ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ...} "Firavun taifesi ve onlardan öncekilerin gidişi gibi, Allah'ın âyetlerini yalanladılar da Allah onları günahlarından ötürü yok etti..."⁷⁵⁴ âyet-i kerîmesindeki كَفَرُوا ile başlayan cümle ve devamındakiler önceki cümleyi (كذَّابِ آلِ فِرْعَوْنَ) tefsîr eder.

جملة كفروا وما بعدها مفسرة لما قبلها.⁷⁵⁵

3.2.4.4. Kasem Cümlesi (جملة القسم)

Kasem cümlesi kullanımı yaygın bir fiil cümlesidir. أقسم fiili zâhir olduğunda mutlak sûrette ب harf-i cerri ile kullanılmalıdır. Kasemde aslolan ب harfidir. Bundan dolayı da و ve ت den bazı özellikleri ile temeyyüz etmiştir.

a. Kasem fiilinin ب ile kullanımı câiz iken و ve ت hazfedilir.

b. ب hem zâhir ismin hem de zamîrin başına dâhil olurken; و ve ت sadece zâhir isme dâhil olur.

c. ب nin cevâbının istifhâmiye cümlesi olması mümkünken; و ve ت de bu söz konusu değildir.

Kasemin Cevâbı

Kasem, cümle olması gereken bir cevâp ister. Bu cümleye cevâbu'l-kasem denir. Bu cümle isim veya fiil cümlesi olabilir ve i'rapta mahalli yoktur. Cevâbu'l-kasem, müsbet isim cümlesi olursa genellikle başına إِنَّ ve ُ getirilir veya bunlardan sadece biri de gelebilir. Cevâp, eğer menfî bir isim cümlesi olursa başına sadece harf-i nefy

⁷⁵² 68. Kalem: 24.

⁷⁵³ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 565.

⁷⁵⁴ 8. Enfal: 52.

⁷⁵⁵ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 183.

getirilir. Cevâp cümlesinde müsbet muzûri fiil olursa çoğunlukla başına nûn-u te'kîd ile birlikte ل getirilir. Kasemin cevâbı ما، لا النافية ile başlar.⁷⁵⁶ Cevâbu'l-kasem, müsbet isim cümlesi olursa genellikle başına اِن ve ل getirilir veya bunlardan sadece biri de gelebilir.

Misâl: {وَلَيْنِ فَتِلْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ مُتُّمْ لَمَغْفِرَةً مِّنَ اللَّهِ وَرَحْمَةً خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُونَ} "Allah yolunda öldürülür veya ölürseniz, size Allah'tan onların topladıklarından hayırlı bir mağfiret ve rahmet vardır"⁷⁵⁷ âyetindeki ل harfi ve onun dâhil olduğu mübtedâ-haber cümlesi kasemin cevâbıdır.

{لمغفرة من الله ورحمة} اللام ومدخولها جواب القسم.⁷⁵⁸

Cevap cümlesi müsbet mâzi ile başlarsa genellikle başına قد ile birlikte bir ل getirilir.

Misâl 1: {لَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ فَقَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِن إِلَهٍ غَيْرُهُ...} "Andolsun ki Nuh'u elçi olarak kavmine gönderdik Dedi ki: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, sizin ondan başka tanrınız yoktur..."⁷⁵⁹ âyetindeki لقد hazfedilmiş kasemin cevâbıdır.

{لقد} جواب قسم محذوف.⁷⁶⁰

Misâl 2: {لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِيهِمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُو اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَمَن يَتَوَلَّ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ} "Andolsun, onlar sizin için, Allah'ı ve ahiret gününü arzu edenler için güzel bir örnektir. Kim yüz çevirirse şüphesiz Allah, zengindir, hamde lâıyk olandır"⁷⁶¹ âyetindeki لقد كان لكم cümlesi mukadder bir kasemin cevâbıdır.

⁷⁵⁶ er-Râcihi, s. 373-377.

⁷⁵⁷ 3. Â-i İmrân: 157.

⁷⁵⁸ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 70.

⁷⁵⁹ 7. A'raf: 59.

⁷⁶⁰ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 158.

⁷⁶¹ 60. Mümtehine: 6.

{لقد كان لكم} جواب قسم مقدر.⁷⁶²

Cevâp cümlesi müsbet muzâri fiil ile başlarsa çoğunlukla başına nûn-u te'kîd ile birlikte ل getirilir.

Misâl: {وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ لَمَا آتَيْتُكُمْ مِنْ كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَكُمْ}

{...وَلْتَصِرُنَّهُ...} "Allah peygamberlerden ahid almıştı: ‘And olsun ki size Kitap, hikmet verdim; sizde olanı tasdik eden bir peygamber gelecek, ona mutlaka inanacaksınız ve ona mutlaka yardım edeceksiniz, ikrar edip bu ahdi kabul ettiniz mi?’ demişti..."⁷⁶³ âyet-i kerîmesindeki لتؤمنن به ولتصيرنه cümlesi kasemin {لما} cevâbıdır.

{لتؤمنن به ولتصيرنه} جواب القسم.⁷⁶⁴

Kasem ve Cevâbının Hazfedilmesi

Misâl 1: {كَلَّا لَيَنبَذَنَّ فِي الْحُطَمَةِ} "Hayır! Andolsun ki o, Hutame'ye atılacaktır"⁷⁶⁵

âyetindeki لينبذن fiili hazfedilmiş bir kasemin cevâbıdır.

{لينبذن} جواب قسم محذوف أي ليطرحن.⁷⁶⁶

Misâl 2: {ص وَالْقُرْآنِ ذِي الذِّكْرِ} "Sad. Öğüt veren Kuran'a and olsun"⁷⁶⁷ âyetindeki

kasemin cevâbı mahzûftur.

{والقرآن ذي الذكر} جواب هذا القسم محذوف.⁷⁶⁸

Not: Arapça'da اِنْ şartiyesi ile birlikte bir ل kullanılır. Bu lâm, kasemin cevâbında vâki olan lâm olmayıp, kaseme hazırlık lâmidir. Bundan dolayı da bu lâm'a لام التوطئة

⁷⁶² Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 550.

⁷⁶³ 3. Â-i İmrân: 81.

⁷⁶⁴ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 60

⁷⁶⁵ 104. Hümeze: 4.

⁷⁶⁶ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 602.

⁷⁶⁷ 38. Sad: 1.

⁷⁶⁸ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 453.

denilir. Bu lâm, kendisinden önce bir kasemin olduğuna delâlet eder, dolayısıyla da cevâp şart cümlesinden önce gelen mahzûf bir kasemin cevâbı olur.⁷⁶⁹

Misâl 1: { وَإِنَّ كُلاًّ لَّمَّا لِيُوقِنَنَّهِنَّ رَبُّكَ أَعْمَالَهُمْ... } "Şüphesiz Rabbin, onların her birinin amellerinin karşılığını onlara tam olarak verecektir..."⁷⁷⁰ âyetinde لَمَّا daki mim harfi zâit olup, lam harfi mukadder bir basamak için lâm-ı muvattie veya lâm-ı fârikadır.

{لَمَّا} ما زائدة واللام موطنة لقسم مقدر أو فارقة.⁷⁷¹

Misâl 2: {...لَئِنْ أُخْرِجْتُمْ لَنَخْرُجَنَّ مَعَكُمْ وَلَا نُطِيعُ فِيكُمْ أَحَدًا أَبَدًا وَإِنْ قُوتِلْتُمْ لَنَنْصُرَنَّكُمْ وَاللَّهُ يَشْهَدُ...} "...Eğer savaşa tutuşursanız, mutlaka yardım ederiz, dediklerini görmedin mi? Allah, onların yalancı olduklarına şahitlik eder"⁷⁷² âyetindeki وَإِنْ قُوتِلْتُمْ terkîbinden kasem lâmı (lâm-ı muvattie) hazfedilmiştir.

3.2.5. Tevâbi' (Tâbi'ler)

Tevâbi' (التوابع) kelimesi تابعة kelimesini cemisidir. Istilâhta ise, kendi başlarına i'rapı olmayıp, uydukları kelimenin i'rabına tâbi' olan ifâdelere denir.⁷⁷³ Diğer bir ifâdeyle kendinden önceki ifâdeden etkilenerak mu'rep olan cümle ögesidir. Bunlar; sıfat, te'kîd, bedel, atf-ı beyân, atf-ı nesak olmak üzere beş tanedir.⁷⁷⁴

3.2.5.1. Sıfat (الصفة)

Kendinden önceki bir kelimenin veya kendisiyle ilgisi bulunan bir kelimenin mânâsını tamamlamak için getirilen kelimeye sıfat denir.⁷⁷⁵ Sıfat, metbû'nu yahut onun müte'allakını itmam ve ikmâl edici bir tâbi'dir.⁷⁷⁶ Sıfat medih, zemm, terahhum (acıma) ve te'kîd için gelir. Sıfat müştak veya müştak hükmünde olur.⁷⁷⁷

⁷⁶⁹ er-Râcihî, s. 376.

⁷⁷⁰ 11. Hud: 111.

⁷⁷¹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 233.

⁷⁷² 59. Haşr: 11.

⁷⁷³ Çörtü, s. 372; Uzun, s. 124.

⁷⁷⁴ İbn Hişâm, s. 429.

⁷⁷⁵ Uzun, s. 108.

⁷⁷⁶ Zihni, s. 135.

⁷⁷⁷ İbn Akîl, II, 178; İbn Hişâm, s. 381.

Bir ismin kendisinden sonra gelen lafızla nitelik ve husûsiyet kazanmasına ise sıfat terkîbi denir. Basit bir sıfat terkîbinde iki kelime bulunur. Birinci isme mevsûf, ikinci isme ise sıfat denir. Sıfat mevsûfuna i'rap, müzekkerlik-müenneslik, marifelik-nekrelik, müfret-tesniye-cemilik bakımından uyar.⁷⁷⁸

Sıfatın te'kîd ifâde etmesi:

Misâl 1: { وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلِينَ... } "Anneler çocuklarını, emzirmeyi tamamlamak isteyen baba için, tam iki sene emzirirler..."⁷⁷⁹ âyet- kerîmesinde geçen كَامِلِينَ kelimesi te'kîd edici sıfattır.

{ كَامِلِينَ } صفة مؤكدة.⁷⁸⁰

Misâl 2: { يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ }

"Ey İnsanlar! Yeryüzündeki temiz ve helal şeylerden yiyin, şeytana ayak uydurmayın, zira o sizin için apaçık bir düşmandır"⁷⁸¹ âyet-i kerîmesinde geçen طَيِّبًا kelimesi حَلَالًا kelimesinin te'kidleyici sıfatıdır.

{ طَيِّبًا } صفة مؤكدة.⁷⁸²

Sıfat Çeşitleri

Sıfat hakiki ve sebebi olmak üzere ikiye ayrılır:

a. Hakiki sıfat: Sıfatın doğrudan metbû'nu (mevsûfunu) nitelemesidir.⁷⁸³ Sıfat-mevsûf terkîbinden ibarettir. İ'rab, tezkir-te'nis, ta'rîf-tenkîr ve aded bakımından metbû'na uyum gerekir.⁷⁸⁴

Misâl 1: { وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ... } "O gün tartı haktır..."⁷⁸⁵ âyet- kerîmesinde geçen الحق kelimesi الوزن kelimesinin sıfatıdır.

⁷⁷⁸ Çörtü, s. 373-374.

⁷⁷⁹ 2. Bakara: 233.

⁷⁸⁰ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 37.

⁷⁸¹ 2. Bakara: 168.

⁷⁸² Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 25.

⁷⁸³ Zihni, s. 135, 139.

⁷⁸⁴ er-Râcihi, s. 429.

⁷⁸⁵ 7. A'raf: 8.

{الحق} صفة الوزن.⁷⁸⁶

Misâl 2: {جُنْدٌ مَا هُنَالِكَ مَهْزُومٌ مِّنَ الْأَحْزَابِ} "Onlar, çeşitli guruplardan oluşmuş bir ordudur; işte şurada bozguna uğratılacaklardır"⁷⁸⁷ âyet-i kerîmesinde geçen مهزوم kelimesi جند kelimesinin sıfatıdır.

{مهزوم} صفة جند.⁷⁸⁸

Misâl 3: {وَهَزِي إِلَيْكَ بِجِدْعِ النَّخْلَةِ تُسَاقِطُ عَلَيْكَ رُطْبًا جَنِيًّا} "Hurma dalını kendine doğru silkele ki, üzerine taze hurma dökülsün"⁷⁸⁹ âyetindeki رطبا temyîz جنيا ise onun sıfatıdır.

{عليك رطبا} تمييز {جنيا} صفته.⁷⁹⁰

b. Sebebi Sıfat: Sıfatın mevsûfu doğrudan nitelemeyip mevsûfla ilintili kelimeyi nitelemesidir. Kısaca dolaylı sıfattır. Sebebi sıfat olan kelime sayı bakımından dâima müfred olur. İrab, marifelik-nekrelik bakımından kendisinden önceki isme yani mevsûfuna, müzekkerlik-müenneslik bakımından da kendisinden sonra gelen isme uyar. Sebebi sıfat dâima ism-i fâil, ism-i mef'ûl, sıfat-ı müşebbehe, ism-i mensûb gibi kelimelerden biri olur. Müştak isimin türüne göre ondan sonra gelen isim onun fâili veya mef'ûlu olur.⁷⁹¹ Sebebi sıfat iki kısımda ele alınır:

i. Zamîrli sebebi sıfat: Sıfatın şibh-i fiil olarak amel etmesidir. Zamîrli sebebi sıfat, mevsûfuna (önündeki isme) i'rap ve marife-nekre bakımından uyar. Sıfat dâima müfred olur. Sıfatın müzekker-müennes olması, kendisinden sonra gelen isme (fâiline veya naib-i fâiline) göredir. Sıfattan sonra gelen zamîrli isim ise fâil veya naib-i fâil olarak dâima merfû gelir ve mevsûfa uygun zamîr alır.⁷⁹² Kısaca zamîrli sebebi sıfatta, sıfat anlam olarak makablini değil ma'badini niteler. Ancak sıfatın nitelediği isimde sıfattan önce yer alan mevsûfa râci olan bir zamîr bulunur.

⁷⁸⁶ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 151.

⁷⁸⁷ 38. Sad: 11.

⁷⁸⁸ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 453.

⁷⁸⁹ 19. Meryem: 25.

⁷⁹⁰ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 306.

⁷⁹¹ Sarmış, s. 397.

⁷⁹² Çörtü, s. 376-377.

ii. Zamîrsiz sebebi sıfat: Zamîrsiz sebebi sıfat lâfzî izâfetle olur. İzâfet bahsinde de ifâde edildiği üzere, lâfzî izâfet müştak kelimelerin fâil, naib-i fâil veya mef'ûllerine muzâf olmalarıdır. Daha kısa bir ifâdeyle ism-i fâil, ism-i mef'ûl, sıfat-ı müşebbehenin... muzâf olmasıdır. Bu tür sıfat, uyum bakımından hakîki sıfat gibidir.⁷⁹³

Sıfatın Geliş Şekilleri

Sıfat üç şekilde gelir.

a. Müfred sıfat: Âmil, müştak isimlerden ya da bunlara te'vîli mümkün olan kelimelerden olması gerekir. Müştaka te'vîli mümkün olan isimler ise ism-i işâretler, ism-i mevsûller, sayılar ve ism-i mensûblardır.⁷⁹⁴

Misâl 1: {سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى} "Yüce Rabbinin adını tesbih et"⁷⁹⁵ âyetindeki الأعلى

kelimesi ربك terkîbinin sıfatıdır.

{الأعلى} صفة لربك.⁷⁹⁶

b. Cümle olan sıfat: Nekre isimden sonra gelen haberî cümleler sıfat olur. Cümle olunca, mevsûfa râci bir âidin bulunması gerekir. Cümle olan sıfat iki şekilde vâki olur.⁷⁹⁷

i. Fiil cümlesi olur:

Misâl 1: {قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَّا ذَلُولٌ تُثِيرُ الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ مُسَلَّمَةً لَّا شِيَةَ فِيهَا...}

(Musa) dedi ki: Allah şöyle buyuruyor: O, henüz boyunduruk altına alınmayan, yer sürmeyen, ekin sulamayan, serbest dolaşan (salma), renginde hiç alacası bulunmayan bir inektir...⁷⁹⁸ âyet-i kerîmesindeki تثير الأرض cümlesi ذلول kelimesinin sıfatıdır.

{تثير الأرض} الجملة صفة ذلول.⁷⁹⁹

⁷⁹³ Çörtü, s. 375-376.

⁷⁹⁴ eş-Şertuni, Reşid, *Mebâdiu'l-Arabîyye*, el-Matbaatu'l-Kâsûlîkiyye, Beyrut 1951, s. 198.

⁷⁹⁵ 87. A'la: 1.

⁷⁹⁶ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 592.

⁷⁹⁷ Çörtü, s. 378-379.

⁷⁹⁸ 2. Bakara: 71.

⁷⁹⁹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 11.

{...يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيْمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي} Misâl 2:

{...يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيْمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي} "Rabbinin bazı alametleri geldiği gün, önceden inanmamış ya da imanında bir hayır kazanmamış olan kimseye artık imanı bir fayda sağlamaz..."⁸⁰⁰ âyetindeki قبل من قبل آمنتم لم تكن cümlesi نفسا kelimesinin sıfatıdır.

{ لا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيْمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ } الجملة صفة النفس.⁸⁰¹

ii. İsim cümlesi olur.

c. **Şibh-i Cümle olan sıfat:** Nekre isimden sonra gelen şibh-i cümleler sıfat olur. Şibh-i cümle olan sıfatta iki şekilde vâki olur.⁸⁰²

i. Zarfla

ii. Harf-i cerli isimle:

{ لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَقْتُمْ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمْسُوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً وَمَتَّعُوهُنَّ عَلَى } Misâl 1:

{ لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَقْتُمْ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمْسُوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً وَمَتَّعُوهُنَّ عَلَى } "Kadınlara el sürmeden ve mehirlilerini tayin etmeden onları boşarsanız size sorumluluk yoktur Onları zengin kendi çapına, fakir kendi çapına uygun bir şekilde faydalandırın. Bu iyi davrananların şanına yakışır bir borçtur."⁸⁰³ âyetindeki بالمعروف kelimesi متاعاً kelimesinin sıfatıdır.

{ متاعاً بالمعروف } صفة متاعاً.⁸⁰⁴

{ فَاسْتَجِبْنَا لَهُ فَاغَشَّيْنَا مَا فِي بَطْنِهِ مِنْ ضُرٍّ وَآتَيْنَاهُ أَهْلَهُ وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَذَكَرْنَا } Misâl 2:

{ فَاسْتَجِبْنَا لَهُ فَاغَشَّيْنَا مَا فِي بَطْنِهِ مِنْ ضُرٍّ وَآتَيْنَاهُ أَهْلَهُ وَمِثْلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَذَكَرْنَا } "Biz de onun duasını kabul etmiş ve başına gelenleri kaldırmıştık. Katımızdan bir rahmet ve kulluk edenlere bir hatıra olmak üzere ona tekrar ailesini ve

⁸⁰⁰ 6. Enâm: 158.

⁸⁰¹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 151.

⁸⁰² Çörtü, s. 379.

⁸⁰³ 2. Bakara: 236.

⁸⁰⁴ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 38.

rahme car-mecrûr من عندنا"805 âyetindeki kaybettikleriyle bir mislini daha vermiştik"805

kelimesinin sıfatıdır.

{من عندنا} صفة.806

Not: Cümle olan sıfatların i'rabı mahallî olup mevsûfa uyma durumu yoktur.807

Not: Sıfat terkibinde, mevsûf, sıfatın önüne geçemez, sıfat mevsûfunu takip eder. Ancak araya bazen başka kelimelerin girdiği de olur.808

Misâl 1: {بَشِيرًا وَنَذِيرًا فَأَعْرَضَ أَكْثَرُهُمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ} "Bu kitap müjdeleyici ve uyarıcıdır. Fakat onların çoğu yüz çevirdi. Artık dinlemezler"809 âyetindeki بشيرا kelimesi önceki âyette geçen قرآنا kelimesinin sıfatıdır.

{بشيرا} صفة قرآنا.810

Misâl 2: {جَعَلْ لَكُمْ الْأَرْضَ مَهْدًا وَسَلَكَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِّنْ نَّبَاتٍ شَتَّى} "O, yeri size beşik yapan ve onda size yollar açan, gökten de su indirendir. Onunla biz çeşitli bitkilerden çiftler çıkardık"811 âyetindeki أزواجاً, شتى lafzının sıfatıdır.

{من نبات شتى} صفة أزواجاً.812

Sıfatın Taaddüdü

Sıfatın taaddüd ettiği de olur. Bu durumda aynı mevsûfun sıfatı ise birbirine atıfsız gelir.813 Fakat atıflı geldiği de olur. Mevsûf ve sıfatlar farklı ise و ile atıflı olarak gelir.814

805 21. Enbiya: 84.

806 Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 329.

807 Sarmış, s. 396.

808 Çörtü, s. 380.

809 41. Fussilet: 4.

810 Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 477.

811 20. Tâhâ: 53.

812 Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 315.

Misâl: {وَكُلُّ إِنْسَانٍ أَلْزَمْنَاهُ طَائِرَهُ فِي عُنُقِهِ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنْشُورًا} "Her insanın boynuna işlediklerini dolarız ve kıyamet günü açılmış bulacağı Kitap'ı önüne çıkarırız"⁸¹⁵ âyetindeki يلقاه cümlesiyle منشورا kelimesi كتابا kelimesinin sıfatıdır.

{ونخرج له يوم القيامة كتابا يلقاه منشورا} صفتان لكتابا.⁸¹⁶

Mevsûf ve Sıfatın Hazfedilmesi

Mevsûfun hali zâhir olunca, mevsûfun hazfî bazen câiz olduğu gibi, sıfatın da hali zâhir olduğunda, sıfatın da hazfî câizdir.⁸¹⁷

Mevsûfun hazfedilmesi:

Misâl 1: {وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ فِي هَذَا الْقُرْآنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ فَأَبَى أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا كُفُورًا} "And olsun ki, biz Kuran'da insanlara türlü türlü misâl gösterip açıkladık. Öyleyken insanların çoğu nankör olmakta direndiler"⁸¹⁸ âyet-i kerîmesindeki مثل من كل sözünü mahzûf مثلا kelimesinin sıfatıdır. Âyet مثلا من جنس كل مثل takdîrindedir.

{للناس في هذا القرآن من كل مثل} صفة لمحذوف أي مثلا من جنس كل مثل.⁸¹⁹

Misâl 2: {وَأُخْرَى لَمْ تَقْدِرُوا عَلَيْهَا قَدْ أَحَاطَ اللَّهُ بِهَا وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا} "Henüz elde edemediğiniz başka ganimetler de vardır ki, onlar Allah'ın bilgi ve kudreti dâhilindedir. Allah, her şeye kadirdir"⁸²⁰ âyetindeki أخرى kelimesi, mukadder مغانم kelimesinin sıfatıdır.

{وأخرى} صفة مغانم مقدرًا مبتدأ.⁸²¹

⁸¹³ Zihni, s. 142.

⁸¹⁴ Çörtü, s. 380-381.

⁸¹⁵ 17. İsrâ: 13.

⁸¹⁶ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 283.

⁸¹⁷ İbn Akîl, II, 190.

⁸¹⁸ 17. İsrâ: 89.

⁸¹⁹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 291.

⁸²⁰ 48. Fetih: 21.

⁸²¹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 513.

Notlar: İsm-i işâretler muarref bi'l-lam ile mevsûf olur. Masdardan olan sıfatlar her hâlükarda müfred müzekker gelir. Alemler ise muarref bi'l-lâm, ism-i işâretler ve ma'rifeye muzâf olmak üzere üç şekilde mevsûf olur.⁸²² Zamîrlerden ve isimlerden başka bütün isimler sıfat olabilir. Ancak asıl sıfat olma özelliği müştak isimlere aittir.⁸²³ " كَلَّ, جَدَّ, حَقَّ, أَيَّ " gibi kelimeler muzâf olarak sıfat yerinde gelirler.⁸²⁴

3.2.5.2. Te'kîd (التأكيد)

Tâbi' olduğu kelimenin mânâsını kuvvetlendiren, tâbi' olduğu kelimenin mânâsındaki kapalılığı gideren ve i'rap bakımından metbû'na uyan tâbi'dir.⁸²⁵ Te'kîde, müekkid de denir. Metbû'na ise müekked denir.⁸²⁶

Te'kîdin Kısımları

Te'kîd ikiye ayrılır:

1. Lâfzî te'kîd: Müekkedin lafzıyla tekrar edilen te'kîddir.⁸²⁷ Lâfzî te'kîd her nevi lafızda, harfte, fiilde, isimde, zamîrde ve cümlede câri olabilir.⁸²⁸ Cümlenin te'kîdi, atıflı ve atıfsız olabilir.⁸²⁹

Lâfzî te'kîd lafızda câri olur:

Misâl 1: { وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ عَدُوًّا وَظُلْمًا فَسَوْفَ نُصَلِّيهِ نَارًا وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا } "Kim düşmanlık ve haksızlık ile bunu (haram yemeyi veya öldürmeyi) yaparsa (bilsin ki) onu ateşe koyacağız; bu ise Allah'a çok kolaydır"⁸³⁰ âyetindeki ظلما kelimesi te'kîddir.

{ وظلما } تأكيد.⁸³¹

⁸²² Zihni, s. 137-141.

⁸²³ Çörtü, s. 374.

⁸²⁴ er-Râcihi, s. 433.

⁸²⁵ Çörtü, s. 386.

⁸²⁶ Zihni, s. 147.

⁸²⁷ er-Râcihi, s. 438.

⁸²⁸ Zihni, s. 147.

⁸²⁹ Zihni, s. 147.

⁸³⁰ 4. Nisa: 30.

⁸³¹ Tefsîrü'l-Celâleyn, s. 83.

Misâl 2: {وَأِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلٍ أَنْ يَنْزَلَ عَلَيْهِمْ مَنَّ قَبْلَهُ لَمُبْلِسِينَ} "Oysa onlar, daha önce, üzerlerine yağmur yağdırılmasından iyice ümitlerini kesmişlerdi"⁸³² âyet-i kerîmesinde geçen من قبله من terkîbi te'kîddir.

{كانوا من قبل أن ينزل عليهم من قبله} تأكيد.⁸³³

Lâfzî te'kîd fiilde câri olur:

Misâl 1: {...ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّنَ بِغَيْرِ الْحَقِّ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ} "...Bu musibetler (onların başına), Allah'ın âyetlerini inkârâ devam etmeleri, haksız olarak peygamberleri öldürmeleri sebebiyle geldi. Bunların hepsi, sadece isyanları ve taşkınlıkları sebebiyledir"⁸³⁴ âyetindeki يعتدون, te'kîd için tekrarlanmıştır.

{ذلك بما عصوا وكانوا يعتدون} كرهه للتأكيد.⁸³⁵

Misâl 2: {...وَلْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ فَلْيَكْتُبْ...} "İçinizden bir kâtip doğru olarak yazsın; kâtip onu Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan çekinmesin, yazsın..."⁸³⁶ Âyet-i kerîmesinde geçen فليكتب te'kîddir.

{فليكتب} تأكيد.⁸³⁷

Lâfzî te'kîd zamîrde cari olur:

Misâl 1: {إِنَّا نَحْنُ نَرِثُ الْأَرْضَ وَمَنْ عَلَيْهَا وَإِلَيْنَا يُرْجَعُونَ} "Yeryüzüne ve onun üzerindekiilere ancak biz vâris oluruz ve onlar ancak bize döndürülürler"⁸³⁸ âyetindeki نحن te'kîddir.

⁸³² 30. Rum: 49.

⁸³³ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 409.

⁸³⁴ 2. Bakara: 61.

⁸³⁵ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 9.

⁸³⁶ 2. Bakara: 282.

⁸³⁷ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 48.

⁸³⁸ 19. Meryem: 40.

{إنا نحن} تأكيد.⁸³⁹

Misâl 2: {يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِّنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ} "Onlar, dünya hayatının görülen kısmını bilirler. Onlar, ahiretten habersizdirler"⁸⁴⁰ âyetindeki ikinci هم te'kîddir.

{وهم عن الآخرة هم غافلون} إعادة هم تأكيد.⁸⁴¹

Lâfzî te'kîd cümlede vâki olur:

Misâl 1: {تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ} "Onlar geçmiş birer ümmettir. Kazandıkları kendilerine, sizin kazandıklarınız da sizedir. Onların yapmış olduklarından sorumlu değilsiniz"⁸⁴² âyetindeki ما كسبتم ولا تسألون عما كانوا يعملون cümlesi önceki ما كسبت لها cümlesini te'kîd etmektedir.

{ما كسبتم ولا تسألون عما كانوا يعملون} الجملة تأكيد لما قبله.⁸⁴³

2. Ma'nevî te'kîd: نفس, عين, كلا, كلتا, جميع, كل, عامة gibi belli lafızlarla yapılan te'kîddir. Bu lafızlar i'rap bakımından müekkede uyar. Ayrıca, bu lafızların te'kîd ettiği ismin ma'rife olması gerekir.⁸⁴⁴ Yani ma'nevi te'kîdle ma'rife te'kîd edilir, nekre te'kîd edilemez. Yine bu lafızlar (اجمعون gibi)⁸⁴⁵ te'kîd edilecek kelimenin zamîrine muzâf olurlar ve bu zamîrde müekkede uygun olur.⁸⁴⁶ Diğer bir ifâdeyle bu lafızların sonunda müekkede dönen bir zamîr bulunur, bu zamîr de aded, müzekkerlik-müenneslik bakımından müekkede uyar. Bu lafızların tamamı murebdir.⁸⁴⁷

Bu lafızlardan نفس ve عين lafızları müfred kelimeyi te'kîd ederler. Tesniyeleri yoktur. Tesniye ve cemi bir kelimeyi te'kîd edecekleri zaman أفعل vezninde cemileri kullanılır. كلا ve كلتا lafızları ise zamîre muzâf olup ma'nevî te'kîd olduklarında

⁸³⁹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 308.

⁸⁴⁰ 30. Rum: 7.

⁸⁴¹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 405.

⁸⁴² 2. Bakara: 134.

⁸⁴³ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 20.

⁸⁴⁴ er-Râcihi, s. 435.

⁸⁴⁵ İbn Hişâm, s. 392.

⁸⁴⁶ Çörtü, s. 388.

⁸⁴⁷ Sarmış, s. 397.

tesniyeye mülhak kabul edilirler.⁸⁴⁸ Yani bu lafızlarla tesniyeler te'kîd edilir.⁸⁴⁹ كل ve جميع lafızları ise kısımları bulunan müfred veya cemileri te'kîd eder.⁸⁵⁰

Not: Cümle içerisinde جميعا şeklinde gelen ifâdeler mutlaka hâl olur. Ancak zamîre bitiştiginde te'kîd olur. Cümle içerisinde أجمعون şeklinde gelirse bu ifâde mutlaka te'kîddir. جميع lafzı müfred halde iken zamîre muzâf olurken cemi halinde yani أجمع ve müennesi olan جمعاء durumunda tek başına kullanılır, bazen كل kelimesinden sonra ikinci te'kîd olarak da kullanılır.⁸⁵¹

Misâl: { فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ } "Meleklerin hepsi de hemen secde ettiler"⁸⁵²

âyetindeki كلهم ve أجمعون kelimeleri te'kîddir. Yani âyette iki te'kîd bulunmaktadır.

{ فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ } فِيهِ تَأْكِيدَانِ.⁸⁵³

Misâl 2: { فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ } "Bütün melekler toptan secde ettiler"⁸⁵⁴ âyet-i

kerîmesindeki كلهم ve أجمعون kelimeleri te'kîddir. Yani âyette iki te'kîd vardır.

{ فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ } فِيهِ تَأْكِيدَانِ.⁸⁵⁵

Not: Merfû, mansûb ve mecrûr bütün zamîrler munfasıl ref zamîriyle tekid edilir.⁸⁵⁶

Misâl 1: { وَيَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ فَكُلَا مِنْ حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ }

"Ey Âdem! Sen ve eşin cennette yerleşip dilediğiniz yerden yeyin. Ancak şu

⁸⁴⁸ İbn Hişâm, s. 392.

⁸⁴⁹ er-Râcihi, s. 387

⁸⁵⁰ Çörtü, s. 387.

⁸⁵¹ Sarmış, s. 397.

⁸⁵² 15. Hicr: 30.

⁸⁵³ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 263.

⁸⁵⁴ 38. Sad: 73.

⁸⁵⁵ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 457.

⁸⁵⁶ Çörtü, s.4 2

ağaca yaklaşmayın! Sonra zalimlerden olursunuz"⁸⁵⁷ âyetinde أنت kelimesi وزوجك kelimesi üzerine atfedilebilmesi için اسكن kelimesindeki zamîre te'kit olarak gelmiştir.

{يا آدم اسكن أنت} تأكيد للضمير في اسكن يعطف عليه.⁸⁵⁸

Misâl 2: {قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ} "Melekler: Ya Rab!

Seni noksan sıfatlardan tenzih ederiz, senin bize öğrettiklerinden başka bizim bilgimiz yoktur. Şüphesiz âlim ve hakîm olan ancak sensin, dediler"⁸⁵⁹ âyet-i kerîmesinde geçen أنت zamîri ك zamîrini tekit etmektedir.

{إنك أنت} تأكيد للكاف.⁸⁶⁰

Not: Muttasıl merfû zamîri نفس ve عين lafızları ile tekid edildiği zaman munfasıl zamîr ile tekid edilmesi gerekir. Ancak نفس ve عين lafızları olmaksızın te'kîd edilecekse buna gerek yoktur.⁸⁶¹ Muttasıl mansûb ve mecrûr zamîrler نفس ve عين lafızları ile te'kîd edilirse zamîrle te'kîd etmeden te'kîd edilir.⁸⁶²

3.2.5.3. Bedel (البدل)

Metbû'nu açıklamak ve pekiştirmek gibi sebeplerle getirilen ve i'rap bakımından metbû'na uyan tâbi'dir. Bedelden önce gelen ve bedelin i'rabını alan kelimeye mübdelün minh denir.⁸⁶³ İbârede aslanan bedel olup metbû'a tavi'e (basamak) olarak zikrolunur. Bedel mübdelü minh'in i'rabını alır. Fakat bedel ile mübdelün minh'in ta'rîf ve tenkîrde mutâbık olması şart değildir.⁸⁶⁴

Bedelin Kısımları: Bedel genel olarak şu kısımlarda ele alınır.

⁸⁵⁷ 7. A'raf: 19.

⁸⁵⁸ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 152.

⁸⁵⁹ 2. Bakara: 32.

⁸⁶⁰ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 6.

⁸⁶¹ İbn Akîl, II, 197.

⁸⁶² Çörtü, s. 390.

⁸⁶³ Çörtü, s. 394.

⁸⁶⁴ Zihni, s. 142.

1. Bedel-i Kül Min Kül (بدل كل من كل): Bedel, mübdelü minh'in aynısı ise ⁸⁶⁵ diğer bir ifâdeyle metbû'nun aynı olan ve tam olarak metbû'na uyan bedeldir. Buna bedel-i mutâbık (البدل المطابق) da denir. Bu bedelde metbû'na ait zamîr bulunmaz.⁸⁶⁶

2. Bedel-i Ba'z Min Kül (بدل بعض من كل): Mübdelü minh'in bir kısmını ifâde eden bedeldir.⁸⁶⁷ Kısaca buna bedel-i ba'z da denir. Bunda metbû'na ait zamîr bulunmalıdır.⁸⁶⁸

Misâl 1: {...وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ وَلَكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ}

"...Eğer Allah'ın insanları birbiriyle savması olmasaydı yeryüzünün düzeni bozulurdu"⁸⁶⁹ âyet-i kerîmesindeki بعضهم kelimesi الناس kelimesinden bedel-i ba'z'dır.

{وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ مِنْ النَّاسِ. ⁸⁷⁰

Misâl 2: {...وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهْدَمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذَكَّرُ فِيهَا}

{...اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا...} "...Allah insanların bir kısmını diğeriyle savmasaydı, mânâstırlar, kiliseler, havralar ve içinde Allah'ın adı çok anılan camiler yıkılıp giderdi..."⁸⁷¹ âyet-i kerîmesinde geçen بعضهم kelimesi الناس kelimesinden bedel-i ba'z'dır.

{وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ مِنْ النَّاسِ. ⁸⁷²

3. Bedel-i İştimal: Mübdelün minhe tam olarak uymayan, onun bir parçası da olmayan ancak başka yönden ilgisi bulunan ve daha çok mübdelü minhin özelliğini ve durumunu bildiren bedeldir.⁸⁷³ Kısaca bedel ile mübdelü minh arasında külliyyet cüziyyet ilişkisi olmayıp sadece harici bir özelliğin ifâde edildiği bedeldir.

⁸⁶⁵ er-Râcihi, s. 439.

⁸⁶⁶ Çörtü, s. 393.

⁸⁶⁷ er-Râcihi, s. 439.

⁸⁶⁸ Çörtü, s. 393.

⁸⁶⁹ 2. Bakara: 251.

⁸⁷⁰ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 41.

⁸⁷¹ 22. Hac: 40.

⁸⁷² Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 337.

⁸⁷³ Çörtü, s. 394.

Misâl 1: {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ...} "Sana hürmet edilen ayı, o aydaki savaşı sorarlar. De ki: O ayda savaşmak büyük suçtur..."⁸⁷⁴ âyetinde يسألونك عن الشهر الحرام قتال فيه ifâdesindeki bedel-i iştimaldir.

{يسألونك عن الشهر الحرام قتال فيه} بدل اشتمال.⁸⁷⁵

Misâl 2: {...وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُم بِالنَّهَارِ ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ فِيهِ لِيُقْضَىٰ أَجَلٌ مُّسَمًّى ثُمَّ إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ ثُمَّ يُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ} "... O, karada ve denizde ne varsa bilir; O'nun ilmi dışında bir yaprak bile düşmez. O yerin karanlıkları içindeki tek bir taneyi dahi bilir. Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır"⁸⁷⁶ âyetindeki istisna, önceki istisnadan bedel-i iştimaldir.

{إلا في كتاب مبین} الاستثناء بدل اشتمال من الاستثناء قبله.⁸⁷⁷

Misâl 3: {فَهَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا السَّاعَةَ أَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً فَقَدْ جَاءَ أَشْرَاطُهَا} "Onlar, kıyamet gününün ansızın gelip çatmasını mı bekliyorlar? Şüphesiz onun alametleri belirlemiştir..."⁸⁷⁸ âyetindeki ifâdesi الساعة kelimesinden bedel-i iştimaldir.

{إلا الساعة أن تأتيهم} بدل اشتمال من الساعة.⁸⁷⁹

Bedel Kuralları

Ma'rifeye nekreden, nekre de ma'rifeden bedel olabilir fakat bu durumda nekrenin sıfat alması gerekir. Ma'rifeye ma'rifeden bedel olabilir. Nekre nekreden bedel olabilir. İsim isimden bedel olduğu gibi, fiil fiilden bedel olabilir.

Zâhir isim, zamîrden bedel olabilir ki bu zamîrden murad gâib zamîrdir.⁸⁸⁰ Fakat isimden zamîr bedel olamaz. Aynı şekilde zamîrden zamîr bedel olamaz. Cümle bedel olabilir, cümleden de bedel olabilir. Cümle müfred isimden bedel olabilir. Müşârun

⁸⁷⁴ 2. Bakara: 217.

⁸⁷⁵ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 34.

⁸⁷⁶ 6. Enâm: 59.

⁸⁷⁷ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 134.

⁸⁷⁸ 47. Muhammed: 18.

⁸⁷⁹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 508.

⁸⁸⁰ Zihni, s. 144-145.

ileyh bedel veya atf-1 beyân olur. İstifhâm isminden bedel olan isimlerin başında soru hemzesi bulunur. Bazen bu hemzenin hazfedildiği de olur. Bedel-i kül min kül (bedel-i mutâbık) aynı zamanda atf-1 beyândır. Bedel-i ba'z ile bedel-i iştilal ise atf-1 beyân olamaz.⁸⁸¹

Bedel-i kül min kül aynı zamanda atf-1 beyân olur:

Misâl 1: {...وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا أُنزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ}

{...} "Hâlbuki Süleyman büyü yapıp kâfir olmadı. Lâkin şeytanlar kâfir oldular. Çünkü insanlara sihri ve Babil'de Hârut ile Mârut isimli iki meleğe indirileni öğretiyorlardı..."⁸⁸² âyetindeki هَارُوت وماروت lafızları الْمَلَكَيْنِ'den bedel veya atfı beyândır.

{ هَارُوت وماروت } بدل أو عطف بيان للملكين.⁸⁸³

Misâl 2: {إِنِّي أَنَا رَبُّكَ فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى} "Muhakkak ki ben, evet ben senin Rabbinim! Hemen pabuçlarımı çıkar! Çünkü sen kutsal vâdi Tuvâ'dasın"⁸⁸⁴ âyetindeki طوى kelimesi bedel yahut atf-1 beyândır.

{ طوى } بدل أو عطف بيان.⁸⁸⁵

Cümle, müfred isimden bedel olabilir:

Misâl 1: {وَكَذَلِكَ حَقَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّهُمْ أَصْحَابُ النَّارِ} "İnkâr edenlerin cehennem ehli olduklarına dair Rabbinin sözü böylece gerçekleşti"⁸⁸⁶ âyetindeki عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا diye başlayan cümle كلمة kelimesinden bedeldir.

{ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّهُمْ أَصْحَابُ النَّارِ } بدل من كلمة.⁸⁸⁷

⁸⁸¹ İbn Akîl, II, 229-232; Çörtü, s. 395-396.

⁸⁸² 2. Bakara: 102.

⁸⁸³ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 16.

⁸⁸⁴ 20. Tâhâ: 12.

⁸⁸⁵ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 312.

⁸⁸⁶ 40. Mü'min: 6.

Misâl 2: {مُتَّكِنِينَ عَلَى سُرُرٍ مَّصْفُوفَةٍ وَزَوَّجْنَاهُمْ بِخُورٍ عَيْنٍ} "Sıra sıra dizilmiş koltuklara yaslanarak, onları, ceylan gözlü hurilerle evlendirmişizdir"⁸⁸⁸ âyet-i kerîmesinde geçen ووزجناهم cümlesi جنات kelimesinden bedeldir.

{وزوجناهم} عطف على جنات.⁸⁸⁹

İsim isimden bedel olur:

Misâl 1: {إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا وَرَأَوْا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ} "Nitekim kendilerine uyulanlar, azabı görünce uyanlardan uzaklaşacaklar ve aralarındaki bağlar kopacaktır"⁸⁹⁰ âyetindeki إِذْ, bir önceki âyette geçen إِذٌ' den bedeldir.

{إِذْ} بدل من إِذ قبله.⁸⁹¹

Misâl 2: {لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعَجَبْتُمْ كَثْرَتَكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنكُمْ شَيْئًا} "Andolsun ki Allah, birçok yerde (savaş alanlarında) ve Huneyn savaşında size yardım etmişti. Hani çokluğunuz size kendinizi beğendirmiş, fakat sizi hezimete uğramaktan kurtaramamıştı. Yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti..."⁸⁹² âyetindeki إِذْ, öncesinde geçen يوم kelimesinin bedelidir.

{إِذْ} بدل من يوم.⁸⁹³

Misâl 3: {مَنْ الدِّينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيعًا كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ} "Dinlerini parçalayan ve bölük bölük olanlardan olmayın. (Bunlardan) her fırka, kendilerinde olan ile

⁸⁸⁷ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 467.

⁸⁸⁸ 52. Tur: 20.

⁸⁸⁹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 524.

⁸⁹⁰ 2. Bakara: 166.

⁸⁹¹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 25.

⁸⁹² 9. Tevbe: 25.

⁸⁹³ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 190.

böbürlenmektedir ⁸⁹⁴ âyetindeki من الدين ifâdesi harf-i cerin tekrarıyla önceki âyette geçen من المشركين ifâdesinden bedeldir.

{من الذين} بدل بإعادة الجار. ⁸⁹⁵

Zâhir isim zamîrden bedel olabilir:

Misâl 1: {وَحَسِبُوا أَلَّا تَكُونَ فِتنَةً فَعَمُوا وَصَمُوا ثُمَّ تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ ثُمَّ عَمُوا وَصَمُوا كَثِيرٌ مِّنْهُمْ...}

"Bir fitne kopmayacağını sandılar, körleştiler, sağırлаştılar; sonra Allah tevbelerini kabul etti, yine de çoğu körleştiler ve sağırлаştılar..."⁸⁹⁶ âyet-i kerîmesindeki كثير kelimesi عموا و صموا fiillerinin zamîrinden bedeldir.

{كثير منهم} بدل من الضمير {عموا و صموا} ⁸⁹⁷

Misâl 2: {لَا هِيَةَ قُلُوبُهُمْ وَأَسْرُوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا هَلْ هَذَا إِلَّا بَشْرٌ مِّثْلُكُمْ أَفَتَأْتُونَ السَّحَرَ وَأَنْتُمْ

{تُبْصِرُونَ} "Kalpleri hep eğlencede(gaflette),hem o zalimler şu gizli fısıltıyı yaptılar: Bu (Muhammed), sizin gibi bir beşer olmaktan başka nedir ki! Siz şimdi gözünüz göre göre büyüye mi kapılıyorsunuz"⁸⁹⁸ âyetindeki أسروا, الذين zamîrinden bedeldir.

{الذين ظلموا} بدل من واو وأسروا النجوى. ⁸⁹⁹

Ma‘rife, ma‘rifeden bedel olabilir:

Misâl 1: {إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ الْحَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةَ...}

"O zaman inkâr edenler, kalplerine taassubu, cahiliye taassubunu yerleştirmişlerdi..."⁹⁰⁰ âyet-i kerîmesinde geçen حمية الجاهلية terkîbi الحمية kelimesinden bedeldir.

⁸⁹⁴ 30. Rum: 32.

⁸⁹⁵ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 407.

⁸⁹⁶ 5. Maide: 71.

⁸⁹⁷ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 120.

⁸⁹⁸ 21. Enbiya: 3.

⁸⁹⁹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 322.

⁹⁰⁰ 48. Fetih: 26.

{حمية الجاهلية} بدل من الحمية.⁹⁰¹

Misâl 2: {...إmandan sonra fâsıklık ne kötü bir isimdir! Kim de tevbe etmezse işte onlar zalimlerdir"⁹⁰² âyetindeki الفسوق kelimesi الاسم kelimesinden bedeldir.

{الفسوق بعد الإيمان} بدل من الاسم.⁹⁰³

Nekre ma'rifeden bedel olabilir:

Misâl 1: {...الله نزل أحسن الحديث كتابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِي...} "Allah sözün en güzelini, birbiriyle uyumlu ve bıkmadan tekrar tekrar okunan bir kitap olarak indirdi..."⁹⁰⁴ âyetinde geçen كتابا kelimesi أحسن الحديث terkîbinden bedeldir.

{الله نزل أحسن الحديث كتابًا} بدل من أحسن.⁹⁰⁵

Misâl 2: { ناصية كاذبة خاطئة } "Yalancı ve günahkâr perçeminden cehenneme sürükleriz"⁹⁰⁶ âyetindeki ناصية kelimesi önceki âyette geçen ma'rife الناصية' den bedeldir.

{ناصية} بدل نكرة من معرفة.⁹⁰⁷

Nekreden nekre bedel olabilir:

Misâl 1: {اهدنا الصراط المستقيم} "Bizi doğru yola eriştir"⁹⁰⁸ âyet-i kerîmesinde geçen صراط kelimesinden sonra gelen صراط kelimesi bedel yapılıdır.

{اهدنا الصراط المستقيم} ويبدل منه.⁹⁰⁹

⁹⁰¹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 514.

⁹⁰² 49. Hucurat: 11.

⁹⁰³ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 516.

⁹⁰⁴ 39. Zümer: 23.

⁹⁰⁵ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 461.

⁹⁰⁶ 96. Alak: 16.

⁹⁰⁷ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 598.

⁹⁰⁸ 1. Fatıha: 6.

⁹⁰⁹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 1.

Misâl 2: {دَرَجَاتٍ مِّنْهُ وَمَغْفِرَةً وَرَحْمَةً وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا} "Kendinden dereceler, bağışlama ve rahmet vermiştir. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir"⁹¹⁰ âyetindeki درجات kelimesi bir önceki âyette geçen أجرا عظيما kelimesinden bedeldir.

{أَجْرًا عَظِيمًا} ويبدل منه {درجات منه}⁹¹¹

Mahalden bedel olabilir:

Misâl 1: {قُلْ إِنِّي هَدَانِي رَبِّي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ دِينًا قِيمًا مِّلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ} "De ki: Şüphesiz Rabbim beni doğru yola, dosdoğru dine, Allah'ı birleyen İbrahim'in dinine iletti. O, ortak koşanlardan değildi"⁹¹² âyetindeki دیناً kelimesi nasb mahallindeki صراط kelimesinin mahallinden bedeldir.

{قُلْ إِنِّي هَدَانِي رَبِّي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ} ويبدل من محله {دِينًا قِيمًا}⁹¹³

Misâl 2: {يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ} "O gün insanlar âlemlerin Rabbinin huzurunda dururlar"⁹¹⁴ âyetindeki يوم kelimesi önceki âyetteki ليوم lafzının mahallinden bedeldir.

{يوم} بدل من محل ليوم.⁹¹⁵

3.2.5.4. Atf-ı Beyân (عطف البيان)

Metbû'nu izah etmek ve daha çok açıklamak maksadıyla getirilen tâbi'dir.⁹¹⁶ Atf-ı beyân metbû'nu izah için getirilir. Atf-ı beyân sıfata değil zâta taalluk ettiğinden ism-i câmiden olur ve müştaka te'vîl edilemez. Atf-ı beyân sıfat (hakîki sıfat) gibi metbû'na mutâbık olur.⁹¹⁷ Yani i'rap, tezkir-te'nis, ta'rîf-tenkîr ve aded bakımından metbû'na

⁹¹⁰ 4. Nisa: 96.

⁹¹¹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 94.

⁹¹² 6. Enâm: 161.

⁹¹³ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 150.

⁹¹⁴ 83. Mutaffifin: 6.

⁹¹⁵ Tefsîrû'l-Celâleyn, s.588.

⁹¹⁶ Çörtü, s. 399.

⁹¹⁷ Zihni, s. 152.

mutâbık olur. Fakat câmid olma yönüyle sıfattan ayrılır. Çünkü sıfat umûmiyetle müştak kelimedenden olurken, atf-1 beyân câmid kelimedenden olur.⁹¹⁸

Atf-1 beyân i'rap ve câmid olma bakımından bedele benzer. Atf-1 beyân gerçekte bedeli kül min kül'dür. Bununla beraber bedelle arasında şu farklar vardır: Bedeli kül min kül'ün dışındaki bedeller atf-1 beyân olamaz. Ma'rifeden nekre, nekreden ma'ife bedel olabilirken, atf-1 beyân olmaz. Zamîrden isim bedel olabilir, atf-1 beyân olamaz.⁹¹⁹ Bedelde maksûd tâbî' iken atf-1 beyânda maksûd metbû'dur.⁹²⁰

Atf-1 beyân, lafız yönünden metbû'na aykırı, mânâ yönünden ise metbû'na mutâbık olur. Metbû', ma'riife ise zâtî açıklar, nekre ise tahsîs eder.⁹²¹ Diğer bir ifâdeyle atf-1 beyân ma'riife olan metbû'nu daha ma'rûf ve meşhur bir isimle açıklar, nekre olan metbû'na ise husûsilik kazandırır.⁹²²

Atf-1 beyân gerçekte bedeli kül min kül'dür:

Misâl 1: {...وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا أُنزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ}

{...هَارُوتَ وَمَارُوتَ...} "Hâlbuki Süleyman büyü yapıp kâfir olmadı. Lâkin şeytanlar kâfir oldular. Çünkü insanlara sihri ve Babil'de Hârut ile Mârut isimli iki meleğe indirileni öğretiyorlardı..."⁹²³ âyetindeki هاروت وماروت lafızları, الملَكَيْنِ lafzından bedel veya atf-1 beyândır.

{هاروت وماروت} بدل أو عطف بيان للملكين.⁹²⁴

Misâl 2: {جَنَّاتٍ عَدْنٍ مُمْتِنَةً لَهُمُ الْأَبْوَابُ} "Kapıları yalnızca kendilerine açılmış Adn cennetleri vardır"⁹²⁵ âyet-i kerimesindeki جنات عدن terkîbi لحسن مآب terkîbinden bedel yahut atf-1 beyândır.

⁹¹⁸ Çörtü, s. 400.

⁹¹⁹ Çörtü, s. 400.

⁹²⁰ Zihni, s. 156.

⁹²¹ Uzun, s. 12.

⁹²² Çörtü, s. 399.

⁹²³ 2. Bakara: 102.

⁹²⁴ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 16.

⁹²⁵ 38. Sad: 50.

{جنات عدن} بدل أو عطف بيان لحسن مآب.⁹²⁶

Atf-ı beyân ma'rife olan metbû'nu izah eder:

Misâl 1: {هُؤُلَاءِ قَوْمُنَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً لَوْلَا يَأْتُونَ عَلَيْهِمْ بِسُلْطَانٍ بَيِّنٍ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَىٰ

اللَّهِ كَذِبًا} "Şu bizim kavmimiz Allah'tan başka tanrılar edindiler. Bari bu tanrılar konusunda açık bir delil getirirler"⁹²⁷ âyetindeki قومنا kelimesi atf-ı beyândır.

{قومنا} عطف بيان.⁹²⁸

Misâl 2: {ذِكْرُ رَحْمَةِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَرِيَّا} "Bu, Rabbinin kulu Zekeriya'ya olan rahmetini

anmadır"⁹²⁹ âyet-i kerîmesindeki زكريا kelimesi عبده kelimesinin af-ı beyândır.

{زكريا} بيان له.⁹³⁰

Atf-ı beyân nekre olan metbû'nu tahsîs eder (husûsilik kazandırır):

Misâl: {جَهَنَّمَ يَصْلَوْنَهَا وَبِئْسَ الْقَرَارُ} "Onlar cehenneme girecekler. O ne kötü

karargâhtır"⁹³¹ âyetindeki جهنم kelimesi önceki âyetteki دار kelimesinden atf-ı beyândır.

{جهنم} عطف بيان.⁹³²

3.2.5.5. Atf-ı Nesak (عطف النسق)

Kendisi ile metbû'unun arasını zikredilen atıf harflerinden biriyle bağlayan tâbi'ye atf-ı nesak denir.⁹³³ Diğer bir ifâdeyle bir kelime veya cümleyi, önce geçen kelime veya cümleye atıf harflerinden biri aracılığıyla bağlamak demektir. Atf-ı nesakta, ma'tûf ile ma'tûfun aleyh arasında atıf harflerinden biri bulunduğundan dolayı

⁹²⁶ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 456.

⁹²⁷ 18. Kehf: 15.

⁹²⁸ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 294.

⁹²⁹ 19. Meryem: 2.

⁹³⁰ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 305.

⁹³¹ 14. İbrahim: 29.

⁹³² Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 259.

⁹³³ İbn Hişâm, s. 402; İbn Akîl, II, 206.

kendisine atfun bi'l huruf (عطف بالحروف) dahi denir. Atfedilen tâbi'ye ma'tûf, metbû'na ise ma'tûfun aleyh denilir.⁹³⁴ Daha net bir ifâdeyle, atif harflerinden sonra gelen kelimeye ma'tûf, önce gelen kelimeye ise ma'tûfun aleyh denir. Atif harfleri şunlardır: و, ف, ثم, حتى, أو, إمام, أم, لا, بل, لكن.⁹³⁵

Ma'tûf, ma'tûfun aleyhe sadece i'rapta tabi olur. Ta'rîf-tenkîrde, tezkîr-te'nîste ve adette ise tabi olması gerekmez. Tevabi'in ictimâsında evvelâ sıfat, sonra beyân, sonra te'kîd, sonra bedel ve daha sonra da nesak (ma'tûf) zikrolunur. Mesela: **حفص الكريم عمر** ⁹³⁶ نفسه امير المؤمنين ثم عثمان الخليفة بعد أبي بكر الصديق ابو

Atif Kuralları

Fiilin fiile atfi mümkündür. Bu durumda fiiller birbirine muvâfık olur. İsimler birbirlerine atfedilebilir. Cümlelerde – eğer inşâlık ve ihbârlıkta muvâfık iseler- isim cümlesi isim cümlesine, fiil cümlesi fiil cümlesine, fiil cümlesinin isim cümlesine, isim cümlesinin fiil cümlesine atfedilmesi mümkündür. Mânânın meydana gelmesinde muvâfakat varsa fiilin isme ismin fiile atfi câizdir. Fiile muttasıl olan merfû zamîrin atfi durumunda merfû zamîr evvela munfasıl zamîr ile te'kîd edilir. Mecnûr zamîrin üzerine atif vâki olduğunda da ma'tûfun aleyhdeki harf-i cerin veya muzâfin iâdesi lazım gelir.⁹³⁷ Zâhir bir isim, zamîr üzerine atfedilebilir. Zamîr muttasıl ref zamîri olursa efdal olan zamîrin lâfzî veya m'nevî te'kîd ya da başka bir kelime ile ayrılması gerekir.⁹³⁸

Atif, atif harfi olmadan da yapılır. Bu durumda atif harfi mahzûf sayılır.⁹³⁹ Şimdi bunlarla ilgili Celaleyn de yer verilen misâlleri inceleyelim.

İsmin isme/ kelimenin kelimeye atfedilmesi:

Misâl 1: {وَأِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ}

"İbrahim ve İsmail, Kabenin temellerini yükseltiyordu..."⁹⁴⁰ âyet-i kerîmesindeki وإسماعيل kelimesi إبراهيم kelimesi üzerine atıftır.

⁹³⁴ Zihni, s. 156; Uzun, 12.

⁹³⁵ Çörtü, s. 403.

⁹³⁶ Zihni, s. 157.

⁹³⁷ Zihni, s. 157-158.

⁹³⁸ er-Râcihi, s. 447.

⁹³⁹ Sarmış, s. 413.

{وإسماعيل} عطف على إبراهيم.⁹⁴¹

Misâl 2: {آمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ...} "Peygamber ve inananlar, ona Rabb'inden indirilene inandı. Hepsi Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine inandı..."⁹⁴² âyetindeki وَالْمُؤْمِنُونَ kelimesi الرسول kelimesi üzerine atıftır.

{والمؤمنون} عطف عليه.⁹⁴³

Cümlelerin lafız üzerine atfedilmesi

Misâl 1: {مَتَّكَيْنَ عَلَى سُرُرٍ مَّصْفُوفَةٍ وَزَوَّجْنَاهُمْ بِحُورٍ عِينٍ} "Sıra sıra dizilmiş koltuklara yaslanarak, onları, ceylan gözlü hûrilerle evlendirmişizdir"⁹⁴⁴ âyet-i kerîmesinde geçen وَزَوَّجْنَاهُمْ cümlesi 17. âyetteki جنات kelimesi üzerine atıftır.

{وزوجناهم} عطف على جنات.⁹⁴⁵

Fiil cümlesinin fiil cümlesi üzerine atfedilmesi

Misâl 1: {فَكَيْفَ إِذَا أَصَابَتْهُمُ مُصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ ثُمَّ جَاءُوكَ يَخْلِفُونَ بِاللَّهِ إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا إِحْسَانًا وَتَوْفِيقًا} "Başlarına kendi işlediklerinden ötürü bir musibet çattığında sana gelip: "Biz, iyilik etmek ve uzlaştırmaktan başka bir şey istemedik" diye de nasıl Allah'a yemin ederler"⁹⁴⁶ âyetindeki ثُمَّ جَاءُوكَ cümlesi bir önceki âyette geçen يصدون üzerine atıftır.

{ثم جاءوك} معطوف على يصدون.⁹⁴⁷

Misâl 2: {وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَمَا أَلَتْنَاهُمْ مِنْ عَمَلِهِمْ مِنْ شَيْءٍ كُلُّ} "İman eden ve soylarından gelenlerde, imanda kendilerine tâbi olanlar

⁹⁴⁰ 2. Bakara: 127.

⁹⁴¹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 20.

⁹⁴² 2. Bakara: 285.

⁹⁴³ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 49.

⁹⁴⁴ 52. Tur: 20.

⁹⁴⁵ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 524.

⁹⁴⁶ 4. Nisa: 62.

⁹⁴⁷ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 88.

(var ya)! İşte biz, onların nesillerini de kendilerine kattık. Onların amellerinden de bir şey eksiltmedik. Herkes kazandıklarına karşı bir rehindir"⁹⁴⁸ âyet-i kerîmesindeki **واتبعهم** cümlesi **آمنوا** cümlesi üzerine atıftır.

{واتبعهم} معطوف على آمنوا.⁹⁴⁹

Fiilin fiil üzerine atfedilmesi:

Misâl 1: {إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتُّبِعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا وَرَأَوُا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ} "Nitekim kendilerine uyulanlar, azabı görünce uyanlardan uzaklaşacaklar ve aralarındaki bağlar kopacaktır"⁹⁵⁰ âyet-i kerîmesinde geçen **تقطعت** fiili **تبرأ** fiili üzerine atıftır.

{رَأُوا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ} عطف على تبرأ.⁹⁵¹

Misâl 2: {أَوْ يُوبِقَهُنَّ بِمَا كَسَبُوا وَيَعْفُ عَنْ كَثِيرٍ} "Yahut yaptıkları yüzünden onları helâk eder. Birçoğunu da affeder"⁹⁵² âyetindeki **يوبق** fiili önceki âyetteki **يسكن** fiiline atıftır.

{أَوْ يُوبِقَهُنَّ} عطف على يسكن.⁹⁵³

Fiilin isim üzerine atfedilmesi:

Misâl 1: {إِنَّ الْمُسَدِّقِينَ وَالْمُصَدِّقَاتِ وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا يُضَاعَفُ لَهُمْ وَلَهُمْ أَجْرٌ كَرِيمٌ} "Sadaka veren erkeklere ve sadaka veren kadınlara ve Allah'a güzel bir ödünç verenlere, verdiklerinin karşılığı kat kat ödenir ve onlara değerli bir mükâfat vardır"⁹⁵⁴ âyet-i kerîmesindeki **أقرضوا** fiili, lâm-ı ta'rîfin sılasında bulunan ismin üzerine atfedilmiştir.

⁹⁴⁸ 52. Tur: 21.

⁹⁴⁹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 524.

⁹⁵⁰ 2. Bakara: 166.

⁹⁵¹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 25.

⁹⁵² 42. Şura: 34.

⁹⁵³ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 487.

⁹⁵⁴ 57. Hadid: 18.

{وأقرضوا الله قرضا حسنا} عطف الفعل على الاسم في صلة أل.⁹⁵⁵

Fiilin, mukadder bir fiil üzerine atfedilmesi:

Misâl: {وَالَّذِينَ كَفَرُوا فَتَعَسَا لَهُمْ وَأَصْلٌ أَعْمَالُهُمْ} "İnkâr edenlere gelince, onların hakkı yıkımdır. Allah onların yaptıklarını boşa çıkarmıştır"⁹⁵⁶ âyet-i kerîmesinde geçen أضل fiili, mukadder تعسوا fiili üzerine atıftır.

{وأضل أعمالهم} عطف على تعسوا.⁹⁵⁷

Cümle, mukadder bir cümle üzerine atfedilmesi:

Misâl: {لِيَعْلَمَ أَنْ قَدْ أَبْلَغُوا رَسُولَاتِ رَبِّهِمْ وَأَحَاطَ بِمَا لَدَيْهِمْ وَأَحْصَى كُلَّ شَيْءٍ عَدَدًا} "Ki böylece onların (peygamberlerin), Rablerinin gönderdiklerini hakkıyla tebliğ ettiklerini bilsin. Allah onların nezdinde olup bitenleri çepeçevre kuşatmış ve her şeyi bir bir saymıştır"⁹⁵⁸ âyet-i kerimesinde geçen ذلك فعلم بما لديهم cümlesi, mukadder ذلك فعلم بما لديهم cümlesi üzerine atıftır.

{وأحاط بما لديهم} عطف على مقدر أي فعلم ذلك.⁹⁵⁹

Zâhir bir isim, zamîr üzerine atfedilebilir:

Misâl 1: {وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَكَانَ لِزَامًا وَأَجَلٌ مُسَمًّى} "Eğer Rabbinden, daha önce sâdir olmuş bir söz ve tayin edilmiş bir vâde olmasaydı, (ceza onlar için de dünyada) kaçınılmaz olurdu"⁹⁶⁰ âyetindeki كان deki gizli zamîr üzerine atıftır. كان nin haberinin araya girmesi te'kîd yerine kâim olmuştur.

⁹⁵⁵ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 539.

⁹⁵⁶ 47. Muhammed: 8.

⁹⁵⁷ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 507.

⁹⁵⁸ 72.Cin: 28.

⁹⁵⁹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 573.

⁹⁶⁰ 20. Tâhâ: 129.

{وأجل مسمى} معطوف على الضمير المستتر في كان وقام الفصل بخبرها مقام التأكيد.⁹⁶¹

Misâl 2: {رَبَّنَا وَأَدْخِلْهُمْ جَنَّاتِ عَدْنٍ الَّتِي وَعَدْتَهُمْ وَمَنْ صَلَحَ مِنْ آبَائِهِمْ وَأَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ

{العَزِيزُ الْحَكِيمُ} "Rabbimiz! Onları da, onların atalarından, zevcelerinden, nesillerinden iyi olanları da kendilerine vâdettiğin Adn cennetlerine koy. Şüphesiz azîz ve hakîm olan sensin"⁹⁶² âyetindeki صلح ومن terkîbi أدخلهم veya وعدتهم fiillerindeki هم zamîrine atıftır.

{التي وعدتهم ومن صلح} عطف على هم في وأدخلهم أو وعدتهم.⁹⁶³

Hâss'm, âmm üzerine atfedilmesi:

Misâl 1: {من كان عدوا لله وملائكته ورسوله وجبريل وميكايل فإن الله عدو للكافرين} "Kim, Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e ve Mikâil'e düşman olursa bilsin ki Allah da inkârcı kâfirlerin düşmanıdır"⁹⁶⁴ âyet-i kerîmesinde geçen وميكايل kelimesi hâssın âmm üzerine atfıyla, الملائكة kelimesi üzerine atıftır.

{وميكايل} عطف على الملائكة من عطف الخاص على العام.⁹⁶⁵

İsim cümlesi isim cümlesi üzerine atfedilebilir:

Misâl 1: {وَالَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ وَإِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ} "Onlar, büyük günahlardan ve hayâsızlıktan kaçınırlar; kızdıkları zaman da kusurları bağışlarlar"⁹⁶⁶ âyetindeki والذين يَجْتَنِبُونَ cümlesi önceki âyette geçen آمنوا cümlesi üzerine atıftır.

{خير وأبقى للذين آمنوا وعلى ربهم يتوكلون} ويعطف عليه {والذين يجتنبون}⁹⁶⁷

⁹⁶¹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 321.

⁹⁶² 40. Mü'min: 8.

⁹⁶³ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 468.

⁹⁶⁴ 2. Bakara: 98.

⁹⁶⁵ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 15.

⁹⁶⁶ 42. Şura: 37.

⁹⁶⁷ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 487.

Cüz'ün, küll üzerine atfedilmesi:

Misâl: {وَالَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ وَإِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ} "Onlar, büyük günahlardan ve hayâsızlıktan kaçınırlar; kızdıkları zaman da kusurları bağışlarlar" ⁹⁶⁸ âyetindeki والفواحش kelimesi cüz'ün küllüne atfi kâbilindedir.

{وَالَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَائِرَ الْإِثْمِ وَالْفَوَاحِشَ} من عطف البعض على الكل. ⁹⁶⁹

Lafız, diğer lafzın mahalline atfedilebilir:

Misâl 1: {وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ} "Yeryüzünü de döşedik ve ona sabit dağlar koyduk. Orada gönül açan her türden (bitkiler) yetiştirdik" ⁹⁷⁰ âyetindeki والأرض kelimesi إلى السماء kelimesinin mahalli üzerine atıftır.

{وَالْأَرْضَ} معطوف على موضع إلى السماء. ⁹⁷¹

Misâl 2: {وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ مِنَّا فَضْلًا يَا جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ وَالطَّيْرَ وَأَلْنَا لَهُ الْحَدِيدَ} "Andolsun, Davud'a tarafımızdan bir üstünlük verdik. Ey dağlar ve kuşlar! Onunla beraber tesbih edin, dedik. Ona demiri yumuşattık" ⁹⁷² âyetindeki الطير kelimesi جبال kelimesinin mahalline atfedilmek üzere mansûbtur.

{وَالطَّيْرَ} بالنصب عطفا على محل الجبال. ⁹⁷³

Atıf Harflerinin Kullanım Özellikleri ve Misâlleri

1. الواو: Mutlak cem içindir. Bütün nahivciler atıf harfi olan و harfinin tertip için değil de cem için olduğunda ittifak etmişlerdir. ⁹⁷⁴ Mutlak cem, ma'tûf ile ma'tûfun

⁹⁶⁸ 42. Şura: 36.

⁹⁶⁹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 487.

⁹⁷⁰ 50. Kaf: 7.

⁹⁷¹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 518.

⁹⁷² 34. Sebe: 10.

⁹⁷³ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 429.

⁹⁷⁴ İbn Hişâm, s. 403.

aleyhin hükümde ortak olmasıdır.⁹⁷⁵ Diğer bir ifâdeyle sadece atıf içindir. İki kelimeyi veya iki cümleyi birbirine bağlar.⁹⁷⁶

2. الفاء : Tertip (aynı işi yamakta müşareket) ve takip (ma‘tufun, ma‘tufun aleyhin peşinden hemen aynı işi yaptığını) ifâde eder. Tesebbüb (sebebiyet) de ifâde eder. Bu genellikle cümlelerin atfında söz konusu olur.⁹⁷⁷

Misâl: {أَمْ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ فَاللَّهُ هُوَ الْوَلِيُّ وَهُوَ يُحْيِي الْمَوْتَىٰ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ} "Yoksa onlar Allah'tan başka dostlar mı edindiler? Hâlbuki dost yalnız Allah'tır. O ölüleri diriltir, her şeye kadirdir"⁹⁷⁸ âyetinde فَاللَّهُ ifâdesindeki ف harfi sadece atıf içindir.

{فَاللَّهُ هُوَ الْوَلِيُّ} الفاء لمجرد العطف.⁹⁷⁹

3. ثم : Tertîp, mühlet ve terâhî (gecikme) ifâde eder.⁹⁸⁰ Kufelilere ve Ahfeş'e göre hükümde müşâreket de ifâde eder.⁹⁸¹

Tertîp ifâde eder

Misâl 1: {ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ} "Sonra insanların aktığı yerden siz de akın. Allah'tan mağfiret isteyin. Çünkü Allah affedici ve esirgeyicidir"⁹⁸² âyetinde ثُمَّ أَفِيضُوا ifâdesindeki ثم tertîp içindir.

{ثُمَّ أَفِيضُوا} ثم للترتيب.⁹⁸³

4. حتى : Atıf harfî olarak kullanılabilmesi için kendisinden sonraki isim (ma‘tûf), ma‘tûfu aleyhin cüz'i âlâsı veya cüz'i ednâsı olması gerekir. Bu cüziyyet hakiki olduğu gibi hükmi de olabilir. حتى da tertîp yoktur, و gibi mutlak cem ifâde eder.⁹⁸⁴

⁹⁷⁵ Sarmış, s. 414.

⁹⁷⁶ Çörtü, s. 405.

⁹⁷⁷ İbn Hişâm, s. 405.

⁹⁷⁸ 42. Şura: 9.

⁹⁷⁹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 483.

⁹⁸⁰ İbn Hişâm, s. 403; es- Süyûtî, I, 503.

⁹⁸¹ es-Süyûtî, I, 503.

⁹⁸² 2. Bakara: 199.

⁹⁸³ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 31.

⁹⁸⁴ İbn Hişâm, s. 407-408.

5. أو Şek veya teşkîk (şüphelendirme), ibâha, tahyîr, tafsîl, takrîp, بل gibi idrâb, و gibi mutlak cem ifâde eder.⁹⁸⁵ İbaha, ma'tûf veya m'atûf aleyhten birini yahutta her ikisini birlikte seçmeyi ifâde eder. Tahyîr ise sadece birini seçmeyi ifâde eder.⁹⁸⁶

Tafsîl ifâde eder

Misâl: {قَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى تَهْتَدُوا قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ} "Yahudi veya Hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız, dediler. Doğruya yönelmiş olan ve Allah'a eş koşanlardan olmayan İbrahim'in dinine uyarız de"⁹⁸⁷ âyetindeki أو tafsîl içindir.

{وقالوا كونوا هودا أو نصارى تهتدوا} أو للتفصيل.⁹⁸⁸

Tahyîr ifâde eder

Misâl: {وَأْتِمُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ فَإِنْ أُخْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ وَلَا تَخْلِقُوا رُؤُوسَكُمْ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحَلَّهُ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِّنْ رَّأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِّنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسْكِ...} "Hacı ve umreyi Allah için tam yapın. Eğer (bunlardan) alıkonursanız kolayınıza gelen kurbanı gönderin. Kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Sizden her kim hasta olursa yahut başından bir rahatsızlığı varsa, oruç veya sadaka veya kurban olmak üzere fide gerekir..."⁹⁸⁹ âyet-i kerimesinde geçen أو muhayyerlik bildirir.

{فمن كان منكم مريضاً أو به أذى من رأسه ففدية من صيام أو صدقة أو نسك} أو للتخيير.⁹⁹⁰

6. أم : İki şeyden birini ta'yîn veya ikisinin müsâvi olduğunu ifâde eder. İki haber cümlesi arasında gelir ve bunların başına da tesviye hemzesi dâhil olursa bu durumda müsâvat (tesviye) ifâde eder. İstifhâm hemzesi ile beraber geldiğinde ise ta'yîn ifâde eder.⁹⁹¹ Bazen بل anlamında da kullanılır.⁹⁹²

⁹⁸⁵ es-Süyûtî, s. 408.

⁹⁸⁶ er-Râcihi, s. 445.

⁹⁸⁷ 2. Bakara: 135.

⁹⁸⁸ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 21.

⁹⁸⁹ 2. Bakara: 196.

⁹⁹⁰ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 30.

⁹⁹¹ İbn Hişâm, s. 411; İbn Akîl, II, 211.

⁹⁹² İbn Akil, II, 212.

Misâl: {أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطَ كَانُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى} "Yoksa İbrahim, İsmail, İshak, Yakûb ve torunlarının Yahudi veya Hıristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz..."⁹⁹³ âyetinde أم تقولون أم cümlesindeki بل, أم anlamındadır.

{أم} بل.⁹⁹⁴

7. بل : Müfredin müfrede atfı durumunda atıf harfî olur ve iki şey ifâde eder: a. Öncesindeki cümle olumlu ise idrâb yani önceki sözün iptalini ifâde eder. b. Öncesindeki cümle olumsuz ise takrîr sonra muhâlefet ifâde eder.⁹⁹⁵ Bazen intikâl (bir maksattan diğeri bir maksada veya bir konudan diğeri bir konuya geçme) anlamına da gelir.⁹⁹⁶

İdrâb (önceki sözü iptal) ifâde eder

Misâl 1: {وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَّا يُؤْمِنُونَ} "Yahudiler peygamberlerle alay ederek) 'Kalplerimiz perdelidir' dediler. Hayır; küfür ve isyanları sebebiyle Allah onlara lânet etmiştir. O yüzden çok az inanırlar"⁹⁹⁷ âyet-i kerîmesinde geçen بل لعنهم الله cümlesindeki بل idrâb (önceki sözü iptal) içindir.

{بل} للإضراب.⁹⁹⁸

İntikâl ifâde eder:

Misâl: {أَوَكُلَّمَا عَاهَدُوا عَهْدًا نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِّنْهُمْ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ} "Ne zaman onlar bir antlaşma yaptılarsa, yine kendilerinden bir gurup onu bozmadı mı? Zaten onların çoğu iman etmez"⁹⁹⁹ âyet-i kerîmesinde geçen بل intikâl içindir.

{بل} للانتقال.¹⁰⁰⁰

⁹⁹³ 2. Bakara: 140.

⁹⁹⁴ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 21.

⁹⁹⁵ er-Râcihi, s. 446-447.

⁹⁹⁶ es-Süyûtî, I, 500.

⁹⁹⁷ 2. Bakara: 88.

⁹⁹⁸ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 13.

⁹⁹⁹ 2. Bakara: 100.

8. لكن: İstidrâk ifâde eder. Atıf harfî olabilmesi için gerekli şartlar şunlardır: 1. Ma'tûfu müfret olmalı 2. Başında vav olmamalı 3. Öncesindeki cümle nefy ya da nehy cümlesi olmalı.¹⁰⁰¹ İstidrâk, söylenen bir sözün yanlışlığını o sözün doğrusunu söyleyerek gidermek demektir.¹⁰⁰²

9. لا: Ma'tûftan hükmün nefyini ifâde eder. Atıf harfî olması için gereken şartlar: 1. Ma'tûf müfret olmalı 2. Öncesindeki cümle menfî olmamalı 3. Başında atıf harfî olmamalıdır. Bu harf bazen nefyi te'kîd için zâit olarak da gelir.¹⁰⁰³

Zâit olur:

Misâl 1: **فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا**

قَضَيْتَ وَوَسَلَّمُوا تَسْلِيمًا "Hayır; Rabb'ine and olsun ki, aralarında çekiştikleri şeylerde seni hakem tayin edip, sonra senin verdiğin hükmü içlerinde bir sıkıntı duymadan tamamen kabul etmedikçe inanmış olmazlar"¹⁰⁰⁴ âyetindeki لا zâittir.

{فلا وربك} لا زائدة.¹⁰⁰⁵

10. إِمَّا : Tekrarlanarak kullanılır, şüphe ve tereddüt bildirir.¹⁰⁰⁶ Ayrıca, ibhâm, tahyîr ve tafsîl de ifâde eder.¹⁰⁰⁷ İbn Hişâm,el-Fârisî ve Cürcânî'ye göre ise atıf harfî değildir.¹⁰⁰⁸

¹⁰⁰⁰ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 15.

¹⁰⁰¹ er-Râcihî, s. 446.

¹⁰⁰² İbn Hişâm, s. 411.

¹⁰⁰³ er-Râcihî, s. 446.

¹⁰⁰⁴ 4. Nisa: 65.

¹⁰⁰⁵ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 88.

¹⁰⁰⁶ Çörtü, s. 407.

¹⁰⁰⁷ es-Süyûtî, I, 483.

¹⁰⁰⁸ İbn Hişâm, s. 409.

3.2.6. Bazı Edatlar Ve Fonksiyonları

1. **أل:** Harf-i ta‘rîf, ism-i mevsûl, zâit ve muzâfun ileyhten ivaz olur.¹⁰⁰⁹

İsm-i mevsûl olur:

Misâl 1: {وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِّنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ} "Erkek hırsız ve kadın hırsızın, yaptıklarından ötürü Allah tarafından ibret verici bir ceza olarak, ellerini kesin. Allah Aziz'dir, Hakim'dir"¹⁰¹⁰ âyetinde السارق والسارقة kelimelerindeki lâm-ı ta‘rîf ism-i mevsûldür ve mübtedâdır. Şarta benzediği için de haberine ف dâhil olmuştur.

{وَالسارق والسارقة} أل فيهما موصولة مبتدأ ولشبهه بالشرط دخلت الفاء في خبره.¹⁰¹¹

Harf-i ta‘rîf olur: Harf-i ta‘rîf olduğunda üç kısımda ele alınır.¹⁰¹²

a. **Ahd (العهد) :** Bu da ikiye ayrılır:

i. **Ahd-i zihnî:** Zihinde olan mânâyı ifâde eder. Yani mütekellimce bilinip, muhatapça bilinmezliği ifâde eder.

ii. **Ahd-i hâricî:** Mütekellim ve muhatapça ma'lûmu ifâde eder.

b. **Cins (الجنس) :** Bir şeyin cinsini ifâde etmek için getirilir.

Misâl 1: {وَمَا أُبْرِيءُ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّي} "Ben nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis aşırı şekilde kötülüğü emreder; Rabbim acıyıp korumuş başka..."¹⁰¹³ âyet-i kerîmesinde النفس kelimesindeki harf-i ta‘rîf (ال) cins içindir.

{إن النفس} الجنس.¹⁰¹⁴

¹⁰⁰⁹ es-Süyûtî, II, 474-476.

¹⁰¹⁰ 5. Maide: 38.

¹⁰¹¹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 114.

¹⁰¹² İbn Hişâm, s. 149; İbn Akîl, II, 167.

¹⁰¹³ 12. Yusuf: 53.

¹⁰¹⁴ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 242.

Misâl 2: "(Babaları) {قَالَ إِنِّي لَيَحْزُنُنِي أَنْ تَذْهَبُوا بِهِ وَأَخَافُ أَنْ يَأْكُلَهُ الذَّنْبُ وَأَنْتُمْ عَنْهُ غَافِلُونَ}" dedi ki: Onu götürmeniz beni mutlaka üzer. Siz ondan habersizken onu bir kurdun yemesinden korkarım¹⁰¹⁵ âyetinde الذَّنْبُ lafzındaki lâm-ı ta'rif (ال) ten murat cinstir.

{وأخاف أن يأكله الذئب} المراد به الجنس.¹⁰¹⁶

c. İstiğrâk (الاستغراق): Bir kelimenin ifâde ettiği bütün mânâyı ifâde eder.

Zâit olur:

Misâl : {وَإِسْمَاعِيلَ وَالْيَسَعَ وَيُونُسَ وَلُوطًا وَكُلًّا فَضَّلْنَا عَلَى الْعَالَمِينَ} "İsmail, Elyesa', Yunus ve Lût'u da (hidâyete erdirdik). Hepsini âlemlere üstün kıldık"¹⁰¹⁷ âyet-i kerîmesinde geçen ال اليسع kelimesindeki ال zâittir.

{واليسع} اللام زائدة.¹⁰¹⁸

2. ألا : Tenbih, arz (bir şeyin yapılmasını kibarca istemek) ve tahdîd (bir şeyin yapılmasını sertçe istemek) edatı olarak kullanılır.¹⁰¹⁹

Tenbîh edatı olarak kullanılır:

Misâl: {أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ} "İyi bilin ki, asıl bozguncular kendileridir, lakin farkında değillerdir"¹⁰²⁰ âyet-i kerîmesinde geçen "ألا" tenbîh içindir.

{ألا} للتنبيه.¹⁰²¹

3. أن : Şartiyye, nâfiye, zâide, أي konumunda tefsîriyye, masdariyye, إذ gibi ta'lîl olarak vârid olur. Ayrıca لئلاً anlamına gelir.¹⁰²²

¹⁰¹⁵ 12. Yusuf: 13.

¹⁰¹⁶ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 236.

¹⁰¹⁷ 6. Enâm: 86.

¹⁰¹⁸ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 138.

¹⁰¹⁹ es-Süyûtî, I, 576.

¹⁰²⁰ 2. Bakara: 12.

¹⁰²¹ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 23.

¹⁰²² es-Süyûtî, I, 587-589.

Tefsîriyye olur:

Misâl 1: {وَلَوْ أَنَّا كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ أَنْ اقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ أَوْ اخْرَجُوا مِنْ دِيَارِكُمْ مَا فَعَلُوهُ إِلَّا قَلِيلٌ مِّنْهُمْ}

"Şâyet onlara 'Kendinizi öldürün' veya 'Memleketinizden çıkın' diye emretmiş olsaydık, pek azından başkaları bunu yapmazlardı..."¹⁰²³ âyetindeki أن tefsîr harfidir.

{ولو أنا كتبنا عليهم أن} مفسرة.¹⁰²⁴

Nâfiye anlamına gelir:

Misâl: {فَكَيْفَ إِذَا أَصَابْتَهُمْ مُّصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ ثُمَّ جَاءُوكَ يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا إِحْسَانًا}

{فَكَيْفَ إِذَا أَصَابْتَهُمْ مُّصِيبَةٌ بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ ثُمَّ جَاءُوكَ يَحْلِفُونَ بِاللَّهِ إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا إِحْسَانًا} "Başlarına kendi işlediklerinden ötürü bir musibet çattığında sana gelip: "Biz, iyilik etmek ve uzlaştırmaktan başka bir şey istemedik" diye de nasıl Allah'a yemin ederler"¹⁰²⁵ âyetindeki إِنْ kelimesi ما anlamında nefiy harfidir.

{يحلِفون بالله إن} ما.¹⁰²⁶

Zâit olarak kullanılır:

Misâl: {فَلَمَّا أَنْ جَاءَ الْبَشِيرُ أَلْفَاهُ عَلَىٰ وَجْهِهِ فَارْتَدَّ بِصِيرًا...}

"Müjdecî gelince, gömleği onun yüzüne koyar koymaz görür oldu..."¹⁰²⁷ âyetinde فلما أن zâittir.

{فلما أن} زائدة.¹⁰²⁸

4. حتى : Şu mânâlarda kullanılır:

i. Harf-i cer olur: Bu harf الي gibi intihâu'l gâye (mesâfenin sonu) ifâde ederse harf-i cer olur. Kısaca الي nın mürâdifî olarak kullanıldığında harf-i cer olur.

ii. Atıf harfi olur: Harfi atıf olarak kullanılabilmesi için kendisinden sonraki isim (ma'tûf), ma'tûfu aleyhin cüz'i âlâsı veya cüz'i ednâsı olması gerekir. Bu cüziyyet

¹⁰²³ 4. Nisa: 66.

¹⁰²⁴ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 89.

¹⁰²⁵ 4. Nisa: 62.

¹⁰²⁶ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 88.

¹⁰²⁷ 12. Yusuf: 96.

¹⁰²⁸ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 247.

hakîki olduğu gibi hükmî de olabilir. حتى da tertîp yoktur, و gibi mutlak cem ifâde eder.¹⁰²⁹

iii. Ta'îliyye olur: حتى dan sonra fiili muzâri gizli bir ile أن mansûb olursa buna hattâ-i ta'îliyye denir.¹⁰³⁰

iiiii: İbtidâiyye olur: Cümle-i müste'nefin başında gelirse hattâ-i ibtidâiyye olur.

Misâl: {حَتَّى إِذَا أَخَذْنَا مُتْرَفِيهِمْ بِالْعَذَابِ إِذَا هُمْ يَجْرُونَ} "Sonunda şımarık varlıklarını azabla yakaladığımız zaman feryat ederler"¹⁰³¹ âyetindeki حتى ibtidâiyye içindir.

{حتى} ابتدائية.¹⁰³²

5. قد : Tahkîk, takrîb, taklîl, teksîr ve tevakku' mânâlarına gelir.¹⁰³³

Tahkîk ifâde eder: Mâzilerden önce geldiğinde tahkîk (kesinlik) ifâde eder.¹⁰³⁴

Misâl: {قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ الَّذِي يَقُولُونَ فَإِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَلَكِنَّ الظَّالِمِينَ بآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ}

"Onların söylediklerinin hakikaten seni üzmekte olduğunu biliyoruz. Aslında onlar seni yalanlamıyorlar, fakat o zalimler açıkça Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar"¹⁰³⁵ âyet-i kerîmesindeki قد tahkîk içindir.

{قد} للتحقيق.¹⁰³⁶

6. لو : Şartiyye, masdariyye, temennî ve ta'lîl olarak kullanılır.

Şartiyye olarak kullanılır:

Misâl: {وَلَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَمَثُوبَةٌ مِّنْ عِنْدِ اللَّهِ خَيْرٌ لَّوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ} "Onlar inanıp, Allah'a

karşı gelmekten sakınsalardı, Allah katından olan sevab daha hayırlı olurdu..."¹⁰³⁷ âyet-i kerîmesinde geçen ولو أنهم ifâdesindeki لو in cevâbı mahzûftur.

¹⁰²⁹ İbn Hişâm, s. 407-408.

¹⁰³⁰ es-Süyûtî, I, 506.

¹⁰³¹ 23. Mûminun: 64.

¹⁰³² Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 346.

¹⁰³³ es-Süyûtî, I, 522.

¹⁰³⁴ es-Süyûtî, I, 522.

¹⁰³⁵ 6. Enâm: 33.

¹⁰³⁶ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 131.

{ولو أنهم} وجواب لو محذوف.¹⁰³⁸

Masdariyye olarak kullanılır:

Misâl 1: {ولتجدنهم أحرص الناس على حياة و من الذين أشركوا يود أحدهم لو يعمر ألف سنة...}

"Yemin olsun ki, sen onları yaşamaya karşı insanların en düşkününü olarak bulursun. Onlardan her biri de arzular ki, bin sene yaşasın..."¹⁰³⁹ âyet-i kerîmesindeki أن لو, anlamındadır. lo sılasıyla birlikte masdar te'vîlinde olup, يود fiilinin mef'ûlüdür.

{أحدهم لو يعمر ألف سنة} lo مصدرية بمعنى أن وهي بصلتها في تأويل مصدر مفعول يود.¹⁰⁴⁰

Misâl 2: {وَدَّ كَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِّنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِّنْ عِنْدِ أَنفُسِهِمْ مِّنْ بَعْدِ}

{...} "ما تبين لهم الحق..." Kitap ehlinin çoğu, hak kendilerine apaçık belli olduktan sonra, içlerindeki çekememezlikten ötürü, sizi, inandıktan sonra küfre döndürmeyi isterler..."¹⁰⁴¹ âyet-i kerîmesinde geçen لو يردونكم ifâdesindeki lo masdar anlamındadır.

{ود كثير من أهل الكتاب لو} مصدرية.¹⁰⁴²

Temennî edatı olur:

Misâl: {وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَتَبَرَّأَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّأُوا مِنَّا كَذَلِكَ يُرِيهِمُ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ}

"Uyanlar: 'Keşke bizim için dünyaya bir dönüş olsa da, bizden uzaklaştıkları gibi biz de onlardan uzaklaşsak' derler"¹⁰⁴³ âyetinde لو أن لنا ifâdesindeki lo temennî için olup, cevâbı da نترأ dir.

¹⁰³⁷ 2. Bakara:103.

¹⁰³⁸ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 16.

¹⁰³⁹ 2. Bakara: 96.

¹⁰⁴⁰ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 15.

¹⁰⁴¹ 2. Bakara: 109.

¹⁰⁴² Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 17.

¹⁰⁴³ 2. Bakara: 167.

{وقال الذين اتَّبَعُوا لَوْ أَن لَنَا كَرَةٌ فَتَتَّبِعُوا مِنْهُمْ} لَوْ لِلتَّمَنِي وَتَتَّبِعُوا جَوَابُهُ.¹⁰⁴⁴

7. **هلا**: İmtina' harf-i, istifhâmiyye ve nâfiye olarak kullanılır. Ayrıca هلا mânâsına gelir. Yani muzâride arz (bir şeyin yapılmasını kibarca istemek) ve tahdîd (bir şeyin yapılmasını sertçe istemek) edatı olur. Mâzide ise tevbih (kınama) ve pişmanlık edatı olur.¹⁰⁴⁵

هلا mânâsına gelir:

Misâl: {وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ أَوْ تَأْتِينَا آيَةٌ} "Bilmeyenler: 'Allah bizimle konuşmalı veya bize bir âyet gelmeli değil miydi?' dediler..."¹⁰⁴⁶ âyetinde لَوْلَا يُكَلِّمُنَا لَوْلَا cümlesindeki هلا, لولا anlamındadır. (Burada tahdîd ifâde eder)

{لَوْلَا} هلا .¹⁰⁴⁷

8. **ما**: İsim ve harf olarak bulunur. İsim olduğunda ism-i mevsûl, istifhâmiyye, şartiyye, taaccübiyye, nekre-i mevsûfe ve nekre-i gayr-i mevsûfe olarak vârid olur. Harf olduğunda ise, masdariyye, nâfiye (bu durumda ما gibi amel eder veya etmez), te'kîd için zâit (bu halde mâ-i kâffe olur veya mâ-i kâffe olmaz) olarak vârid olur.¹⁰⁴⁸

İsm-i mevsûl olur:

Misâl: {قَالَ ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبِغُ فَارْتَدَّا عَلَى آثَارِهِمَا قَصَصًا} "Musa: İşte aradığımız o idi, dedi.

Hemen izlerinin üzerine geri döndüler"¹⁰⁴⁹ âyetindeki ما , الذي mânâsındadır.

{ما} أي الذي.¹⁰⁵⁰

¹⁰⁴⁴ Tefsîrû'l-Celâleyn, s.25.

¹⁰⁴⁵ es-Süyûtî, I, 546.

¹⁰⁴⁶ 2. Bakara: 118.

¹⁰⁴⁷ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 18.

¹⁰⁴⁸ es-Süyûtî, I, 548-549.

¹⁰⁴⁹ 18. Kehf: 64.

¹⁰⁵⁰ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 300.

İstifhâmiyye olur:

Misâl: { مَا أَغْنَىٰ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يُمْتَعُونَ } "Faydalandırıldıkları nimetler onlara ne yarar sağlamayacaktır"¹⁰⁵¹ âyetindeki ما istifhâmiyye olup hangi şey mânâsına gelir.

{ مَا } استفهامية بمعنى أي شيء.¹⁰⁵²

Masdariyye olarak gelir:

Misâl: { إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٌ } "Onlar koyu bir cehalet içerisinde kalmış gafillerdir"¹⁰⁵³ âyet-i kerimesinde geçen ما masdariyyedir.

{ إِنَّمَا تُوعَدُونَ } ما مصدرية.¹⁰⁵⁴

Şartiyye olarak gelir:

Misâl 1: { مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِّنْهَا أَوْ مِثْلَهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ } "Herhangi bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya unutturursak, onun yerine daha hayırlısını veya onun benzerini getiririz..."¹⁰⁵⁵ âyetinde ما مانتسخ ifâdesindeki şartiyyedir.

{ مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ } ما شرطية.¹⁰⁵⁶

Te'kîd için zâit olarak gelir:

Misâl: { وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَّا يُؤْمِنُونَ } "(Yahudiler peygamberlerle alay ederek) 'Kalplerimiz perdelidir' dediler. Hayır; küfür ve isyanları

¹⁰⁵¹ 26. Şuara: 207.

¹⁰⁵² Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 376.

¹⁰⁵³ 51. Zâriyât: 5.

¹⁰⁵⁴ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 520.

¹⁰⁵⁵ 2. Bakara: 106.

¹⁰⁵⁶ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 17.

sebebiyle Allah onlara lânet etmiştir. O yüzden çok az inanırlar"¹⁰⁵⁷ âyet-i kerîmesinde geçen **ما يؤمنون** فقليلا cümlesindeki **ما** zâit olup, azlığı te'kîd eder.

{فقليلا ما يؤمنون} ما زائدة لتأكيد القلة.¹⁰⁵⁸

Nekre-i mevsûfe olur:

Misâl 1: **ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا عَبْدًا مَمْلُوكًا لَا يَقْدِرُ عَلَى شَيْءٍ وَمَنْ رَزَقْنَاهُ مِنَّا رِزْقًا حَسَنًا فَهُوَ يُنْفِقُ مِنْهُ سِرًّا**

{...وَجَهْرًا...} "Allah, hiçbir şeye gücü yetmeyen, başkasının malı olmuş bir köle ile katımızdan kendisine verdiğimiz güzel rızıktan gizli ve açık olarak harcayan (hür) bir kimseyi Misâl verir..."¹⁰⁵⁹ âyetindeki **من** nekre-i mevsûfe olup "hür kişi" anlamına gelir.

{ومن} نكرة موصوفة أي حرا.¹⁰⁶⁰

Nâfiye olur:

Misâl: **{وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا مَكَانَكُمْ أَنْتُمْ وَشُرَكَائِكُمْ فَيَرْتَلْنَا بُيُوتَهُمْ}**

hepsini biraraya toplayacağımız, sonra da Allah'a ortak koşanlara: "Siz ve koştüğünüz ortaklar yerinizde bekleyin" diyeceğimiz gün artık onların (putlarıyla) aralarını tamamen ayırmışızdır..."¹⁰⁶¹ âyetinde **ما كنتم** cümlesindeki **ما** nâfiyedir.

{شركاؤهم ما كنتم إيانا تعبدون} ما نافية.¹⁰⁶²

9. هل: Tasvîr için olmayıp tasdîk için istifhâm harfi olur. Sadece olumlu cümlelerde kullanılır. Şart cümlelerinin başına gelmez. Kendisinden sonra çoğunlukla fiil gelir. Atf harfinden önce gelmez. Ayrıca nefy ve **قد** mânâsında vârid olur.¹⁰⁶³

¹⁰⁵⁷ 2. Bakara: 88.

¹⁰⁵⁸ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 13.

¹⁰⁵⁹ 16. Nahl: 75.

¹⁰⁶⁰ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 275.

¹⁰⁶¹ 10. Yunus: 28.

¹⁰⁶² Tefsîrû'l-Celâleyn, s.212.

¹⁰⁶³ es-Süyûtî, I, 557.

İstifhâm harfi olur:

Misâl: {ثُمَّ قِيلَ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِ هَلْ تُجْزَوْنَ إِلَّا بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ} "Sonra o (kendilerine) zulmedenlere, 'Ebedî azabı tadın!' denilecek. Kazanmakta olduğunuzdan başkasının karşılığını mı bulacaksınız"¹⁰⁶⁴ âyetindeki هل, ما anlamındadır.

{هل} ما. ¹⁰⁶⁵

قد anlamına gelir:

Misâl: {هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ الْعَاشِيَةِ} "(Rasûlüm! Dehşeti her şeyi kaplayan kıyametin haberi sana geldi mi?"¹⁰⁶⁶ âyetindeki هل, قد anlamındadır.

{هل} قد. ¹⁰⁶⁷

10. يا : Çoğunlukla uzak için nida harfi olarak kullanılır. Ayrıca tenbih edatı olur. Zemahşeri te'kîd ifâde ettiğini de söylemiştir.¹⁰⁶⁸

Tenbîh edatı olur:

Misâl: {وَلَيْنِ أَصَابَكُمْ فَضْلٌ مِّنَ اللَّهِ لَيَقُولَنَّ كَأَن لَّمْ تَكُن بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ مَوَدَّةٌ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ مَعَهُمْ فَأَفُوزَ} "Allah'tan size bir nimet erişse, and olsun ki, sizinle kendi arasında bir dostluk yokmuş gibi: 'Keşke onlarla beraber olsaydım da ben de büyük bir başarı kazansaydım' der"¹⁰⁶⁹ âyet-i kerîmesindeki يا harfi tenbîh içindir.

{يا} للتنبيه. ¹⁰⁷⁰

¹⁰⁶⁴ 10. Yunus: 52.

¹⁰⁶⁵ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 214.

¹⁰⁶⁶ 88. Ğaşiye: 1.

¹⁰⁶⁷ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 592.

¹⁰⁶⁸ es-Süyûtî, I, 562.

¹⁰⁶⁹ 4. Nisa: 73.

¹⁰⁷⁰ Tefsîrû'l-Celâleyn, s. 89.

SONUÇ

Celâleddîn Mahallî ve Celâleddîn Süyûtî, hayatları, eserleri ve öğrencileriyle İslâm dünyasında adlarından sıkça bahsedilen âlimlerdendir. Bu iki değerli âlimin beraber oluşturdukları Celâleyn Tefsîri Kur'ân'ın anlaşılması noktasında önemli ve örnek bir tefsîrdir. Gâyet muhtasar olan bu tefsîr ele aldığı konularıyla, üslûbuyla, âyetleri ele alış biçimiyle büyük bir boşluğu doldurmuş, yazıldığı günden bu yana her zaman kendisine başvurulacak bir kaynak olmuştur.

Günümüzde elden hiç düşmeyen ve her geçen gün önemi daha da artan bu kısa ve özlü tefsîrin en önemli metodunun dil yönü olduğu bu çalışmamız neticesinde anlaşılmıştır. Eserde sarf, nahiv ve belâgat ile ilgili birçok misâl ve uygulamanın olduğuna bu çalışma esnasında şahit olunmuştur.

Çalışma neticesinde, bu tefsirin günümüzde yazılan meâllerin hemen hemen tamamına kaynaklık ettiğini, özellikle çalışmamızda meâl olarak faydalandığımız Diyanet İşleri Başkanlığı ve Diyanet Vakfı meâllerinde -Diyanet İşleri Başkanlığı meâlinde çoğunlukla; Diyanet Vakfı meâlinde ise kısmen- bu hususu müşâhede ettik.

Çalışmada faydalandığım Arapça kaynaklardan en çok istifâde ettiğim ve en doyurucu ve detaylı olarak gördüğüm eserler ise İbn Akîl'in, *Şerh-u İbn-i Akîl* ile Mehmed Zihni Efendi'nin *el-Muktedab* adlı eserleridir. Ayrıca İbn Hişâm'ın *Katru'n-Nedâ* adlı eseri de bu alandaki kıymetli eserlerdendir. Günümüzde ise M.Meral ÇÖRTÜ'nün *Arapça Dilbilgisi Nahiv* adlı eseri bu alanda önemli sayılabilir. Ancak şunu da ifâde etmek gerekir ki günümüzde nahiv ile ilgili yazılan eserler çok eksik ve yetersizdir. Dolayısıyla günümüzde, nahiv ile ilgili olarak geniş kapsamlı bir eserin yazılmasına şiddetle ihtiyaç vardır.

Ayrıca Celâleyn Tefsîri'nin sarf, belâgat ve mürâdif kelimelerle ilgili yönünün çalışılması gerektiğini de ifade etmek isterim.

KAYNAKÇA

- Altuntaş, Abdurrahman, *Celâleyn Tefsîri ve Metodu* (Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2004.
- Arslan, Şükrü, “Mahallî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 27, Ankara 2003.
- Bilmen, Ömer Nasûhi, *Büyük Tefsir Tarihi II*, DİB Yayınları, Ankara 1960.
- Birgivi, Muhammed, *İzhar*, (Mütercim: Arif Erkan), İstanbul tsz.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, DİB Yayınları, Ankara 1988.
- Cürcânî, *Kitâbu't-Ta'rifât*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995.
- Çetin, Nihad M., “Arap”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 3, İstanbul 1991.
- Çörtü, M. Meral, *Arapça Dilbilgisi Nahiv*, MÜİFV Yayınları, İstanbul 1998.
- Demirci, Muhsin, *Tefsir Tarihi*, MÜİFV Yayınları, İstanbul 2010.
- Durmuş, İsmail, “Nahiv”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 32, İstanbul 2006.
- Eren, Cüneyt, “Arap Belâgatının Kur'ân-ı Kerîm'in Anlaşılmasına Katkısı”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: XX, Yaz-Sonbahar, İzmir 2004.
- İbn Akîl, *Şerh'u İbn-i Akil*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1993.
- İbn Hazm, *Merâtibu'l-'Ulûm* (thk. İhsan Abbas), Beyrut 1983.
- İbn Hazm, *et-Telhîs li vucûhi't-tahlîs* (Thk: Abdülhak Türkmânî), Dâru İbn Hazm, Beyrut 2003.
- İbn Hişâm el-Ensârî, Ebû Mumammed Abdullah Cemâluddîn, *Şerh-u Katri'n-Nedâ*, (te'lif: Berekât Yusuf Hebbûd) Dâru'l-Fikr, Beyrut 2009.
- İbnu Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, Cilt: 15, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1997.
- İbrahim Mustafa ve diğ., *el-Mu'cemu'l-Vasit*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989.
- Karahan, Abdulkadir, “es-Süyûtî”, *MEB İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1978.
- Mahallî-Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 2010.
- Özkan, Halit, “Süyûtî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 38, İstanbul 2010.

- Racihi, Abduh, *et-Tatbîku 'n-Nahvî*, Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, Beyrut 2010.
- Çöğenli, Sadi, *Kur'ân ve Hadis Örneklî Arapça Dilbilgisi Nahiv*, İstanbul 2009.
- Sarmış, İbrahim, *Arapça Dilbilgisi*, Esra Yayınları, Konya 1998.
- Süyûtî, Celâlüddîn, *el-İtkân fî Ulumi'l-Kur'ân* (Thk. Ahmed b. Ali), Dâru'l-Hadis, Kahire 2006.
- Şertûnî, Reşid, *Mebâdiu'l-'Arabiyye fî's-Sarfî ve'n-Nahv*, el-Matbaatü'l-Kâsûlîkiyye, Beyrut 1951.
- Taftazânî, *Muhtasaru'l-Meânî*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1309/ 1891
- Turgut, Ali, *Tefsir Usulü ve Kaynakları*, MÜİFV Yayınları, İstanbul 1991.
- Uzun, Taceddin, *Arapça Sarf-Nahiv Terimleri Sözlüğü*, Damla Ofset, Konya 1997.
- Ünver, Mustafa, *Tefsirde Öteki Celâleyn'de İsrâiliyat*, Sidre Yayıncılık, Samsun 2008.
- Yıldırım, Suat, "Mehmet Akif'in Kur'ân Anlayışı", *Yeni Ümit Dergisi*, Sayı: 73, Temmuz-Ağustos-Eylül 2006.
- Yıldırım, Suat, "Kur'an-ı Kerîm'e Göre Ehl-i Kitapla Diyalog", *Yeni Ümit Dergisi*, Sayı: 68, Nisan-Mayıs-Haziran 2005
- Zehebî, Muhammed Huseyn, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, el-Mektebetü'l-Vehbiyye, Kahire 2000.
- Zerkânî, *Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kitabi'l-'Arabiyye, Beyrut 1996.
- Zihni, Hacı Mehmed, *el-Muktedab*, Marifet Yayınları, İstanbul 2008.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Hüseyin VURUŞKAN
Doğum Yeri ve Tarihi	Malatya 07.09.1981
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Dokuz Eylül Üniv. İlahiyat Fakültesi
Y. Lisans Öğrenimi	
Bildiği Yabancı Diller	Arapça
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Diyanet İşleri Başkanlığı
İletişim	
E-Posta Adresi	hvuruskan@hotmail.com
Tarih	25. 06. 2012